

ЛЕСЯ
УКРАЇНКА

5



ЛЕСЯ
УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНADЦЯТИ
ТОМАХ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНADЦЯТИ
ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА
ДУМКА»

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ
5

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ
(1909—1911)

КИЇВ
1976

Редакційна колегія:

Є. С. ШАБЛІОВСЬКИЙ (голова),
М. Д. БЕРНШТЕЙН, Н. О. ВИШНЕВСЬКА,
Б. А. ДЕРКАЧ, С. Д. ЗУБКОВ, А. А. КАСПРУК,
П. Й. КОЛЕСНИК, В. Л. МИКИТАСЬ,
Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

Редактор тому С. Д. ЗУБКОВ

Упорядкування та примітки
К. М. СЕКАРЕВОЇ

Редакція
художньої літератури

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

У ПУЩІ

Драматична поема

ДІЯЧІ:

Річард Айрон — скульптор.

Едіта — його стара мати.

Крістабель — його сестра, вдовиця.

Деві — син Крістабелі, підліток.

Джонатан — скульптор, товариш Річарда.

Джошуе Кембль — старий приятель родини Айронів.

Джоанна (Дженні) — його дочка, молода дівчина.

Ріверсова жінка.

Годвінсон — учитель і проповідник.

Калеб Педдінтон — найстарший літами громадянин в колонії.

Джирімая Орвін	} найповажніші громадяни в колонії в країні Масачузеті *.
Джон Мільс	
Метью Фільдінг	
Абрагам Сміт	

Магістер — учитель лічби в Род-Айленді *.

Брайд — органіста й учитель співу там же.

Бруклі — швачка.

Чарлі — ученик Річарда.

Другий ученик.

Мак Гарді	} громадяни в Род-Айленді.
Джонс	
О'Патрік	

Мессер Антоніо — торговий посол з Венеції.

Індіанка — дикарка, молода дівчина.

Громадяни в Масачузеті, школярі в Род-Айленді.

Діється в XVII ст. в Північній Америці; перші два акти в невеличкій колонії в Масачузеті, останній — в Род-Айленді.

Хата, грубо збита з колод; великий коминок, на ньому бюст, статуетки і кілька уламків античної скульптури. Едіта і Крістабель змивають стіл і лави і стиха співають мелодію гімну без слів. Знадвору чути стукіт сокир, свист пили, гукання робочих людей. Нарешті озивається голос: «Ну, годі на сьогодні! Час додому».

Річард і Деві увіходять у хату потовчені. Річард при фартуху, з мулярським знаряддям; у Деві в руках відро і квач.

Річард

Готовий комин, навіть побілили.

(Скидає фартуха і вішає вкупі з знаряддям на кілок.)

Кінець.

(Сідає на осліп перед коминком.)

Та й утомивсь! А ти, малий?

Деві

Я? Так, не дуже. Дядьку, ось пожди, я хрусту принесу, вогонь підживим.

Та й славно буде! Напечем каштанів, ще в мене є. Ото стрільба почнеться!

(Вибігає.)

Річард

(розправляє втомлені руки)

Туман надворі, холодно і вогко, немов у нас над Темзою.

Крістабель

(зітхає)

Ох, Темза!

Вже нам її не бачити довіку...

За що господь нас покарав вигнанням?

Едіта

Не парікай на бога, дочко, гріх!

Не на вигнання він нас запровадив,

а в край обітований. Так колись

Ізраїля він в Хаанаан * повів

з Єгипту, з дому праці. І тоді

були такі, що стали парікати

на трудну путь. Що їм було за те?
Згадай про се і духом сумирися...

Увіходить Деві з хростом і заходжується коло комишка.

Крістабель

Я, мамо, все корюсь. А тільки тяжко
мені буває часом, як згадаю,
що там же десь могила мого Джона.

Едіта

«Лишіте мертвим мертвих погребати».
За морем гріб, а тут — твій син живий,
брат, мати, вся громада християнська.

Крістабель, зітхнувши, починає шпортатись по хаті, прибираючи.

Сьогодні нам шановний Годвінсон
прилюдно пояснення прочитає
про те, що значить «новий Ханаан».
Ти підеш, сину, слухати?

При сих словах Деві тихенько, але спритно вкладається на лаву
і укривається плащем.

Річард

Ні, мамо.

Едіта

Чому?

Річард

Я втомлений та й... як сказати...
Мені здається, в тому поясненні
нового буде мало...

Едіта

Ой мій сину,
дух суємудрія закравсь до тебе.
Покійний батько дуже помилився,
в мандрівку в папський край тебе пославши,
лукавий Рим струїв тебе.

Річард

Матусю!

Лукавий Рим зовсім не винен з того,
що майстер Годвінсон не красномовець.

Едіта

Для щирої душі, незлого серця
не треба красномовства, тільки правди
і слова божого.

Річард

Я сам читаю
Святе письмо. Там красномовство єсть.

Едіта

Не знаю, сину,— сі твої слова,
здається, прості, а бринять лукаво.

Річард

Ну, то й забудь їх, матінко, не гнівайсь.
Хіба ти свого Річарда не знаєш?
Він трошки в батька вдався.

Крістабель

Наш татусь
був жартівливий завжди та веселий...

Едіта

Але він був богобоязний завжди.

Крістабель

Я, власне, се й сказати хотіла, мамо.

Едіта

Ходім, вже час, а то без нас почнуть
читати божє слово. Як скінчиться
година відпочинку від роботи,
то прийдеться небесне залишити
і до земного взятись. Не впускаймо
години божої.

Крістабель

Та я готова.

А де ж се Деві?

(Бачить його на лавці.)

Що се? Він заснув?

Вставай, моя дитино!

Річард

Дай же спокій,
сестричко, хлопцеві,— ще ж молоде,
а працювало так, хоч би й старому.

Едіта

(пробує розбудити Деві, але той твердо спить)

Заснув сном молодим і не розбудиш.
Бог з ним, ще спізнаємось. Ходімо, дочко.

Річард

Пождіть хвилинку. Бело, де мій віск?

Крістабель
(збентежено)

А нащо він тобі?

Річард

Ліпив би на дозвіллі.

Едіта

Для іграшки знайшлось дозвілля й хіть.

Річард

Для мене се не іграшка, матусю.
Ти знаєш се, та споритись не час,
Де ж віск? Ти, Бело, певне, десь прибрала.

Крістабель

Ти так давно не згадував про нього...

Річард

Бо не було дозвільної хвилини.
Я сам про себе забував не раз:
вдень працював, вночі, як мертвий, спав.
Я став волом, мов вавілонський цар *,
не знаю тільки, за яку провину.
Отсе на час вернувся в людський образ.
Так де ж мій віск?

Крістабель

Ох, братику, прости!
Вони просили, мати наказала...

Р і ч а р д

Я, Бело, щось тебе не розумію.

Е д і т а

Твій віск громада на свічки взяла,
аби при них читати божє слово.
Шаповпий Годвінсон заслаб на очі,
читаючи при скіпці...

Р і ч а р д

Мамо, мамо!

Е д і т а

Послухай, сину!

Р і ч а р д

Я не можу слухать!
Ідіть, лишіть мене, я сам не свій!
Ідіть з очей!

Е д і т а

Ти матері се кажеш?

Р і ч а р д

Тобі кажу, другому б не казав,
а просто...

Е д і т а

Що? Побив би? Договорюй!

Р і ч а р д

Лишіть мене!

К р і с т а б е л ь

Лиши його, матусю,
він пересердиться. Ходім, пора вже.

Е д і т а

(подивившись який час на сина, подається до дверей)

Зневажить рідну матір! І за віщо?
За марний віск! Хай бог тобі простить...

Едіта і Крістабель виходить.

Річард

(сам. Мовчить якусь хвилину)

Хай бог простить — кому? Тому, запевле,
хто сам не відає, що творить. Що там!
Прощати чи карати — боже діло,
а людям се ні на що не потрібно.
Чи я помстився б за таку кривду,
а чи простив, як паш закон велить,
то кривда не змінилася б від того,
вона б усе гнітила, мов той камінь,
і гризла б серце — праведне чи грішне,
однаково. Тепер мені сидіти,
дивитися на сії зайві руки,
позбавлені кохапої роботи,
єдиної, що красила життя,
се гірше, ніж непростена провина,
ніж муки совісті...

Деві

(ледве жінки вийшли, схопився з лави, крадькома підійшов до Річарда, намагався звернути на себе його увагу, але той не чув)

Слухай, дядьку,
чи ти ліпити можеш тільки з воску?

Річард

А що тобі?

Деві

(сідая долі коло його ніг і щиро дивиться в очі)

Ні, дядечку, скажи!

Річард

Ну, можу з глини, та її ж нема.

Деві

Отак! Нема? А ми ж ліпили комин?

Річард

То не така. І статуя — не комин,
навчися теє знать.

Деві
(ображено)

Я знаю, дядьку.
Я тільки хотів сказати... Ні, не скажу,
бо знов розсердишся.

Річард
Я не на тебе.
Ти, Деві, не вважай.

Деві
Так от що, дядьку,—
якось я пробував ліпити з хліба...

Річард
Ліпити пробував? Не пробуй, Деві,
не пробуй!

Деві
Чом? Ти думаш, погапо?
Здається, що незгірше, хоч поглянь.
(Виймає з кишені і показує Річардові фігурку з хліба.)
Се, бачиш, Годвінсон,— він довгополий,
круглоголовий, з книжкою в руках,
широкий рот, од вуха аж до вуха,
а вуха, бач, стримлять. Такий він, правда?

Річард
(погроху починає придивлятись, потім бере у Деві фі-
гурку)

Дай роздивлюсь.
(Усміхається.)

А справді, Годвінсон!
Чи се ти вперше виліпив фігурку?

Деві
Ні, я весь час, поки були на морі,
ліпив собі.

Річард
А як же я не бачив?

Деві

То я ховався від мами і бабуні,
вони ж сього не люблять.

Річард

А від мене
чого ж ховався? Бач, який ти, Деві!

Деві

Соромився показувать таке,
то все було погане.

Річард

(придивляючись до фігурки)

От що, Деві,
у нього має бути довший ніс
і голова похнюплена...

Деві

Се правда.
Так можна ще поправити, хліб свіжий.

Річард

....і набік схилена
(поправляє)

отак, а руки
на книжці зложені...

Деві

Ні, в книжку палець
заложений, мов закладка на тексті.

(Передражнює гугнявим голосом.)
«Десятий розділ, перший вірш Осії...» *.

(Сміється.)

От якби я вмів так ліпить, як ти!
Я б їх усіх зробив: старую Стоклі,
оту сову в великих окулярах,
що не дає в неділю в паці грати,
гладкого Діка, як співає гімна,
паморщившись, мов яблуко печене.

Річард

Чого тобі все хочеться таких?

Деві

Бо я люблю, щоб смішно.

Річард

А щоб гарно?

Хіба не любиш?

Деві

Ні, чом не люблю,
та тільки то вже видумати треба,
куди мені...

(Лащитьсся до Річарда.)

Дай подивитись, дядьку,
на те, що ти ліпив на кораблі.

Річард

Тобі цікаво?

Деві

Вже ж!

Річард

Ну, то достань,
отам у шафі.

Деві

(біля шафи)

Можна й те достати,
що ти з Італії привіз?

Річард

Не руш.
Ну, що ж ти робиш там?

Деві

Читаю напис,
та по-латині трудно розібрати.

(Читає помалу.)

«Pereat mundus, fiat ars». Що значить?

Річард

«Хай згине світ, а хіст хай буде».

Деві

Хист?

Річард

Ну так, скульптура, музика, малярство...

Деві

Я розумію. Хто ж се так казав?

Річард

Та се було таке собі прислів'я
в Венеції у скульпторським гурті,
де й я прийнятий був.

Деві

От, певне, дядьку,
там весело жилось!

Річард

Так, так, мій хлопче...

Деві

І як ти міг покинути той гурт?

Річард

А хто ж би визволив з біди без мене
і хто ж би годував у сьому краю
твою бабуню, й маму, і тебе?

Деві

Я й сам собі як-небудь дав би раду.

Річард

Отак, як батько твій?

Деві

Ой татко, татко!

Скажи, за що вони його забили?

Річард

За книжку.

Д е в і
Що ж в тій книжці?

Р і ч а р д

Там писав він,
що образів не треба поважати,
що англіканська церква нечестива...*

Д е в і

Але ж се правда! То ж бабуня каже,
що і в Святім письмі виходить так!

Р і ч а р д

Ти думаєш, за правду не карають?
Деві з фігуркою в руках мовчки задумався.

Д ж е н н і К е м б л ь

*(молоденька дівчина в дуже простому вбранні. Ввіходить
і спиняється на порозі)*

Ах, вибачайте! Ви самі?..

Р і ч а р д

Будь ласка!

Матуся й Бела хутко прийдуть, панно.

Дженні стоїть, мне рубчик з фартушка, засоромлена, але не йде
з дверей.

Д е в і

(дивиться на фігурку, що в руках, потім на Дженні)

Дивіться, панно Дженні, ваш портрет!

Д ж е н н і

Де?

(Поступає вперед.)

Д е в і

Ось!

Д ж е н н і

(удає, ніби не бачить подібності)

Який там мій портрет? Убрана,
немов принцеса.

Р і ч а р д

Та хіба ж убрання
найперша річ? І ви б могли убитись
принцесою.

Д ж е н н і

Та де вже там мені!..
Я проста дівчица...

Р і ч а р д

Повірте, панно,
ніхто б не здивувався, якби побачив
в такім убранні вас.

Д ж е н н і

О пане майстре,
ви звикли дамам править компліменти.

Р і ч а р д

Чому гадаєте, що звик?

Д ж е н н і

Авжеж,
ви все були в блискучім товаристві,
часами й при дворі у короля.

Р і ч а р д

У королівських малярів, скажіте!

Д ж е н н і

Однаково! До двору пишні дами
приходять і портрети замовляють...

Д е в і

Ет, що то! Якби ви коли почули,
як стане дядько правити про бали,
комедії та всякі маскаради,
що він набачив по світах. Ото
є що послухать!

Р і ч а р д

Не плещи-бо, Деві!

Д ж е н н і
(до Деві)

Ти думаєш, що дядькові цікаво
оповідать для мене?

Р і ч а р д

Панно Дженні,
аби я знав, що вам цікаво слухать...

Д ж е н н і

Людей бувалих кожен слухать радий.

Д е в і

Ох, дядьку, розкажи про карнавал
в тім місті на воді... Ну, як то зветься?

Р і ч а р д

В Венеції?

Д е в і

Так! Так!

Д ж е н н і

Там, кажуть, гарно.

Р і ч а р д

Царицею морей звуть теє місто,
а я б назвав колискою краси.
Коли, бувало, я в блакитні ночі
дививсь на теє мармурове місто,
мені здавалось, мов не руки людські
оті палаці білі мурували,
а що вони самі зняли з моря,
от, як встають сріблясті тумани...

Дженні слухає уважно, спершись на коминок. Річард задививсь на
неї і спинивсь.

Д е в і

Ну, далі, дядьку! Що ж ти не говориш?

Р і ч а р д

Дай пожика і дерева.

Деві

Навіщо?

Річард

Стругатиму, так розмовлять зручніше.

(Деві дає, Річард струже, поглядаючи на Дженні.)

...Бувало, мріють чорнії гондоли,
вітрилами срібляться кораблі,
од видноколу плинучи до міста,—
мені здавалось, мов таємні зорі
Венеції в дарунок посилають
найкращі мрії, а вона приймає
їх обережно і колише тихо,
тихесенько, щоб не сполохать їх...

*(Дерево раптом ламається в нього в руках, він з досади
кидає його в вогонь.)*

Дай глини, Деві.

Деві

Простої тієї?

Річард

Та хоч тії.

Деві йде за двері і хутко вертається з глиною.

Річард

*(говорить без Деві, потім, не спиняючи розповіді, бере
глину і править далі, виліплюючи щось із глини)*

Бувало, так і ранок
застане, як дивлюсь на чарівницю,
що люди звуть Венеція. Як тільки
ударить перший промінь сонця в мури,
вони спалахнуть золотим пожаром,
а море враз непаче засміється,
прокинувшись і вгледівши красу
цариці пишної. Найкраще бачить
її в той ранній час на сході сонця,
поки в ній люди ще не повставали,
а деякі ще тільки повкладались —
Венеція не любить спать вночі,—
в таку годину мармур оживає,
і на будинках люд камінний статуї,

немов якусь містерію вдає.
І міняться обличчя мармурові,
немов живі, під сонячним промінням.
Вродливий люд! Недарма прості люди
вигадують, що то русалки й нікси *
із моря вирнули й зійшли на мури,
щоб глянути, чи дуже світ широкий,
та й так на гарне місто задивились,
що і незчулись, як сховався місяць.
Тут сонце стрелило промінням гострим,
і вмить русалки всі покам'япіли,
бо їм не вільно глянути на сонце.

Д е в і

Русалки справді в морі є?

Р і ч а р д

Для того,

хто вірить в них, то є.

Д е в і

Я буду вірить,—

тоді побачу їх?

Р і ч а р д

Побачиш, певне.

Д ж е п н і

А татко каже, гріх в такеє вірить.

Р і ч а р д

А коли віриться?

Д ж е н н і

Читать Святе письмо,
і розум просвітиться.

Р і ч а р д

Але мрія

зостається.

Входять Едіта й Крістабель; з ними Годвінсон і Джо-
шуе Кембль, обоє коротко обстрижені, Годвінсон у довго-
полій одежі не то ученого, не то духовного, Кембль у простому пу-
ританському вбранні,

Г о д в і н с о н

Мир сьому дому!

Річард встає, мовчки вклоняється. Деві і Дженні відходять набік,
Дженні вітається з жінками. Деві ховається в ванькир.

К е м б л ь

Мир вам!

Р і ч а р д

Як маєтесь, шановний пане Кемблю?

К е м б л ь

(не відповідаючи Річардові, до Дженні)

Ти тут чого?

Д ж е н н і

(змішавшись)

Я тільки що прийшла...

До пані Крістабелі...

К е м б л ь

(поглядаючи на Річарда)

Слухай, дочко,

ти теє «панькання» мені покинь.

Ми всі брати і сестри у Христі,
і всім повинна просто «ти» казати,
хоч би й самому королеві. Тямиш?

Д ж е н н і

Я розумію, татку.

К е м б л ь

(до Річарда)

Ти, молодче,

либонь, не звик до нашої простоти,
але й тобі пора вже забувати
звичаї нечестиві.

Р і ч а р д

Я й не мав їх.

Годвінсон

Хто між папістами * пробув три роки,
той їх звичаї чей же переймав.

Річард

Італія від нас одстала в вірі,
але звичаю може й нас навчити.

Едіта

(до Крістабелі)

Ти там прилагодь братові полудень,
бо як іти, то треба вже збиратись.

Крістабель заходжується коло печі. Дженні помагає їй, вони стиха розмовляють.

Річард

Куди се? Я нікуди не збираюсь.

Кембл

Ми се тепера врадили на зборі,
щоб батьку Годвінсону дім поставить.

Річард

Мені здавалось...

Годвінсон

Так, я маю хату,
але громада з добрості своєї
замість хатини кам'яницю хоче
для мене збудувать. Не так для мене —
я б сам на те не згодився ніколи, —
як, власне, для громадського добра,
бо в мене будуть люди по суботах
збиратися на бесіди побожні.
Тепер се при тісноті неvigідно.
Хоч я казав громаді: шкода праці...

Кембл

Та що там, батьку, як уся громада
та рушить шарварком, то і недовго
триватиме та праця. До зими,
либонь, скінчиться.

Річард

Та зима вже хутко.
І то навряд, щоб громадяни всі
могли на сю роботу стать.

Кембл

Чому ж би?

Річард

Бо ще не всі собі оселі мають.

Едіта

Зате для всіх нас вогнище духовне
горітиме в учителя оселі.

Кембл

Так, Річарде, бери своє начиння
і хлопця...

Річард

Хлопець дуже притомився,
та й він малий для шарварків громадських.

Кембл

Ну, сам приходь.

Річард

Не знаю, чи прийду.

Кембл

Чому ж не знаєш?

Річард

В мене час не вільний.
Я ще раніше обіцяв сусідці
поставити їй комина в хатині,
як тільки вдома вправлюся. Сьогодні
я мушу йти до неї.

Едіта

Я гадаю,
що та сусідка може ще й пождати.

Р і ч а р д

А я, матусю, думаю інакше.

К е м б л ь

Та-бо громада врадила, щоб братись
усім до діла.

Р і ч а р д

Я не був на раді.

К е м б л ь

Ти б міг прийти.

Р і ч а р д

Мене ніхто не кликав.

Е д і т а

Я кликала.

Р і ч а р д

Мені ти не казала,
що там на зборі ще й обради будуть,
я думав — то зібрання молитовне.

К е м б л ь

Воно таке й було, та заразом
ми зважили й порадитись про справи.
Та все одно — був чи не був на раді,
а вже коли громада вся рішас,
то всяк примушений рішинця слухать.

Р і ч а р д

Хто має силу з примусом боротись,
той робить завжди тільки по охоті.

К е м б л ь

Я ж думаю — охота в тебе єсть.

Р і ч а р д

Дозвольте вже мені про теє думать.

К е м б л ь

Але громада не питає думки
того, хто супротивиться рішнцям.
Що хочеш, думай — а коритись мусиш.
Громадська влада — то єсть божа влада,
і всяка думка хай мовчить при ній.

Р і ч а р д

Так говорить не личить пуританам!

Г о д в і н с о н

Чому ж би то не личить? Поясніть!

Р і ч а р д

Бо якщо ми не думку боронили,
то я не знаю, за що ми боролись.

Г о д в і н с о н

За божє слово! й за громадську волю!

Р і ч а р д

А в чім, по-вашсму, громадська воля?

К е м б л ь

А в тім, що ні король, ні парламент
ламать не сміє присуду громади.
Громада — вільне й незалежне тіло.

Г о д в і н с о н

(з погрозою в голосі)

Громада власні парості негідні
рубати може і в вогонь кидати,
і їх ніхто не сміє боронити.

Р і ч а р д

(до Годвінсона)

В такій громаді, справді, повна воля
всім ґарисеям.

Г о д в і н с о н

Річарде, до чого
ви се сказали?

Р і ч а р д

Sapienti sat¹

Г о д в і н с о н

(встає)

Се чемна мова!

Е д і т а

Сину, ти забув,
що ти молодший і говориш з гостем.
Шановний вчителю, простіть його
і не беріть за зле слів нерозважних.

Р і ч а р д

Я, мамо, не сказав ще: mea culpa!²

К е м б л ь

Та що се за балачка католицька?

Г о д в і н с о н

(береться за шапку)

Зостаньте з миром!

Е д і т а

Вчителю шановний!

Ви не одійдете від мене в гніві,
не завдасте такої злої кари
мені за необачність мого сина.

Г о д в і н с о н

Вас поважаючи, Едіто гідна,
я застаюсь.

Ввіходить і спиняється у порога дуже убого вбрана жінка, скільки
раз вклоняється товариству.

Ж і н к а

Мир сій оселі чесній.

¹ Для розумного досить (лат.).— Ред.

² Моя провина (лат.).— Ред.

Р і ч а р д

Мир, жінко добра, й вам.

Жінка все стоїть у порога, вигляд у неї принижений, прибитий.

До гурту просим.

Г о д в і н с о н

(до Кембля)

Я щось забув обличчя сєї жінки.

К е м б л ь

(до Годвінсона)

Вже ж, бо вона не ходить па зібрання.
Се жінка Ріверса, що втік в Род-Айленд
після останніх виборів у нас.

Г о д в і н с о н

Лукавий чоловік. Мутив громаду.
Чого ж се їй?

Ж і н к а

(до Річарда)

Шановний пане майстре,
я се прийшла спитати вас...

Р і ч а р д

Я знаю.

Я не забув. Сьогодні я прийду.

Ж і н к а

Пробачте!.. докучаю... я б не сміла,
та злидні тяжкі, осінь наступила,
а тут вогню нема де розпалити,
щоб ту нещасну дітвору нагріть!

Г о д в і н с о н

У вас немає хати?

К е м б л ь

Є в них хата.

Ж і н к а

Та хата є, ще чоловік стулив
якусь там хижку, але печі дасть біг.
Там вогко, як в льоху; мос найменше
лежить в пронаспиці, а я сама
над ранок ледве голову підводжу.
І так була біда, а се вже далі,
либонь, кінець прийшов... Нема нізвідки
ні помочі, ні жодної поради...
Громада сердиться... А що ж я вишна?
Та вже пехай би я... а то ж дітки.

(Плаче.)

Р і ч а р д

(до Годвінсона)

То се відповідають немовлята
за батьків гріх?

Г о д в і н с о н

Я, майстре, за громаду
не можу говорить. Громадське діло.

К е м б л ь

(до жінки)

Ти знаєш що, небого,— почекай,
ось ми відбудем шарварок громадський,
порадимось, то, може, що й поможем.

Ж і н к а

*(з боязким поглядом то на Річарда, то на Годвінсона
й Кембля)*

Та я пожду... от тільки та біда
з дитиною... коли б не вмерло...

Р і ч а р д

(гукає)

Деві!

Деві ввіходить з-за ванькира.

Збирай начиння, підем мурувати!

Деві збирає в кутку начиння, припесене в початку дії.

Крістабель
(озивається од печі)

Ти, Річарде, хоч попоїв би перше.

Річард
Я не голодний, потім. Швидше, Деві!

Деві
Я вже готовий, дядьку.

Річард
(до жінки)

Ну, ходім.
(Мовчки вклоняється Годвінсону і Кемблю і виходить
вкупі з Деві.)

Жінка
(кланяється всім низько)
Зоставте в ласці божій.

Кембль
Прощай!

Жінка ще кланяється всім і виходить слідом за Річардом і Деві.

Годвінсон
Едіто, син ваш, видно, хоче стати
з громадою на поєдинок!

Кембль
Батьку,
ти вже напосідаєшся занадто.
Що хлопець ту нещасну пожалів,
я в тім гріха не бачу. Милосердя
до вбогих — єсть повинність християнська.

Годвінсон
Сім'я ся вбога за своє печестя.
Тепер ся жінка, моз вівця покірна,
бо злидні стисли... Та душа в ній вовча.
(До Кембля.)

Адже вона не слухала тебе!
Йй майстер, бач, потрібен, не громада.

Господь її скарає, як Сапфіру,
Ананієву жінку нечестиву *,
що покривала чоловіка гріх
перед громадою. Запевне, й Річард
не з добрості пішов їй помагати.

К е м б л ь

Не нападайся, батьку, він одважний,—
сказать по правді, я люблю одвагу,—
він так собі, як молодий бичок,
що не навчився ще в ярмі ходити,
а все-таки натура в нього добра,
я знав його й малим. З покійним Джеком
водили здавна ми хліб-сіль. Едіто,
чи пам'ятаєш, як з твоїм старим
ми англіканцям завдавали гарчу?

Е д і т а

Так, брате Джошуе, я не забуду,
яким ти був товаришем для Джека.

Г о д в і н с о н

*(сів біля коминка, збираючись помішати в комині, на-
гнувся за коцюбою і зненацька побачив фігурку з хліба,
що валялась долі. Здійняв її, придивився, потім встав.*

До Едіти)

Едіто! Се робив ваш син, запевне?
(Показує і кладе перед нею на стіл фігурку.)

Е д і т а

(знищена)

Я з ним нічого поробить не можу,
шановний вчителю. У мене серце
аж крається, що він на згубу йде.

Г о д в і н с о н

Я жалую, що покарав господь
побожну матір нечестивим сином,
але вже я не можу zostаватись
в тім домі, де господарем ваш син.

Е д і т а

Шановний вчителю!..

Годвінсон

Ні, я не можу.

Зостаньте з богом!

(Виходить швидко.)

Едіта

(сплескує руками)

Господи, за віщо
караєш нас?

Кембл

Та що він там знайшов?

(Придивляється до фігурки.)

Ха-ха-ха-ха! Та й здорово ж уданий!

Як вилитий наш батько Годвінсон!

Сказать по правді, може й нечестиво,
а лепсько вийшло! Чи ти бачиш, Дженні?

Дженні

(підходить, усміхаючись)

Чого шановний вчитель так розгнівався,
адже людей малюють на портретах,
то чом же їх ліпить не можна?

Кембл

Бачиш,

портрети лиш мальовані бувають,
все ж ліплене і різблене — кумир,
а не портрет.

Дженні

А я гадала, татку,
що лиш богів подоби — то кумири.

Кембл

Ні, сказано, щоб не різбив ніхто
і не ліпив «ніякої подоби», —
се бридко перед богом.

Дженні

А як часом
для забавки зліпив би хто фігурку,
то й се вже гріх?

К е м б л ь

Се?.. Як тобі сказати?
воно не то, щоб... ну, а все ж негоже...
Та ти чого допитуєшся?

Д ж е н н і
(засоромлена)

Так...

К е м б л ь

Дивуюся я з Річарда! Порядний
і чесний хлопець, а такі дурниці
ніяк покинути не може.

Е д і т а

Брате,
ти надто добрий, не дурниці се,
а гріх, та ще й великий. Се мій хрест,
се рана мого серця — ті «дурниці».

К е м б л ь

Е, сестро, се вже й ти у гріх впадаєш,
у гріх одчаю. Річард молодий,
а тим, що він не любить пиятики,
з дівчатами не водиться, то мусить
чим іншим бавитись — кров молода.
Одружиться колись, зів'є гніздечко,
то й іграшки забуде.

Е д і т а

Дай-то, боже,
щоб сі твої слова були пророчі.
Тим часом кров мені холоде в жилах,
як я дивлюсь на «іграшки» такі.
(Показує на фігурки в одкритій шафі.)

К е м б л ь

(приглядається і пізнає в фігурці Женні)

Еге-ге-ге-ге! Се що таке, Джоанпс?

Д ж е н н і
(знищена)

Я, таточку, не знаю.

К е м б л ь
(суворо)

Ну, то знай,
що іграшок *таких* я не дозволю.
Щоб се було востаннє!

Д ж е н н і
Добре, татку.

К е м б л ь
А Річарду скажу, щоб він се знищив,
щоб не було сього!

Д ж е н н і
(*мимохідь*)
Ох, татку!

К е м б л ь
(суворо)
Дженні!

Д ж е н н і
Та я ж нічого.
(*Тихо до Крістабелі.*)
Сестро Крістабеле!
Яка я грішна — жаль мені фігурки.
(*Іде до ванькира.*)

К е м б л ь
Куди ти, Дженні? Нам додому час,
я ще не їв від рана.

Е д і т а
То зостапся
в нас, брате Джошуе, і пополуднуй,
чим бог послав.

К е м б л ь
Ні, сестро, я піду,
дедалі час виходить на роботу,
моя ж сокира не прийде по мене,
а я по неї мушу йти додому.

Едіта

Якби ти, брате Джошуе, й мене
провів туди, де мають будувати.

Кембл

Чого тобі туди?

Едіта

Піду робити

з громадою.

Кембл

Жінок туди не кличуть,
то не жіноче діло — будувати.

Едіта

В потребі й жінка мусить все робити.

Кембл

Ну, крайньої потреби ще немає.

Едіта

Мій рід не звик ждати крайньої потреби,
він завжди й скрізь ішов у першій лаві.
Коли не служить син громаді й богу,
за нього піде мати, але сором
на рід мій не впаде.

Кембл

Едіто, сестро,
се дуже красно сказано, та сила
жіноча не дорівнює словам.

Едіта

Носити цеглу та місити глину
і я здолаю. Чесні громадяни
не погордують мною, сподіваюсь.

Кембл

Як уважаєш. То зайди до мене,
я проведу тебе, коли так хочеш.
Зостапьте у миру́.

Едіта і Крістабель

Ідіте з богом!

Кембль і Дженні виходять.

Едіта

Дай, дочко, пополуднувать, що маєш,
а потім дай лопату і рядно
і шнур знайди.

Крістабель

Ти, мамо, справді йдеш?

Едіта

Коли бува, що я кажу неправду?

Крістабель

Дозволь, матусю, я піду, поможу.

Едіта

Кому ти хочеш допомогти?

Крістабель

Тобі.

Едіта

Зостанься дома.

Крістабель

Чом?

Едіта

Бо я так хочу.

Мовчання. Крістабель лагодить полуднувати. Едіта розгортає Біблію й читає. Річард і Деві раптово входять задихаючі.

Річард

Дай, Белочко, полуднувать, та швидше.

Крістабель

Ти вже вернувсь? Так швидко?

Річард

Я на час.

Се я для Деві. Бачу, він аж мліє
від голоду, а йти не хоче сам
без мене, мусив вести на годівлю.

*(Поки Крістabelle ладнає страву, Річард ходить по хаті
раптово, видно, зворушений.)*

О господи, яка біда на світі!
Ти, Бело, здумати собі не можеш,
яка нещасна Ріверсова жінка
у тій землянці вогкій з тими дітьми.
І не вона одна... таких є безліч.

(Ходить мовчки, далі спиняється перед Едітою.)

А знаєш, мамо, я собі подумав,
що, може, й справді гріх так жить, як я.

Едіта
(радісно)

Ти, Річарде, прийшов до сеї думки?
Благословен господь!

Річард

Сьогодні вперше
побачив я так близько злидні людські.
Я досі знав лиш бідність артистичну,
ощадність бачив, працю невисипущу,
та корчів голоду я ще не бачив,
не чув його спотвореного крику,
не чув, не бачив і не дбав! Матусю,
хіба не гріх така страшна байдужість?
Але я жив серед краси і мрій.
Все вище, вище й вище я здіймався
на крилах мрій — тепер упав на землю...
Ох, мамо, як же я забився страшно!
Здається, мрії зломлено крило...
а як воно плескало буйно!

Едіта

Сину,

ти наче жалуєш про тії мрії,
хоч сам ти зрозумів, що замість мрій...

Річард

Так, замість мрій тут потребують хліба!
І я за се в них каменем не кину...

Едіта

Тут вимагають не самого хліба,
а й слова божого,— не забувай!
І ми служить повинні щирим серцем
тим, хто дає нам божє слово.

Річард

Мамо!

Христос давно нам дав його. Те слово
він не сховав у схові під замки,
і всяк його сам може взяти тепера,
а передавачів не треба нам.

Едіта

Ти, сину, мов род-айлендець, говориш.
Тебе призводить Ріверсова жінка,
хай бог її поб'є!

Річард

Не проклинай!

Її побила й так лиха година.
Подумай, мамо,— люди, що назвали
себе «святими» й «божими синами»,
дають своїм братам не хліб, а камінь!
Вони ламають крила мріям ясним!
Їх варто проклинати.

Едіта

Годі слів,

бо кожне слово — гріх новий.

Річард

Так, годі,

бо кожне слово — то нова отрута
для тебе і — для мене.

Крістабель

Страва стигне.

Едіта, Річард і Деві сідають до столу. Крістабель їм служить, їдять
в мовчанні, Едіта встає перша, бере шнур і лопату, закидає на пле-
чі рядно і подається до дверей.

Річард
(до Крістабелі)

Куди се мати йде?

Крістабель
Та... на роботу...

Едіта
(обертається, стоячи на порозі)
Я, сину, йду за тебе відробляти.
(Повагом виходить.)

Крістабель
(до Деві)
Ти б, синку, йшов бабусі допомогти.

Деві
Як скажеш, дядьку Річарде?

Річард
Як хочеш...

Деві
Я йду з тобою...
(Деві починає знов ретельно їсти. Річард сидить, не торкаючи страви.)

Крістабель
Річарде, ти б їв...

Річард
Не їсться, Белочко...
Мовчання.

Крістабель
А тута Кембль
нагримав на дочку за сю фігурку.
Він хоче, щоб ти знищив се.

Річард
(з раптовим запалом)

Не знищу!
Сього ніхто не може наказати!

Хтось стукає у двері,

Річард
Либонь, по мене.
(Встає.)

Крістабель
(одчиняє і виглядає за двері)

Боже! Джонатан!
Чи бачиш, Річарде?!
(Уводить Джонатана за руку в хату.)

Річард
(кидається і гаряче вітається з Джонатаном)

Ти звідки взявся?
Я ж думав — ти в Голландії осівся.

Джонатан
Осівся, та не всидів...

Річард
Чом же так?
Кажи, розкажуй, що було з тобою.

Крістабель
Так дай же, братику, йому спочити.
Сідайте, Джонатане!
(Садовить за стіл, присуває йому страву.)

Призволяйтесь.

Джонатан
Спасибі, не голоден, дещо їв,
ми з жінкою шатро собі зробили
та трохи там поспідали.

Крістабель

Та що ви!

Ну, як таки вам жити у шатрі?

Поки збудуетесь, у нас сидіте.

Так, Річарде?

Річард

Вже ж, Белочко, звичайно.

Джонатан

А ваша папіматка...

Крістабель

О, матуся

вам буде дуже рада. Я піду

та приведу сюди дружину вашу.

Де ви спинились?

Джонатан

Як би вам сказати?

Там шарварком громада щось будує,

то ми отаборились в тій містині.

Крістабель

Гаразд, я вже найду.

(Виходить.)

Річард

Ну, слухай, друже,

чому ж се ти в Голландії «не всидів»?

Зарібку не було?

Джонатан

Та ні, не те,

а я зневірився в старому світі.

Той давній світ зостарівся в гріхах,

закостенів у звичках печестивих

і навіть дух живий нової віри

не може воскресити того трупа.

І я збагнув, для чого в край новий

Ізраїля виводив бог з Єгипту,—

інакше б той народ не став обранцем.

Єгипетська гидота застаріла
його посіла б, як лиха проказа.
Колись я розкажу тобі дрібніше
про всі мої пригоди, а тепер
аж згадувать не хочеться. Я радий,
що можу вже не думати про те.

Р і ч а р д

А все ж Голландія новому хисту
торує шлях широкий. Я простив би
«Єгипетську гидоту» їй за теє.

Д ж о н а т а н

Се ти говориш так, а не простив же
Венеції усіх її гріхів,
за цноту хисту красного.

Р і ч а р д

Простив я
не менше їй, аніж Христос блудниці.

Д ж о н а т а н

Все ж признаєш ти, що вона — блудниця.

Р і ч а р д

Ні, власне, я не те хотів сказати,
було б се і негречно, і невдячно.

Д ж о н а т а н

Але зате правдиво! Я боявся,
що вже не вилізу з її розпусти,
коли там довше поживу.

Р і ч а р д

Нітрохи
я не боявсь того.

Д ж о н а т а н

Чого ж ти втік
від неї, як від жінки Потіфара? *

Р і ч а р д

Згадай про інквізицію. Крім того,
ти знаєш сам: поважні обов'язки
обох нас кликали додому.

Д ж о н а т а н

Правда,
а все-таки ти без жалю покинув
Венецію.

Р і ч а р д

Хіба ти се завважив?
Я й сам тоді гаразд того не тямив...

(Трохи задумався.)

Однак се правда! Я вже звідти рвався,
я вже був ситий тих пишнот, бенкетів,
пестливої венеціанок вроди,
облесливих речей венеціанців,
а що найгірше — пуританська шия
не вміла гнутися по-католицьки,
переступати ноги не хотіли
через високі дожеві пороги
і спотикались на помостах гладких
палаців меценатських. В тих палацах,
немов заморські квіти, процвітають
таланти виборні — але в теплиці
скоріше видіють, аніж цвітуть.
Нащадки велетів, самі здрібнілі,
якась безсила, печена їх врода.

Д ж о н а т а н

Се правда, там артисти зледащили,
мов ті запродажки великопанські,
що вже й від сонця божого одвикли,
а лиш при штучнім світлі жити можуть.

Р і ч а р д

Той хист, либонь, усі свої слова
договорив до краю і, здається,
готовий заніміти.

Д ж о н а т а н

Так, здається...

І як се страшно, Річарде! Тож ми зв'язали з хистом нашу власну долю.

Р і ч а р д

О, наша доля, брате, не загине!
В Італії ще не кінчиться світ.
Для нас тут світ ще тільки що почався.
Ми ще поборемось. Ми, слава богу,
вродились не підніжками магнатів,
у нашім гороскопі інші зорі.
Я, пливучи сюди, багато думав,
то був великий океан думок...
Я згадую, як часто вечорами
збиралась на помості корабельнім
громада наша, мов одна родина,
і там при світлі вічного багаття,
що сам господь на небі розпалив,
співала гімни. Постаті співців
були мов з бронзи чорної одлиті,
суворі, тверді, повні сили й моці,
при світлі зір здавались велетенські,
і стільки в них було краси нової,
не знаної в тім світі італьянським,
де я учився альфавету хисту!..
І марив я тоді, що в сій громаді,
серед нового краю розпалю я
одвічної краси нове багаття...
О, то були такі палкі мрії...
Якби ти знав!..

Д ж о н а т а н

І що ж? Вони не зникли?

Р і ч а р д

Ні, ще не зникли, хоч примеркли трохи.
Я бачу, тут в новому краю треба
хашів розчистити вперед чимало,
а потім вже розпалювать багаття...

Д ж о н а т а н

Хашів? Яких? Ти ж не про пущу кажеш?

Річард

Ні, пуща ся мене найменш лякає,
хоча й вопа чимало силу нищить.
Тут навіть глици путньої немає,
та се ще байка, може, згодом знайдем...
Тут між людьми ростуть лихі терни.

Джонатан

Та хто ж вони такі?

Річард

Ось обживешся,
то й сам побачиш... Ох, мій Джонатане,
який се день для мене був тяжкий...
та, богу дяка, радісно скінчився!
(Кладе руку на плече Джонатанові.)

Товаришу мій вірний! Друже щирий!
Мій побратиме у святому хисті!
Сам бог тебе привів мені на поміч,
тепер ми гори перевернем! Правда?

(Сміється радісно і жартівливо трясє Джонатана за плечі.)

Джонатан

Ой, ой, пусти! Я ж не гора!.. Ну, брате,
ти тут набрався сили Голіафа *,
тобі ся пуща на користь іде!

Річард

Все на користь! І пуща, і терни,
все на користь! Нічого не боюся!

II

Та сама хата, що й в першій дії, тільки краще споряджена. На коминку багато ескізів, мініатюр і всякої скульптури. По стінах знаряддя скульпторські і мулярські. Багато полиць, на одних скульптура, на других новий посуд. В одному кутку гончарський станок. Вся хата має вигляд не то скульпторської студії, не то робітні гончара; багато недокінченої роботи. На рухомих підставках стоять бюсти, понакривані мокрими шматами. В глибині хати зроблений альков; замість ліжка в нім маленька естрада; на естраді стоїть

молода дівчина-індіанка в своїм дикарським убранні. Річард ліпить з неї статую натуральної величини; він робить дуже ретельно, то підступає, то відступає від статуї, приглядається, поправляє то позу дівчини, то позу статуї. Рухи швидкі, енергічні, в них видно запал, екстаз.

Річард
(до себе)

Отак... так буде краще... Ні, отак!
Тепер гаразд!.. Стій, дівчино, не рушся.
Втомилась, може?

Дівчина хитає головою, що ні.

Ну, то ще постій,
а я тобі намиста дам за теє,
хорошого, блискучого. Ти любиш
намистечко?

(Показує дівчині намисто, знявши з полиці. Та усміхається і сплескує руками.)

Ет, зіпсувала позу!
(Іде й поправляє їй позу.)

Сміятись можеш, а руками — зась!

(Показує на мигах, що руками не можна махати, і сам сміється.)

Стукають у двері.

Голос
(за дверима)

Чи дома майстер Річард?

Річард

Дома! Дома!

Як тільки почувся стук, дикарка кинулась і засунула завіси алькова, так що її не стало видно.

Джонатан
Добридень, Річарде!

Річард
Здоров, здоров!
Давно тебе не бачив. Щось ти, брате,
цураєшся моєї хати.

Д ж о н а т а н

Ні,

я не цураюся.

Р і ч а р д

Сядь, гостем будеш,
а я робитиму тим часом далі.

(Одслоняє дівчину.)

Джонатан миттю обертається плечима до Річарда і дівчини.

Р і ч а р д

Бо глина сохне, час не жде, ти знаєш.

Джонатан мовчки розкриває велику книгу, що лежить на столі,
і схиляється над нею.

Р і ч а р д

*(дає позу дівчині, берегеться до роботи, поспівуючи і роз-
мовляючи. Співає)*

Ой білі квіти на лілеї
побачив я!

Лети до милої моєї,
душе моя!

(Говорить.)

Се, Джонатане, маю справжнє свято!
Дивись, яку я глину тут знайшов!
То скульптори в Італії сій глині
ціни б не склали!

(Подає Джонатанові грудку глини.)

Д ж о н а т а н

Справді, добра глина.

Се треба взять собі.

Р і ч а р д

Ти злов працюєш?

Ну, слава богу, се я дуже радий,
що ти вернувсь до праці.

Д ж о н а т а н

Я вернувсь,
та з іншим серцем, з іншою душею,—

пиху покинув і в покорі духа
оддав на службу господу себе.

Р і ч а р д

І що ж ти робиш?

Д ж о н а т а н

Що громаді треба.

Р і ч а р д

Що ж треба?

Д ж о н а т а н

День свою потребу має.

Р і ч а р д

(за роботою слухає неуважно. Співає)

Блакитні квітоньки-дзвіночки
побачив я.

Кому се ти плетеш віночки,
красо моя?

Д ж о п а т а н

Що ти співаєш?

Р і ч а р д

Пісню флорентинську.

(Співає.)

...Червоні квіти на гранаті...

Дівчина спускає руку.

Знову?

Чи ти втомилась? Ну, постій хвилинку,
я хутко дам спочить.

(Поправляє позу.)

А знаєш, друже,
ся статуя, се буде щось нового.
Давно вже так я серцем не горів,
як тепер. Здається, день і ніч
не відступав би від роботи! Правда,
що і модель таку не завжди знайдеш!
Шукав я цілий рік, знайшов — сьогодні:

що за хороше дике дитинятко!
Глянь, Джонатапе!

Д ж о н а т а п

Річарде, послухай,
сказати по правді, я не сподівався,
щоб ти вже до такого міг дійти.

Р і ч а р д

Ти що на думці маєш?

Д ж о н а т а п

Знаєш добре.

Р і ч а р д

Ні, далєбі, не знаю!

Д ж о н а т а п

Дай же спокій!
Та хто ж не знає, що таке моделі
для молодого скульптора? Нехай би
хоч християнку взяв!..

Р і ч а р д

(кидає роботу, вражений)

О Джонатапе!

Якби се Годвінсон таке провадив,
то я б не здивувався. Але що ти,
митець митцеві отаке говориш,
дивуюсь я, і жаль мене бере.
Якби ти був митцем справдешнім зроду,
ти б чисту мав фантазію і думку,
ти б знав, що в урочистий час роботи
ми не на грішнім світі живемо,
павколо нас тоді країна мрії,
те «царство божє на землі», якого
даремно довго так шукають люди.

Д ж о н а т а п

Ти думаєш, що ти його знайшов?

Р і ч а р д

Так, думаю і знаю.

Джонатан

Ти щасливий!

Річард

Що ж, годі вже мені нещасним бути!
Доволі вже того «плачу, й ридання,
і стогону, і скреготу зубів».
Земля не пекло, люди не прокляті,
і радощі не гріх, а божий дар!

Джонатан

Коли ті радощі від бога справді.
А що в тобі тепер їх породило?
Жіноче тіло, грішня краса!
І тим ще й інших звабити бажася.
Яке ж то «царство боже на землі»?!

Річард

*(спочатку нічого не говорить, іде мовчки, дає дівчині
намисто непонизане і нитку, засуває альков, закриває
мокрим рядном статую і вертається до Джонатана)*

Нехай не вабить грішня краса
твоїх святих очей. Ох, Джонатане!
І хто більмо тобі павів на очі?
Колись у тебе інший погляд був.
Я так утішився, як ти приїхав
до нас в колонію! Вітав я друга
в тобі, мій Джонатане! Чи ж тепер
я бачу ворога перед собою?

Джонатан

(задумавсь, далі подає Річардові руку)

Ні, Річарде, не ворога ти бачиш.
Так хутко ворогами не стають,
і я надію маю, що з тобою
ми спільною дорогою ще підем.
Тобі здається, що тепер осліп я,—
мені здається — ти ще не прозрів.

Річард

Ну, добре вже, покиньмо се змагання.
Ти що читав тут?
(Заглядає в книгу.)

Біблію? Ісход?

Д ж о н а т а н

Та се я хтів порадитись у тебе...

Р і ч а р д

Ну, з мене, брате, кепський богослов.

Д ж о н а т а н

Ні, тут не богословіє, тут інше:
се для зібрапців молитовних свічник
замовила громада. Я гадаю,
що може тут погодитись артист
із християнином. Громада хоче,
щоб свічника зробить на той взірець,
що в Біблії описано. От слухай.

(Читає.)

«Різьблений маєш ти зробити свічник,
стебло його, і чаші, й круги, й листя
у нього мають бути...» Не збагну,
і скільки чаш, і що вопо за круги.
Не розберу! Ось прочитай лиш ти.

Р і ч а р д

(читає про себе, далі одсовує книгу)

Я раджу так: закрий ти сюю кпигу
і текста сього більше не читай,
коли артистом хочеш zostаватись.

Д ж о н а т а н

Я хочу християнином zostатись.

Р і ч а р д

Та ти ж себе в неволю завдаєш
єгипетську! Адже громада паша
із Годвінсопом вкупі стільки ж тямить
в тому, що гарне, як отой мій кий;
либонь, ще й менше!

Д ж о н а т а н

Річарде, будь радий,
що ти перед товаришем сказав се,

бо якби сі слова дійшли до слуху
громади й вчителя...

Р і ч а р д

Овва! Злякав!

Я їм готовий в вічі се сказати:
що правда, то не гріх. Та я й сказав
їм щось подібного, коли схотіли,
щоб я там фініки якісь лінив
над вікнами та над дверима в школі —
се Годвінсон так видумав премудро
покрасу ту, десь вичитавши в тексті.

(Сміється.)

Д ж о н а т а н

До речі, я тобі хотів сказати:
даремне ти з громадою завівся,
а надто з Годвінсоном.

Р і ч а р д

Що ж мені

твій Годвінсон?

Д ж о н а т а н

А те, що він в громаді
велику силу має.

Р і ч а р д

Хай він має
в громаді силу, я — на самоті,
то й буде з нас обох.

Д ж о н а т а н

Чи ти гадаєш
один проти громади йти? Для чого
оця твоя робота?

Р і ч а р д

Для краси.

Д ж о н а т а н

Кому потрібна та краса?

Р і ч а р д

Меві

і тим, що в слід мій підуть.

Д ж о н а т а н

Де ж ти бачиш

таких людей?

Р і ч а р д

Та хоч би Деві наш.

Д ж о п а т а н

Оте хлоп'я?

Р і ч а р д

Оте хлоп'я. І більше
для мене значить усміх мого Деві,
аніж прокльони твого Годвінсона.
Що ж до громади, я їй те даю,
чого їй треба.

(Показує на посуд.)

От і всі рахунки!

Д ж о н а т а н

Ні, Річарде, се ще не всі рахунки.
Твоя шановна панімадка...

Р і ч а р д

Годі!

Про се не звик я говорить ні з ким.
Доволі з тебе знать, що я ніколи
невільником не стану в себе в хаті.

Д ж о н а т а н

І в кого ти такий занеклий вдався?

Р і ч а р д

Такий весь рід: вікліфовці *, лолларди *,
«незгідні», «незалежні» *, «рівноправці» *,
такі були мої питимі предки.
Мої всі кривні волі домагались
від короля, від церкви, парламенту,
а я — від них самих. Така вже кров.

Джонатан

Се горда мова, та душі спокою
немає в ній.

Річард

Нащо мені спокій?
Я ще живий, ще рано спочивати.

Джонатан

Хотів би знати я: певже ти завжди
так певний себе, як тепер? Невже
не знаєш ти ні муки, ні вагання?

Річард

Чому не знаю? Все, що ти говориш,
я сам собі казав не раз, не два.
Та сі вагання й муки переміг я,
вони вже пережиті раз назавжди.
І розум мій, і серце, й віра кажуть,
що путь моя правдива. Але єсть
вагання інші — їх перемогти
далеко тяжче, надто самотньому...
Ти, Джонатане, руку дав недавно
мені на приязнь. Ти одип в сій пущі
мені б міг допомогти, якби схотів.

Джонатан

Аби я зміг, охоти не бракує.

Річард

Та от що, брате, ти мені скажи,
(*одкриває статую*)
що зроблено в сій статуї погано?

Джонатан

На погляд мій, вона погана вся.

Річард

Погана чи поганська?

Джонатан

Так, поганська.

Р і ч а р д

Забудь на час, що ти вже став святим,
і подивись на неї давнім оком.
Коли б тоді, як ми з тобою вкупі
блукали по палацах італьянських,
тобі зпенацька показав хто-небудь
сю статую — ти що б сказав про неї?

Д ж о н а т а н

Тоді сказав би невне: «гарний твір».

Р і ч а р д

А якби хто просив тебе вказати,
що в ній змінити?

Д ж о н а т а н

Я б сказав: «нічого».
Та тільки се сказав би, як поганин.
Тепер, як християнин, я кажу:
розбий її!

Р і ч а р д

З останнього стягнуся,
а виллю з бронзи!

Д ж о н а т а н

Річарде, я мушу
остерегти тебе, поки не пізно...

Увіходить Деві.

Д е в і

До тебе, дядьку, люди там прийшли.

Р і ч а р д

То клич до хати.

Д е в і

Кликав, та не йдуть,
ми, кажуть, поговоримо в садочку,
там затишніш.

Р і ч а р д

Та що ж воно за люди?

Деві

З Род-Айленду якісь. Іди, бо ждуть.

Річард

Я йду. Ти, Джонатане, ще посидь тут.
(*Виходить.*)

Джонатан

Чи дядько твій нічого ще не знає?

Деві

Та ви ж сказати мали.

Джонатан

Я не встиг.

Ти сам скажи.

Деві

За мене не турбуйтеся!
Без вас я знаю, що мені робити.

Джонатан

Сьогодні ти не дуже гречний, Деві.

Деві

Ай, дайте спокій!
(*Подається до дверей.*)

Джонатан

Та куди ж ти, Деві?

Деві

Піду довідаюсь, що там ворожать.

Джонатан

Стривай, зажди, і я з тобою йду.

Обоє виходять. Індіанка виходить з алькова, розходжується по хаті і розглядає, усміхаючись, свою статую.

Д ж е н н і
(вбігає раптово)

Ой горенько! Та де ж се Річард? Пробі!
(Бачить індіанку.)

Ти хто така? Ти тут чого?

Індіанка мовчить, вороже дивиться на Дженні, притулившись до п'єдесталу статуї.

(Дженні раптом глянула на статую.)

Ах, так?

То, значить, правда? Ти живеш у нього?

(Люто наступає на індіанку.)

Геть звідси, геть, бо я тебе уб'ю!

Хапав кия, що попавсь під руку, і заміряється на індіанку. Та з різким криком хапає скульпторський молоток, замахує ним. мов томагавком, і собі наступає на Дженні. Едіта і Крістабель вбігають на крик знадвору. Індіанка миттю ховається в альков. Дженні кидає кия і заходиться плачем.

К р і с т а б е л ь

Сестричко Дженні, що з тобою, люба?

Е д і т а

Що сталося тут? Чого ти плачеш, доню?

(Підходять обидві до Дженні.)

Д ж е н н і

(одвертає їх, пручається по-дитячому)

Лишіть мене, лишіть мене, не руште!

Я більше не прийду до вас ніколи...

Недарма татко не пускав... Ой лихо,
яка я нещаслива!

(Ридаючи, вибігає з хати.)

Е д і т а

Що се з нею?

К р і с т а б е л ь

Ох, тая Дженні ще зовсім дитина,—
на сльози їй не дорого.

(Задумується і зітхає.)

Ой мамо!

Едіта

Чого зітхасш?

Крістабель

Ти се знаєш, мамо!

Едіта

Жаль не до речі.

Крістабель

Матінко! Матусю!

Чи се ж вони сюди сьогодні прийдуть?

Едіта

Так.

Крістабель

Річарда ти мусиш боронити.

Едіта

Ми тільки правду боронити мусим,
її одну.

Крістабель

Та Річард-бо твій син,
він — кров твоя. Якби на мого Деві
хто нападавсь, я б кинулась, як племінь.

Едіта

Я вже згубила сина, а тепер
ти ще й дочку від мене одбираєш.

Крістабель

Ой мамо, що ти кажеш, бійся бога!
Як можеш ти зрікатися дітей?
Се ж, мамо, гріх, сього Христос не хоче.

Едіта

(бере зо стола Євангеліє і розкриває його на закладці)

Дивись сюди, читай уважно, дочко.
Читай уголос, ось отут, читай!

Крістабель

(читає тремтячим голосом)

«Не думайте, що я прийшов кинути мир на землю, не прийшов я кипути мир, тільки меч. Прийшов-бо відлучити чоловіка від батька його, і дочку від матері її, і левістку від свекрухи її. І вороги людині родичі її».

(Спинається з стогоном.)

Несила, мамо, сеє розуміти!

Едіта

Читай, читай!

Крістабель

О Христе, сине божий!

(Читає все слабшим голосом.)

«Хто любить батька чи матір над мене, не годен мене; хто любить сина чи дочку над мене, не годен мене».

(Голос її уривається.)

Едіта

(дочитує сама твердим, сумним голосом)

«І хто не прийме хреста свого і за мною не піде, не годен мене».

Річард входить. Крістабель при його вході зривається і йде в ванькир. Едіта застається над книжкою, але не читає, дивиться поперед себе сумним, темним поглядом.

Річард

(сідає на ослоні біля коминка, поглядає на матір. Стиха говорить до себе)

Яка сумна чогось сьогодні мати...

Се ж, певне, я їй жалю завдаю...

Але сей смуток до лица матусі.

У неї гарні старощі... Сей погляд,

сі прості лінії, одежа навіть —

правдива Mater dolorosa¹.

(Бере з коминка віск і ліпить, вдивляючись в матір.)

¹ Скорботна матір (італ.).— Ред.

Едіта

Сину!

Що робиш?

Річард

Так, нічого, бавлю руки.
(Шпарко ліпить далі.)

Едіта

Ти знову бавишся...

Річард

Та що в тім злого?
І діти бавляться. Христос їх любить.

Едіта

У тебе не дитячі забавки,
і сам ти не дитина.

Мовчання.

Слухай, сину!

Знов мовчання. Річард все ліпить.

Річард

Я, мамо, слухаю. Кажи, кажи!
(Ліпить ще швидше.)

Едіта

Колись ти сам казав, що гріх так жити,
як ти живеш.

Річард

То вже було давно.
Тепер я інше думаю, матусю.

Едіта

Що ж саме?

Річард

Думаю, що в світі кожен
своє завдання має і — свій хрест.

Едіта

Яке ж, ти думаєш, твоє завдання?

Річард

Мій хист і мрія.

Едіта

Ти колись казав,
що тут потрібно хліба, а не мрії.

Річард

Я, мамо, потім іншого навчився.

Едіта

Де ж ти навчився?

Річард

Та хоч би в тій книзі,
що ти в руках держиш. Я прочитав
уважно притчу...

Едіта

Про талацти, сину?
Ти, певно, зрозумів її не так.

Річард

Ні, мамо, я читав простішу притчу,
її й дитина може зрозуміти.
Про Марту і Марію я читав.

Едіта

Хіба то притча?

Річард

Все одно, матусю,
тут річ у тім, як розуміть її.

Едіта

А ти ж як зрозумів?

Річард

Та дуже просто:
що Марта дбала про потреби часу,
Марія ж прагнула того, що вічне.

Едіта

Ти думаєш...

Річард

Іти услід Марії.

Крістабель

(з ванькира спланим голосом)

Ходи до мене, брате!

Річард

Що там, Бело?

(Лишає роботу на дзигликові перед коминком і йде в ванькир.)

Едіта

(спішно підходить і дивиться на роботу, що лишив Річард)

Моє обличчя! Господи, рятуй
і змилуйся... Навік, навік загинув...

Річард і Крістабель виходять, взявшись за руки.

Крістабель

Матусю, глянь на мене і на нього...

Едіта робить одвертаючий рух рукою і, похиливши голову, виходить геть із хати.

Річард

Та що се з матір'ю сьогодні, Бело?
І ти якась чудна...

Крістабель

Ні, я пічого...
То вже минуло... Річарде, скажи,
які се люди там були в садочку?

Річард

Та то купці з Род-Айленду.

Крістабель

Чого?

Річард

Вони мене в Род-Айленд закликають
за вчителя. Дають чималу плату.

Крістабель

Що ж ти сказав?

Річард

Що не поїду.

Крістабель

Чом?

Річард

Тобі се дивно?

Крістабель

Ні... так... я гадаю...
як добра плата, то... то... може б, варто...

Річард

Щоб я покинув тут свою родину
для тої плати?

Крістабель

(з героїчним зусиллям)

Ти про нас не думай,
поїдь в Род-Айленд. Се для тебе краще.

Річард

Та що се ти мене мов випирасп?

Чи я й тобі вже, Белочко, обрид?

Крістабель закриває обличчя ґартухом. Річард, здивований і стурбований, підходить до неї. Раптом увиходить Джонатан, при вході оглядає всю хату.

Джонатан

Тут не було нікого ще?

Крістабель

Нікого.

Джонатан швидко виходить.

Р і ч а р д

Чого він се спитав? А хто ж мав бути?

К р і с т а б е л ь

Хто?... Я не знаю... Може... Ні, піхто!

(Збентежена метушиться по хаті, далі починає покривати статую рядом.)

Р і ч а р д

Та що ти робиш, Бело? Схаменись!

К р і с т а б е л ь

Так, щоб не сохло.

Р і ч а р д

(сміється)

Ти за неї дбаєш?

Я дуже радий, тільки все ж не руш.

Я, Белочко, вже краще сам накрию.

(Накриває статую рядом.)

Щось стукнуло. Крістабель здригнулась.

Р і ч а р д

Чого ти? Се вікоониця.

Мовчання.

К р і с т а б е л ь

А може б,

ти, Річарде, таки туди поїхав?..

Р і ч а р д

Куди?

К р і с т а б е л ь

В Род-Айленд... Так, хоч ненадовго.

Р і ч а р д

Навіщо се? З якої речі?

К р і с т а б е л ь

Бачиш,

тебе не всі тут люблять у громаді.

Річард

От новина! Я знаю се, я звик.

Крістабель

Таки ти справді гострий. Ти б часами
щось відступив...

Річард

Та що ж я відступлю?
Не можу я від хисту відступитись.

Крістабель

Та не зовсім... а може, так, на час.

Річард

Як від Христа Петро?

Крістабель

Ох, я не знаю!
Якби ти хтів, ти сам знайшов би спосіб.
Тоді було б так добре... І матуся
була б така щаслива...

Річард

О, я знаю!
Ви хочете, щоб зрадив я скульптуру?
Не можу я, бо зрадником не вдався.
Та навіть хоч би й зрадив, як Іуда,
я, певне б, і повісився, як він.

Деві раптово вбігас в хату.

Деві

Вони вже йдуть.

Крістабель

Ой!

Річард

Хто?

Деві

Усі старі

і Годвінсон!

(Вибігас в ванькир.)

Р і ч а р д

Так от що! Розумію...

Ну що ж, нехай ідуть. Не бійся, Бело!

Увіходять: Годвінсон, Кембль, Калєб Педдінтон, Аб-
рагам Сміт, Джон Мільс, Джірімая Ортвін,
Метью Фільдінґі ще скілька старих. За ними Едіта і
Джонатан. Момент ніякового мовчання.

К е м б л ь

Добридень, Річарде, не ждав одвідин?

Р і ч а р д

Не ждав, але вітаю, будьте гості.

Г о д в і н с о н

В гостину не прийшли б ми в сюю хату,
але повинність вища може змусить
і в капище зайти.

Р і ч а р д

(скипів, але погамував себе)

Такої мови

не чувано в сій хаті досі. Справді,
коли б не сії чесні громадяни,
я знав би, як на сєє відказати.

(До громади.)

Батьки мої, прошу сідати.

Старі сідають врид по лавах позастіллю. Едіта стає осторонь. Джо-
натан сідає на окремому ослоні ближче до Річарда.

К а л е б П е д д і н т о н

(до Річарда)

Сину,

ти маєш дякувати громадянам,
що так по-батьківськи за тебе дбають.
І я, найстарший від усіх літами,
до тебе потрудився сам прийти.

Р і ч а р д

(здержано)

Я дякую за честь.

К а л е б

Ми б мали право
тебе покликати на суд громадський...

Р і ч а р д

На суд?! Я не злочинець!

Д ж о н а т а н
(тихо до Річарда)

Але ж, брате,
впадати в річ старому — як же можна!

К а л е б
(до Річарда)

Даремно ти скипів. Отож-то саме,
що ми тебе не кликали на суд,
а зважили вперед прийти до тебе
сами і подивитись, як живеш,
та розпитатись. Поговори всякі
про тебе ходять.

(До Кембля.)
Джошуе, кажи!

К е м б л ь

Радіший би мовчати я, братове.
Бо се таке... Ну, як його й казати?..
(До Річарда.)

От бачиш, Річарде, увів ти в славу
мою дочку.

Р і ч а р д

Я, батьку Джошуе?!
Твою дочку я щиро поважаю,
їй зроду слова не сказав пустого,
бо сам би се вважав за непристойне.

К е м б л ь

Не знаю... Я-то сам гадав про тебе,
що ти поштивий хлопець. А проте
такі ти Дженні збаламутив.

Крістабель
(виходить з ванькира. До Кембля)

Батьку,
побійся ти гріха! Та що ж лихого
могло спіткати Дженні в нашої хаті?
Ти ж знаєш нашу матір і мене,
чи ми б яке пікчемство допустили?

Едіта

Громада знає, — я не покриваю
гріхів свого сина, — отже, я
скажу по щирості, що баламутом
мій син не був піколи, скільки знаю.
А щоб він звів з ума твою Джоанну...

Кембль

(поспішно)

Щоб звів з ума, того я не кажу,
моя дитина не такого роду.

(Зупиняється, немов розважаючи річ сам собі і шукаючи
виразу своїм думкам.)

Ні, я кажу: він збаламутив Дженні...
Раз він зліпив тут з неї подобизну
і нарядив принцесою. От дівка
від того часу наче одуріла.

(Опанувавши думкою, оживляється і говорить швидше;
ніяковість його зникає.)

Не дбас ні про що, лиш про убори.
Я їй розбив свічадо, так вона
у воду видивляється на себе.
А тую подобизну так злюбила,
немов душа її, самої Дженні,
переселилася в ту кляту ляльку.

(До Річарда.)

Се ж я обвинувачую тебе,
що ти не знищив тої подобизни,
як я просив, і тим поставив Дженні
на шлях до згуби вічної.

Річард збирається щось сказати, Джонатан встає поперед нього.

Д ж о н а т а н
(до громади)

Батьки,
дозвольте промовить слово?

К а л е б

Можна,
коли ти що до діла маєш мовить.

Д ж о п а т а п

В сій справі Річардові говорити
ніяково, але що ж винен Річард,
коли дівчаті хочеться уборів?
Се ж, може б, так було й без подобизни,—
відомо, вже така жіпоча вдача.
Ти ж, батьку Джошуе, тут не довів,
щоб Річард справді вводив Дженні в славу,
то нащо ж ти сказав такеє слово?

К е м б л ь

Не бійсь, я слів не кидаю на вітер...
А через що ж тепер уся жінота
«невісткою Едіти» Дженні дражнить?
Та що казати, сам я помічав,
що Річард задивляється на неї.
Чого він саме з неї подобизну
зліпив? Чи мало тут у нас дівчат?

К р і с т а б е л ь

Батьки мої, я знаю, що піколи
мій брат не сватав Дженні.

К е м б л ь

Отож-то!
Не сватав, а дурив.

К р і с т а б е л ь

Та поспитайте
її саму. Коли боїться бога,
то мусить же вопа сказати правду!

К а л е б

Так, брате Джошуе, хай прийде Джепні
і скаже нам, чи обіцяв їй Річард
її узяти за жону. Як скаже
і доведе, що справді обіцяв,
то мусить він із нею одружитись.
Громада баламутства не попустить.

К е м б л ь

Та дівчині ж воно неначе й сором
прилюдно про такеє говорити.

А б р а г а м С м і т

(говорить уривчасто, рішуче, суворо, але з відтінком добродушності)

Повинна. Річ громадська. Треба приклад.
Розпустяться молодики — що ж буде?

К е м б л ь

Якби кого послати...

К р і с т а б е л ь

Я пошлю.

(У ванькир до Деві.)

Біжи до Джепні, синку, та швиденько.

К е м б л ь

Скажи, що батько їй велить прийти.

(До громади.)

Інакше б не пасмілилась, я знаю.

Деві йде.

К а л е б

А поки прийде дівчина, провадьмо;
ще маємо про що поговорити.

(До Річарда.)

Так от, чутки недобрі йдуть про тебе:
що з дикунами водишся на пуці,
приводиш їх сюди...

Річард

Не знав я, батьку,
що християнин мусить гордувати
створінням божим. Сам Христос ходив
до самарян і ханаанців — чим же
сі дикуни від тих народів гірші?

Годвінсон

Вважайте, браття, як се він зухвало
себе рівняє до Христа!

(До Річарда.)

Скажи ж ти,
чого Христос ходив до тих невірних?
Чей не за тим, щоб нечисть ідолянську
у них і переймати, й прищепляти?
Вже ж ти не скажеш сам, що ти ходив
Христової науки уділяти
тим дикунам?

Річард

(до Калеба)

Ти, батьку, запевняв,
що ви мене тягти па суд не мали,
а тут уже й суддя знайшовся. Знайте ж,
що я йому відповідать не буду.

Годвінсон

(встає, до громади)

Судіте, браття, ви між ним і мною.

(Показує на Річарда рукою.)

Сей чоловік одразу став мені,
мов камінь спотикання на дорозі,
хоч я йому ніколи зла не зичив,
я, навпаки, про його душу дбав,
як про свою — яка ж за сес дяка
була мені? Брат Джонус посвідчить,
яку вчинив наругу падо мною
ненависний сей ідолотворитель.

(До Кембля.)

Ти ж пам'ятаєш туя подобизну,
що він зліпив, па глум пеначе, з мене?
Я по одежі взяв, що то мій образ.

К е м б л ь
(*ховає мимовільний усміх*)

Вже ж пам'ятаю! Та вона, запевне,
ще й досі в нього.

(*До Річарда.*)
Покажи її.

Г о д в і н с о н
(*поспішно*)
Показувати я не вимагаю.

Р і ч а р д
Чому ж? Я можу.
(*Іде і дістає з шафи ту фігурку, що колись зліпив Деві.*)
Ось вона, дивіться.

Дехто з громади не може вдержати сміху і захиляється за сусіда.

Д ж і р і м а я О р т в і н
(*тихо до свого сусіда Фільдінга*)
Я б се пізнав не тільки по одежі.

Г о д в і н с о н
(*гнівно*)
Гадаєте, він по́слух вашій волі
тим об'явив, що показав оце?
Коли його безчельний, ниций вчинок
не знайде осуду з руки громади,
то я прийму собі се за ознаку,
що час мені шукать деінде місця,
де б голову тружденну прихилити,
бо тут її неславою вкривати
усякий блазень може безборовно.

К а л с б
Спокійся, гідний вчителю, будь певен,
що ми тебе на глюм не віддамо
молодикам.
(*Бере в руки фігурку Годвінсона.*)

Ти, Річарде, признайся,
з яким ти заміром зробив сю постать?

Річард мовчить. В сю хвилину в хату входять Дженні і Деві
і спляються коло порога. Деві остовпів, угледівши свою фігурку
в руках Калєбових.

К а л е б

Ми розумієм так твоє мовчання,
що ти нічим не можеш оправдатись,
бо тямиш всю гидоту свого вчинку.
І наша рада батьківська тобі
направить каяттям свою нечемність.
Учитель наш, ти знаєш, братолюбний,
і він тобі простить по-християнськи,
як ти його прилюдно перепросиш.

Г о д в і н с о н

(*поспішно*)

А сю фігурку знищиш.

К а л е б

(*до Годвінсона*)

Вже ж, не як.

(*До Річарда.*)

Тут, сину, довго думати нема що.
От приступи, гречненько уклонися,
скажи: «Згрішив я, батьку, перед богом
і проти тебе». Що ж? Чого уводиш?

Р і ч а р д

Я перепрошувать його не буду.

К а л е б

То, значить, буде суд.

Річард схиляє голову на знак згоди.

Д е в і

(*з поривом*)

Се я зробив!

Зовсім не дядько Річард!

Г о д в і н с о н

(*до Деві*)

Справді, хлопче?

А хто ж тебе навчив таке робити?

Деві

Ніхто, я сам! Та, їй же богу, сам!

Годвінсон

Ти не божись, то нечестива звичка.

(До громади.)

На суд з малим, звичайно, я не ставу,
я сподіваюсь, що в його родині
і так його не всі за се похвалять.

Едіта

Належну кару буде мати хлопець.

Крістабель

(до Калеба)

Простіть його, він перепросить.

Калеб

Звісно,

а хльосту все-таки не вадить дати
для прикладу.

Деві

(до Крістобелі)

Завішусь, як поб'єш!

Крістабель умовляє його нишком, він трясє головою з сльозами
лютості на очах.

Річард

Мій небіж не зовсім по правді каже,
що сам він се робив. Ми вдвох робили.

Деві поривається щось сказати, Річард його утримує рухом.

Як старший, я відповідати мушу,
і я готов. Я суду сам прошу.
Але вперед дозвольте іншу справу
залагодить.

(До Кембля.)

Прийшла твоя дочка.

Не випадає дівчині стояти
так довго у порога.

К а л е б

Се-то правда.

Ми зараз поспитаємо її.

Під час сцени з Дженні Годвінсон перегортає Біблію і зазначає закладками якісь тексти. Крістабель виводить Деві в ванькир.

К а л е б

(до Дженні)

Чи Річард Айрон обіцяв коли
з тобою одружитись?

Дженні мовчить, спустивши очі додолу.

К е м б л ь

Що ж ти мовчиш?

Кажи, коли питають.

Дженні затуляє обличчя рукавом і схлипує.

Р і ч а р д

Панно Джеппі,
я вас прошу виразно відповісти.
Ваш панотець мені уймає честі,
прилюдно дорікаючи, що я
вас баламутив пібито.

Д ж е н н і

(спалахнувши і перемігши сором)

Та вже ж!

А хто ж мене рівняв і до припцеси,
і до русалки... і... і вже не знаю,
до кого ще? Хто правив теревені,
аби мене барити?

Р і ч а р д

Запевняю,
що заміри мої були певиппі,
але як я необережно зрушив
вам спокій серця, то бажав би знати...

А б р а г а м С м і т

Та що там! Поберіться, й ділу край!

Д ж е н н і
(з поривом злісної упертості)
Нізащо в світі не піду за його!

К е м б л ь
(збентежений)
Ну, се вже, дочко, теє... не по правді.
Се ти неначе коверзусш...

Д ж е н н і
Ні!
Не хочу я! Хіба я послідніша,
щоб він мене...
(Знов затуляється фартухом, і через те її слова заглу-
шаються.)

К е м б л ь
(гримає)
Джоанно, годі слинить!
Кажи по-людськи, що тобі не в лад?
Ну, говори ж!

Р і ч а р д
Так, панно Дженні, справді
вам слід би пояснить свої слова,
бо се мені образа.

Д ж е н н і
(до Річарда з погрозою)
Ну, гаразд!
Гаразд, я поясню.
(До громади.)
От, люди добрі,
вже Річард Айрон має жінку в хаті,
нехай же він тримається її!
(Біжить до алькова, розсовує запони і показує рукою на
дикарку, що прищулилась у кутку.)

Громада жахається. Дехто одвертається, дехто спльовує з огидою;
дехто сплескує руками,

К е м б л ь

(встає і підходить до Дженні)

Ходім додому, дочко. Хай сій хаті
те буде, що Содомові й Гоморрі!

(Бере Дженні за руку і виходить в крайньому гніві.)

Дикарка, улучивши момент, поки громада ще не оговталась, зривається і прожогом втікає в покинуті наотвір двері.

Е д і т а

Як смів ти в нашій хаті гріх чинити?
Хоч би мене з сестрою посоромивсь!

Р і ч а р д

Матусю, я се можу пояснити...

Едіта обурена одвертається. Крістабель, затуливши обличчя руками, виходить у ванькир.

Г о д в і н с о н

(до громади)

Чого ж нам ще розпитувать, братове?
Здається, досить бачили. Се зветься:
зловити на гарячім вчинку.

А б р а г а м С м і т

Правда!

М е т ь ю Ф і л ь д і н г

Се щось нечуване!

К а л е б

Образа бога!

Д ж о н М і л ь с

Такого попускать не можна.

Д ж і р і м а я О р т в і н

Звісно!

Г о д в і н с о н

(бере Біблію, що лежить на столі)

Я думаю, нам варто прочитати,
що роблено в Ізраїлі такому,
хто блуд чинив з погауськими жінками.

Річард
Так справу ставити я не дозволю!

Годвінсон
(до громади)

Невже він думає ще одрікатись?
За кого ж він нас має?!

Абрагам Сміт

Та за дурнів!

Джонатан
Батьки мої, дозвольте мовить слово.

Метью Фільдінг
Ну, вже відомо, ти його товариш,
то будеш заступатися.

Джонатан
Я, батьку,
громаді завжди був слухняним сином,
вважаю я за гріх її дурити,
крім того, звик я правду цінувати
над всяку людську приязнь.

Калєб
Ну, кажи.

Джонатан
Я говорив з товаришем про сюю
поганську дівчину. Він запевняв,
що він її привів не для розпусти.
Я певен, що мені, як своєму другу,
признався б він по правді.

Калєб
А навіщо ж
вона йому здалась?

Джонатан
Шановний батьку,
я тямлю, що й така мета негожа,
та чей же не така бридка, як тая,

що ви гадали: він привів дикарку,
щоб з неї статую зробити. Справді,
я бачив сам, як він її ліпив.

Г о д в і н с о н

Се, кажеш, не така бридка мета?
Зробить кумир з поганки, ледащиці —
се ж гірший гріх! Адже він тим порушив
господню заповідь страшну, велику,
за неї ж до найдальших поколінь
на нас помститься бог, як ми самі
не помстимось. Так само й те, що Річард
не сам оце робив,

(показує на свою подобищу роботи Деві)

але призводив
недолітка бридоті помагати —
гріх непростимий. У писемі святому
стоїть:

(розгортає Біблію)

«Хто сих малих на гріх призводить,
тому було б вже краще, якби жорста
млинові почепить йому на шию
і в море кинути».

Р і ч а р д

(саркастично показуючи на подобищу Годвінсона)

Чи ти вважаєш,
що й се кумир?

Г о д в і н с о н

(спустивши очі на Біблію)

Розмова з нечестивим
і праведні уста споганить може.

(До громади.)

Хто двигав такі гріхи важезні
на скутій нечестю своїй душі,
тому нема ні прощі, ні рятунку.

К а л е б

Воно-то так показує. А все ж
тут десять раз годиться приміряти,
щоб відрубати так як слід, по правді.

Джонатан

Так, батьку мій! Сама свята премудрість
твоїми се устами промовляє!
Важкі гріхи, се правда, взяв па душу
пещасний мій товариш!..

Річард

Джонатане,
«цілуючи, ти зраджуєш»?

Джонатан

Ні! Свідчусь
моїм життям: і я пе краще жив,
але господь моїм гріхам потерпів —
в той час, як я вже став на край безодні,
він дав мені пізнати путь правдиву.

Абрагам Сміт

Бува, що бог в останній час покличе.

Джонатан

(до Абрагама Сміта)

І тим-то наш господь Ісус Христос
казав прощати не тільки що...

Годвінсон

(що ретельно шукав у Біблії весь час, часом одриваючись
для реплік, робить раптовий жест Джонатанові, аж той
з несподіванки замовкає, а Годвінсон звертається до Калеба)

Мій брате,

ти помилився, що йому дозволив
прилюдно промовляти. Ось поглянь,
що тут стоїть.

(Посуває книгу Калєбові і читає, роблячи пропуски та
натискуючи на особливо важні слова. Калєб стежить очима
по книзі за читаним і безгучно порушує устами, немов
повторяє за Годвінсоном, та потакує головою на при-
тисках)

«Всяк різьбяр і будівничий... серце своє віддає, аби вдати
гаразд покрасу. Так само й коваль... так само й гошчар...

серце своє віддає, аби скінчити начиння. Всі вони на руки свої надіються... Без них місто не заселиться, але на престолах суддів не сядуть і закопу судового не розмислять та й не мають вирікати вироку чи присуду...»

К а л е б

(після читання б'є себе по лобі)

Гай-гай! стареча пам'ять!
Виразно ж тут стоїть, що жодеп майстер
на судьбищах не має промовляти.

(До Джонатана.)

Замовкни, сину, й сядь.

Джонатан покірно вклоняється і, зітхнувши, сідає.

Г о д в і н с о н

(знов посуває Біблію до себе)

І ще є слово:

(читає)

«Хто каже про печестивого, що він праведний, той буде проклятий від людей і зненавиджений межи народами».

А б р а г а м С м і т

Рятуй нас, господи, і заступи!

Д ж о н а т а н

Я праведним його не називав...

(Обриває, глянувши похливно на Калеба, що робить йому знак мовчати.)

К а л е б

(до Джонатана, добродушно)

Не бійся, ми по правді все розважим,
а ти мовчи, тобі мовчати личить.

Г о д в і н с о н

Щоб не було спокуси, краще вийди.

Джонатан, жалісливо глянувши на Річарда, що відповідає йому іронічним усміхом, виходить.

К а л е б
(до громади)

Що Річарда ніхто не назове
в нас праведним — про се і мова зайва,
та не хотілось би його лишити
без порятунку.

Р і ч а р д
Я не погибаю!

М е т ь ю Ф і л ь д і н г
Ну, та й загонистий!

К а л е б
(до Річарда)

Ні, сину, гинеш,
хоч, може, й сам того не тямиш.

(До громади.)

Браття,
я б ще гадав йому почасувати —
тож і Содому бог почасував —
він, може, схаменеться.

Г о д в і ц о н

Чесний брате,
коли він досі ще не схаменувся,
на що ти ще надію покладаєш,
які ознаки бачиш каяття?

К а л е б
(заклопотано)

Озпак, то правда, начеб і немає...
а все ж з ним варто ще поговорити.
От мати Річардова чесна жінка,
богобоязна, чей направить сина
на добрий шлях.

Е д і т а
(глухо, але зважливо)

Я мушу вам признатись,
що я на сина втратила надію.
Він слів моїх до серця не приймає.

Годвінсон

Ще заповідь порушена: він матір
не поважає.

Річард

Мамо, як ти можеш
такий на мене поклеп допускати?

Едіта

(суворо)

Сс правда, Річарде.

Годвінсон

(робить рух до Едіти)

Ви чули, браття?

Абрагам Сміт

Задебеліло серце. Шкода хлопця.
Душа закостепіла. Пропаде.

Калєб

А все ж таки не тратьмо ще надії
його порятувати, бо спагу
йому господь таки вділив чималу.
Як ми про свічник радились, тоді ще
я притчу про таланти нагадав:
не даймо ж, браття, ані змарнувати,
ні в землю закопати ті таланти,
що доручив найвищий панним дітям.

Годвінсон

Сей чоловік вже змарнував талант,
розтришкав, мов п'яниця. Чи ж не міг він
навчитись па чужині хистів добрих
або наук потрібних? Ні, віддався
диявольському хистові — скульптурі.

Абрагам Сміт

А дехто каже, що і то від бога.

Годвінсон

За всі віки було лиш два майстри,
що з божого шляху не ухилялись:
Веселійл та Еліав, що в храмі
єрусалимським працювали, решта ж
все Каїнове кодро; все нащадок
Сідона * й Тіра *. Їх ярмом залізним
скромити треба! Хто митці найперші?
Юбаль і Тубаль-Каїн. Хто їм батько?

Метью Фільдінг

Та вже ж що Каїн, хто ж сього не знає?

Калєб

Я вас прошу, як Авраам просив
за нечестиве місто:

(показує на Річарда)

ся душа

в гріхах ще, може, не зовсім погрузла,
ще, може, є в ній хоч єдина цнота,
єдине почуття, не бридке богу.

Річард

(іронічно)

Спасибі за таку облесну думку!

Калєб

(до Річарда, не завважаючи іронії)

Та тяжко ж вергнуть каменя на брата!

(До громади.)

Я раджу, браття, під громадський догляд
поставити його. Коли за рік
не стане він, як Джонатан, слухняним,
не заживе по нашій волі й божій,
то буде нам, як митар і як грішник.

Абрагам Сміт

Отак по правді!

Джон Мільс

Се закон Христовий.

М е т ь ю Ф і л ь д і н г
Щоб сей покався?

А б р а г а м С м і т
Господь всесильний.
Для бога все можливо.

Д ж і р і м а я О р т в і н
Взять під догляд.

К а л е б
На рік.

М е т ь ю Ф і л ь д і н г
На місяць досить.

А б р а г а м С м і т
На півроку.

Д ж і р і м а я О р т в і н
Три місяці доволі.

Д ж о н М і л ь с
Сорок день.

Р і ч а р д
Та доки сеє буде? Мов на ришку
торгуються за душу!.. Перший раз
я мушу рацію йому признати,
(показує на Годвінсона)
коли я досі ще не відкаснувся
від хисту, то й не відкаснуь довіку.
Душа моя вже все перемогла
і вільна стала, наче сарна в горах.
А ви її хотіли б загнuzдати
та на оброті ваших цнот привести
до нього

(показує на Годвінсона)
під ярмо залізне?

Годвінсон

(під час промови Річарда починає трястись, далі втуплює очі в простір поперед себе, простягає руки немов до якогось видива і, викрикнувши ненатуральним, екстатичним голосом, перебиває Річарда)

Горе!

Сіоне мій! Новий Єрусалиме!
Куди тебе ведуть? Ой, що я бачу?
Ой, що я чую? Горе! Горе! Горе!
Цимбали, бубни, гуслі, жоломійки...
Недоліток в танку несамовитім
кружляє перед постаттю Молоха! *
Невинна дівчина в препишні шати
наряджена для служби Астароті... *
О плачте, плачте!

(Хапається за голову.)

Громадою опановує турбота, дехто плаче, дехто трясеться в нестямі; Крістабель ридає, Едіта, зціпивши руки, дивигься поперед себе поглядом, повним одчаю.

Метью Фільдінг

(кидається до Годвінсона)

Вчителю! Наш батьку!

Порадь нас, порятуй! Що нам робити?

Годвінсон

(зміняє плачущий тон на грізний)

Велик господь в своєму гніві! Слухай,
Сіонська дочко! Ось летять на тебе
дряпіжники з обличчям мідяним...
Нема тобі рятупку... відцурався
тебе твій бог за зраду ідоляпську...

(Опускає руки; закриває очі, мов знесилений одчаєм.)

Калєб

Учителю, сі видива страшні
не на погибель, а на остопогу?
Запевне ж так?

Годвінсон мовчить і не одкриває очей.

К а л е б

(посуває Годвінсону Біблію ближче)

Одкрий святую книгу,
нехай вона порадить, що робити.

Г о д в і н с о н

(одкриває Біблію ніби наугад, але в дійсності на закладеному заздалегідь тексті. Читає глухим голосом)

«Будь проклятий той, хто виліпить чи вилле
бридке перед богом діло рук мистецьких і
покладе його у схові!»

(До громади, не читаючи.)

Ви знаєте, що відповів на се
народ ізраїльський.

К а л е б

(сухо і суворо)

«Хай буде так».

М е т ь ю Ф і л ь д і н г

(фанатично)

Хай буде проклятий!

А б р а г а м С м і т

(покірно)

Та що ж, хай буде.

Д ж о н М і л ь с

Своя душа дорожча. Пристаю:
хай буде проклятий.

Д ж і р і м а я О р т в і п

Та вже ж, не як.

Е д і т а

(голосно, виразно)

І я його клянучу.

К р і с т а б е л ь

Ой мамо! мамо!

Річард
(до громади)

Вже прокляли? А знаєте ж ви, за що?

Калєб
(показує на закриту статую)

За те бридке, що ти у схові держиш.

Річард
Хто вам сказав, що я свій твір ховаю?
Ось він, мій твір! Дивіться!
(Раптово скидає покривало з великої статуї.)

Німа сцена. Видно по обличчях громадян, як у них побожна відраза бореться з натуральним подивом до гарного твору. У Річарда з'являється вираз тріумфу.

Годвінсон
(до громади)

Він ще гірше
тепер грішить, ніж досі согрішав!
Він хоче нас заплутати у певід,
що сплів сам князь олжі. Святу громаду
від стежки правої відбити хоче.
Громада одвертається, щоб не дивитися на статую.

Метью Фільдінг
Диявола він слухав, се робивши!

Річард
Я слухав тільки вищого натхнення,
а ви кого?
(Показує на Годвінсона.)

Повапленого гробу!
Ви ідола створили, а не я!
Себе кляніть!

Годвінсон
(до громади)

Чи довго ще терпіти
ви будете гидоту слова й діла?
Чого ждете? Що Моїсей зробив
з кумиром золотим?

Метью Фільдінг

Спалив його
і попіл дав ідолотворцям випить.

Годвінсон

Отак і ми зробім!

(Показує на статую.)

Палить її!

Палить усю гидоту ідолянську,
що зібрана в сій хаті!

Річард

Я не дам!

В сю хвилину Метью Фільдінг великою палицею своєю збиває статую з примосту, вона падає і розбивається. Громадяни хапають, де тільки під руку попадається, усе належне до скульптури: ескізи, бюсти і т. ін., навіть знаряддя, толочать, трощать, кидають у коминак, де Калеб розпалює і роздмухує вогонь.

Годвінсон

(кидається до шафи, коло якої вже стоїть на обороні Річард)

Тут ідоли найгірші! Подивіться!

Річард бореться з ним, не пускаючи, громадяни кидаються на підмогу Годвінсонові.

В двері од ванькира вже кілька хвилин, відколи почалась баталія, добивається замкнений там Деві. Крістабель і Едіта підпирають двері, щоб він не вирвався, але на хвилину Едіта спускає руки, вражена тим, що діється коло шафи. Деві проривається в двері, хапає молот скульпторський коло розбитої статуї і, пробившись до Річарда, подає йому молота.

Деві

На, дядьку, молота!

Річард

(щільно притискує одною рукою єдину статуетку, що врятував із схованих у шафі,— статуетку з девізом «Pereat mundus, fiat ars»,— а другою бере від Деві молота і замахує ним)

Гей, одступіться!

Легко ранить Годвінсона, той пронизливо кричить; здіймається лемент: «Він біснуватий!», «Геть його!», «На пушу!», «Женить його!» Громада наступає на Річарда з палицями, дехто кидає шматками глини з розбитої статуї.

Річард
(*дужим голосом*)

Мовчіть!
Мовчіть, злиденне кодро! Невігласи!
Я сам іду од вас! У дикій пущі
є дикі люди — не дикіші вас!
Геть! Розступіться, дайте шлях! Інакше
я сам собі дорогу проложу!
Гей, стережіться!

(*Кидається крізь юрбу, прокладаючи собі дорогу до дверей.*)

Крістабель
Брате, схамепися!
Ой матінко!
(*Кидається до Едіти.*)

Едіта
(*твердо*)
Він проклятий від бога,
мені не син, тобі не брат.

Деві
(*пориваючись до Річарда помежи людей*)
Ой дядьку!
Візьми мене з собою!

Крістабель
Деві! Синку!
Не йди! Не кидай! Я умру без тебе!
Ой Деві! Ой...
(*Голос її спотворюється, вона заточується. Деві, після моменту вагання, вертається на її крик і кидається в її обійми.*)

Деві
Я, мамо, тут, з тобою!
Крістабель поривчасто тулить до себе Деві. Річард пробився до порога і одчинив двері.

Годвінсон і громада
(услід Річардові)

Будь проклятий!

Річард
(обертається з гнівним сміхом)

На вас прокльони ваші!
(Зникає з порога.)

Громада проводить його лютими вигуками і киданням грудок та паліччя.

III

Шкільна кімната в Род-Айленді; вона ж служить і за помешкання Річардові. Більша частина кімнати зайнята шкільними лавами, кафедрою, дошкою тощо; менша частина, властиво, чверть кімнати, відділена від першої завісою і ванькиром, заставлена речами Річарда і знаряддям до скульптурн: в однім кутку шафа, в другім — невеличка нескінчена статуя жінки, тут же стоїть і кістяк для навчання анатомії та для скульпторських студій. Річард сидить на кафедрі, перед ним ученик читає з книжки; інші ученики — підлітки й дорослі — сидять по лавах.

Ученик
(читає)

E disse lei: nessun maggior dolore
che ricordarsi del tempo felice
nella miseria!

Річард
Перекладіть!

Ученик
(перекладає)

«І мовила вона: немає більшого болю,
як пригадати собі часи щасливі
при злиднях...» Може, краще «при недолі»?

Річард
Однаково.

Учепик

Які чудні слова!

Мені здається, що утішний спогад
усе утішним буде.

Річард

Дай вам боже,
щоб ви свої думки не змінили.

Учепик

Читати далі, чи зробити аналіз?

Річард

Ні, на сьогодні досить.

Ученики збирають книжки і, вклоняючись, розходяться. Один ученик застається і підходить до Річарда.

Річард

Що вам, Чарлі?

Чарлі

Я татові давав фігурку вашу,
та він говорить, що такий товар
йому в крамниці нінащо держати,
бо тут купців не знайдеться на нього.
Так от я вам приніс її назад.

(Сягає рукою до торбинки.)

Річард

(спиняє рукою його рух)

Візьміть собі, як хочете, на спомин.

Чарлі

Коли дозволите, я подарую
малій сестрі, вона просила ляльку.

Річард

Sancta simplicitas! ¹

¹ Свята простота (лат.).— Ред.

Чарлі

Що ви сказали,
пане учителю?

Річард

Нічого, так.
(Задумується.)

Чарлі
(пождавши)

То як, дозволите подарувати?

Річард

Про мене...

Чарлі
Дякую.
(Вклоняється на відході.)

Річард

Ідіть здорові.

Чарлі виходить. Річард сам.

Невже нема такої сили в світі,
нема снаги, щоб до краси і хисту
людей тутешніх якось привернути?
Коли я вмів живим робити камінь,
чому не змію серце оживити
оцих людей? Серця в них не камінні.
Вони так щиро блилися за волю,
за правду й за святеє божє слово.
І тут живуть не за єдиним хлібом.
Я бачив сам, як на очах суворих
прозорі сльози, мов роса, тремтіли
в той час, коли орган величним співом
і стіпи, й людські душі потрясав.
І жаль було, і заздро, що музика
над стінами і над людьми папує,
а мій коханий хист, моя скульптура
в погорді, мов розвінчана цариця...
Ні, я не хочу вірити, щоб справді
моя цариця владу вже втерjala.

Се винен я, моя безсила мрія.
Нездатен розум, незугарні руки
знайти чогось такого, щоб могло
всіх зрушити, неначе грім органу.
Та що ж воно і в чім його шукати?

(Розсуває завісу, іде до статуї і розкриває її.)

Чого бракує творові моему?
Хто може се мені тепер сказати?
Хто може дати раду? Люди йдуть,
минають мовчки, мов глухонімії,
немов їх очі з темною водою,
що дивляться й не бачать! Чи не краще
було тоді, як руки фанатичні
мої утвори в порох розбивали?
Бо се ж таки було якимсь признанням,
що хист мій справді може мати силу,
для них лиху, ворожу, нечестиву,
а все ж велику! Проти мене люто
боролися, і я тоді боровся...
Тепер я був би й ворогові радий,
але його немає...

(До статуї.)

Обізвися
хоч ти до мене, глино пежива!
Чого тобі, чого мені бракує,
щоб нам живими бути межі людьми?..

(Робить поправки.)

Чи так не стане лінія чистіше?..
Сей, може, рух здавався б їм цікавим?
Сей погляд?.. Ні, спустить його додолу.
Поганий вираз... Лицемірний... Так?..
Ні, се нагадає богинь аптичних...
А се — мадонн... А се — оту розбиту...

(Кидає роботу.)

Якби я знав, чого тим людям треба,
я б, може, вдав, але тепер... Ні, певне,
щоб до душі душею промовляти,
то треба, щоб ті душі поріднилися.
А що ж їх поріднить? О боже духа!

Дай іншу душу творові мосму
або мою від мене одбери!

Тихенький стук у двері. Річард спочатку не вважає. Стук повторюється.

Прошу!

Увіходить пані Бруклі, швачка, і несе якийсь загорток. Мовчки вітаються.

Се ви?

Б р у к л і

Принесла вам роботу.

(Виймає і розгортає довгу скульпторську блузу.)

Р і ч а р д

А, вже готова? Дякую. Так от вам.

(Виймає гроші.)

Тут і за все, що ви для мене шили.

Б р у к л і

(пригортає руки до грудей, не беручи грошей)

Ні, пане вчителю, тоді не брала
та не візьму й тепер.

Р і ч а р д

Отак! Чому ж се?

Б р у к л і

Я вам так вдячна за мого Томаса,
мій хлопець вас найбільше поважає
за всіх учителів.

Р і ч а р д

Я дуже радий,
якщо ученикам не зле зо мною.
А плату ви прийміть, бо коли ні,
то я не можу взяти од вас роботи.

(Загортає блузу і подає пані Бруклі, та кладє загорток на стілець.)

Б р у к л і

Ні, пане вчителю, коли вже так,
то я б вас попросила... Тільки де там!
Се ще дорожче вийде... але що ж,
я б, може, відробила при нагоді...

Р і ч а р д

А що ж би я зробити міг для вас?
З охотою зроблю й без відробітку.

Б р у к л і

Чи не дали б мені оцю фігуру?..

(Показує на статую.)

Вона ж, либоп, дарма стоїть у вас?
Мені б здалась...

Р і ч а р д

А вам вона навіщо?

Б р у к л і

Бо тії пані завжди химерують,
усе їм не потрапиш,— хто ж їм випен,
як не хотять стояти?

Р і ч а р д

Ну, так що?

Пробачте, я щось вас не розумію.
В нас мова йшла про статую...

Б р у к л і

Отож,
бо я б на неї сукні приміряла,
щоб дам не мучити...

Р і ч а р д

Що?! Як?!

(Німіс, запалений гнівом.)

Б р у к л і

(злякано)

Простіть...

Я... я не знала... я не хотіла...

Р і ч а р д
(*помалу схаменившись*)

Добре,
нічого вже... Лишіть мене, я хворий...
А гроші ви таки візьміть. Прощайте.

Бруклі, збентежена, бере гроші, вклоняється, присідаючи, і виходить, залишивши двері непричинені. Ледве вона вийшла, увіходять троє колоністів: Джонс, О'Патрік і Мак Гарді.

В с і т р и
Добривечір!

Р і ч а р д
(*одвернувся до статуї, щоб сховати свою ще не зовсім уцухлу стурбованість*)

Добривечір, панове!

Д ж о н с
Працюєте?

Р і ч а р д
Та... так...

О' П а т р і к
(*дивлячись на статую*)

А що се буде?
Се вам замовила якась громада?

Р і ч а р д
Ніхто не замовляв.

Д ж о н с
Але ж ви, певне,
збираєтесь продати вашу працю
кудить далеко в церкву католицьку?

Р і ч а р д
Не думаю, щоб хто її купив.

М а к Г а р д і
А нащо ж се ви робите її?

Р і ч а р д

Сказати правду, сам не знаю нащо.

М а к Г а р д і

Так, для розривки, значить.

О' П а т р і к

Що ж се буде?

Якась свята?

Р і ч а р д

Як вам сказать? Се — мрія.

О' П а т р і к

Ну, добре, мрія, але що ж воно,
до чого ніби?

Р і ч а р д

Трудно розказати,
до чого, власне, нам потрібна мрія,
і що вона таке, та, певне, в світі
ніхто живий без мрії не прожив.

М а к Г а р д і

Та вже ж, поки людина молода,
то все їй там якісь верзуться мрії.

О' П а т р і к

Звичайно, молодощі!..

Р і ч а р д

Але ж мрія
не тільки молодим життя красить.

М а к Г а р д і

Та інше, справді, хоч і сивоусе,
а бавиться, як молодик.

Р і ч а р д

Ні, мрія
не завжди бавить. Часом то за мрію
річки криваві люди проливають.

Мак Гарді

Хай бог хранить такого божсвілля!

Річард

Хай бог хранить, хоч пас не сохранив.
Адже і в нашій Англії веселій
чимало крові пролилось за мрії.

О' Патрік

Хіба ж таки єпископальна церква *,
і десятина, й молитовник — мрії?

Мак Гарді

А «прав петиція»? * А «пункти»?

Річард

Мрії!

Мак Гарді

Та бійтесь бога! Що ви, пане майстре?

О' Патрік

Се й ми по мрії аж за море гнались?

Річард

Так, мрія пас вела за океан,
до неї ми крізь пущі пробивались,
для неї ми терпіли тяжкі злидні.

О' Патрік

Та що ж воно було за навождення,
по-вашому?

Річард

Свята, велична мрія,
що піби люди можуть вільні бути...

Мовчання.

Д ж о н с

(відставши давно від розмови, досі з нудьги проходжував по хаті, тепер, скориставши з перерви, звертається до Річарда)

А я до вас за ділом, папе майстре.
Оце я, бачите, грунтець купив
та й глинище на ньому, а не знаю,
чи путня глина. Ось дивіться, грудка,
ви знаєтесь на тому.

Р і ч а р д

(роздивляється глину)

Для скульптури
воца нездатна.

Д ж о н с

Ні, я, власне, теє...
Мовляв би, на горшки чи не здалась би.
Ми, пане майстре, хтіли заложити
всі три гончарську спілку. Ми б хотіли
начиння вже не просте продавати,
а делікатне. Люди багатіють,
хвалити бога,— може б, нам сей торг
пішов гаразд. Оце ж я маю глину,
він

(показує на О'Патріка)

хату дасть, а сей добродій —

(показує на Мак Гарді)

гроші.

А вас просив би я зразки ліпити,—
ви чоловік тямущий і бувалий,
набачили усякого начиння
по тих Італіях... там лепський крам!
Так я гадав: як має майстер Річард
знічев'я тут собі ляльки робити...

Р і ч а р д

(схопився з місця, за шапку)

Простіть, панове,.. час мені до школи...
Чи пак до церкви... я піду... прощайте!
(Виходить раптово.)

Д ж о н с

Чи він здурів?

О' П а т р і к

Образивсь.

М а к Г а р д і

Я ж казав вам,
що він дивак. Не варт було й вдаватись.

Д ж о н с

Чого ж се він образивсь?

О' П а т р і к

За ляльки.

Д ж о н с

Так то йому образа? Отакої!
Як трошки там людина пожартує...

М а к Г а р д і

А він такий, що не приймає жартів.

О' П а т р і к

(дивлячись у вікно)

Дивіться лиш, он майстер коло брами
зустрівся з органістом і магістром...
Щось розмовляють.

М а к Г а р д і

(дивлячись у вікно)

О, либонь, сюди
всі троє подались.

Д ж о н с

Ходімо звідси, -
мені тепер ніяково з тим майстром.

О' П а т р і к

Та й справді, що ходім. То люди вчені,
ми не судні з такими розмовляти.

Д ж о п с

Та, може, хто й судний, се ви даремно,
а тільки часу гаяти не варт.

Всі троє виходять. Входять: магістер і Річард попереду, провадячи загарливо далі розмову, почату ще надворі. Органіст іде слідом за ними; він спочатку до розмови не вступає, а тільки прислухається або ходить, роздивляючись по хаті. Річард, увійшовши, засунув завісу, що відділяє ванькир від хати.

Магістер

...Ви, майстре Річарде, дивіться ширше,
Ваш кругозір тісний.

Річард

Магістре, ні,
ми просто різно дивимось: я — вгору,
а ви — навколо себе.

Магістер

Хай же й так —
хоч се навряд — зробимо паралель:
вам дорогий ваш хист — не сперечаюсь,
чи вартий він того, річ не про се —
вам дорогий ваш хист, мені — наука.

Річард

Запевне.

Магістер

Так. Non dubitandum est ¹.
Ідімо далі: ви в своєму хисті
щаблів найвищих досягли колись...

Річард

(з жалем)

Колись!..

Магістер

(робить рух рукою, ніби вгамовує Річарда)

При диспуті спокій потрібен —
conditio sine qua non ².

¹ Немає сумніву (лат.).— Ред.

² Конче потрібна умова (лат.).— Ред.

Р і ч а р д

Провадьте.

М а г і с т е р

Відомо вам, шаповпий мій колего,
що Universitas ¹ мене магістром
іменувала...

Р і ч а р д

Ще й honoris causa ².

М а г і с т е р

Nunc prosequor ³: тепер я вчу лічби,
а ви вчите вокабул італьянських
та анатомії, хоч я — учений,
а ви — артист.

Р і ч а р д

Дуже зле для нас.

М а г і с т е р

Нехай — для пас, але не для пауки
і не для хисту. Люди й покоління —
се тільки кільця в ланцюгу великім
всесвітнього життя, а той ланцюг
порватися не може. Архімед
убитий був рукою невігласа,
не вслигши теореми докінчити.
Але за рік, чи, може, за сторік,
знайшлась рука, що дописать зуміла
ту теорему. І ніхто не скаже,
де діло предка, де потомка праця,—
вони злились в єдину теорему.

Р і ч а р д

Магістре, я відповідати буду
так само прикладом. Один артист,
на ймення невідомий, хоч славутій,
лишив нам статую без рук *. Минули

¹ Університет (лат.).— Ред.

² За заслуги (лат.).— Ред.

³ Тепер продовжую (лат.).— Ред.

роки, віки, тисячоліття... Досі
та статуя не має рук. Я бачив
багато проб ті руки доточити,—
артисти не послідні їх робили,
і що ж? До статуї ніщо не йде,
робота покоління не злилася.

Органіст
(вступає до розмови)

Се тільки значить, що сама скульптура
скіпчила вже свій вік. Та й слава богу!

Річард

Якби се так, то з чого ж тут радіти?
Якби зо світа геть музика зникла,
я б не радів.

Органіст

Музика і не зникне.
Маленька пісня й та живе віки,
змінюється, дрібниться, знов зростає
і з люду в церкву божу переходить.
То християнський хист.

Річард

Хіба скульптура
Христом проклята?

Органіст

Не скажу сього,
але вона вже в християнським світі,
коли не завертає до поганства,
то тільки бавить.

Річард

Як? То Бонарроті,
по-вашому, робив задля забави?

Органіст

Не бачив сам я статуй Бонарроті
і мало хто їх бачить. Тії ж гімни,
що я тут в церкві граю на органі,
по всьому світі християнським чутно.

М а г і с т е р

Колего, се не доказ.

О р г а н і с т

Може, й так,
я не митець на диспути. А тільки
ніхто на світі не живе без пісні,
а статуї для багатців стоять.

Р і ч а р д

Роса блищить на кожній бадиліпії,
а діамант на дорогих оздобах:
обоє — божий дар.

М а г і с т е р

І се не доказ.

Р і ч а р д

Я мав сказати: якби той діамант
покласти на розпугті або в церкві,
то кожний би на цього міг дивитись,
як на росинку.

О р г а н і с т

Наша церква вбога,
щоб купувати коштовні діаманти...

М а г і с т е р

Колеги, ми відбилися від теми.
Почнім ab ovo ¹ і приймим ad hoc ²
без доказу, що і скульптура вічна.
Можливо, майстре Річарде, що справді
як скульптор ви тут перестали жити.

Р і ч а р д

То чи не краще б і зовсім умерти?..

М а г і с т е р

(не зважає, провадить спокійно далі)

Як анатом, ви даєте освіту
молодикам, що, може, переважають

¹ Спочатку (лат.).— Ред.

² Для цього випадку (лат.).— Ред.

колись вас таланом, і ваша праця,
марудна і невидна, приготує
розцвіт блискучий хистові в громаді,
коли для того слушний час настає.
Тим способом ви станете, колесо,
невидним підмурівком храму хисту.

Р і ч а р д

Гадаєте, що людські душі камінь,
що можна їх на підмурівки класти?
Гадаєте, що тільки людське тіло
боїться смерті, а живій душі
конать не страшно?

М а г і с т е р

Віра нас навчає,
що в нас душа безсмертна.

Р і ч а р д

Ох, магістре!
я в тебе вірив, та тепер я бачу,
що можна й душу задавити. Навіть
раніш від тіла.

(Відходить трохи набік і схиляється до лутки вікна, захоплений жалем.)

М а г і с т е р

(не дивлячись на Річарда)

Хто ж у нас, колегю,
тут душу давить? То в чужих краях,
а в нас, в Род-Айленді, не накладають
ярма на душу. Ви скажіть сами:
хіба ви тут яку неволю зпали?
Прийшли по волі й живете по волі.

Річард здригається при останніх словах.

О р г а н і с т

(нишком)

Лишіть його, магістре, він тремтить,
немов струна розстроєна.

(Голосно.)

Магістре,
мені додому час, а там і в церкву,
бо треба репетицію зробити.
Чи разом підемо?

Магістер

Ходім, колего.

Органіст

Приходьте, майстре, згодом я заграю
вам Stabat Mater *, що колись вам так
сподобалась.

Річард

Спасибі, тільки я
проситиму, щоб Requiem * заграли.

Органіст

Та не журіться, майстре, далєбі!

Річард

Я не журюсь...

Органіст

Ну, прощайте, майстре!

Магістер і органіст подають руки Річардові і подаються до дверей.

Магістер

(на відході)

А диспут ми колись докінчимо.

Магістер і органіст виходять. Річард хвилинку стоїть сумний, далі
швидко підходить до вікна, одчиняє його й гукає.

Річард

Колего Брайд! Шаповний органісто!

Органіст

(підходить до вікна)

Що, майстре?

Р і ч а р д

Чи ви знаєте ту пісню
малесеньку про коника в траві:
скрипів-рипів, піхто його не слухав,
а вмер — забули. Там такий і приспів:
«Ой горе-горе, копика забули!»

О р г а н і с т

Се ж проти чого ви мене спитали?

Р і ч а р д

Ні проти чого, так. Се пісня лепська.

О р г а н і с т

Я органіст, а — не співець. Прощайте!
(Ображений відходить геть.)

Р і ч а р д

Колего Брайд!.. Не слухає... розсердивсь!
Не хотючи, образив я людину.
Не зрозумів він... Та хіба се вперше,
що тут мене не розуміють люди?
Та й нащо розуміти їм? Вони
мелі дали притулок, працю, спокій
і... справді, волю. Хто ж із того вищеп,
що в мене в грудях серце неспокійне,
що попалив його якийсь вогонь,
до варива та печива нездатний,—
він, може б, міг на олтарі великім
палить великі жертви всепаління...
Та де ж ті олтарі? Я наче бранець,
що на чужій землі шанує бога,
нікому не відомого в країні...

(Задумується. Потім дивиться в вікно.)

Мов примеркає... Тінь лягла від пущі...
Он там дорога стрічкою біліє...
Щось мріє, наче хтось іде чи їде...
Отак і я прийшов сюди колись...
Тяжкий був шлях, не витримав би Деві...

(Співає впівголос.)

«Куди ви зібрались так пізно в дорогу,
мій Річарде, добрий мій пане?» —

«Моя королево, молись ви богу,
то легше на серці вам стане».—

«Ніч темна на морі,— пождіть хоч до рана,
мій Річарде, добрий мій паше...»

(Перестає співати.)

Забув слова, а голос пам'ятаю,—
бувало, часто батенько співав...

А мати ненавиділа балади...

(Співає.)

«Куди ви зібрались так пізно в дорогу,
мій Річарде, добрий мій пане?»

(Знов перестає.)

Як тут раптово западає вечір...

Чого воно? Бувало, так і в пущі...

Ніколи не забуду того шляху...

(Співає.)

«Ніч темна на морі,— пождіть хоч до рана,
мій Річарде...»

(Уриває, приглядається в вікно, далі схоплюється, придивляється пильніше на дорогу.)

А справді їде хтось?

Сюди? Здається... та невже?.. Мій боже!

Се Джонатан!

(Кидається до дверей, стрівається з Джонатаном, вони падають один одному в обійми.)

Мій друже! Джонатане!

(Заходжується коло Джонатана, саджає його поза столом і частує, витягши децю з шафки їсти й пити.)

Сідай же, брате, відпочинь, приймайся!

Ти ж, певне, довго проблукав у пущі!

Тяжка дорога?

Джонатан

Ні, тепер не дуже,
за стільки часу вторували люди.
Таки ж минуло вже немало років,
як ти покинув нас.

(Придивляється до Річарда.)

А все, здається,
ще б не пора тим рокам стільки срібла

на чорні кучері твої покласти.
Чи то ж і я змінився так?

Р і ч а р д
(дивиться на Джонатана)

Ти? Ні,
не дуже... Як же ти сюди заїхав?
Невже се задля мене?

Д ж о н а т а н
Так, найбільше,
а то ще й Ріверса я мав одвідать,
до нього й діло є. Він, бач, до пас
прохання слав недавно через люди,
чи не дозволили б йому вернутись.

Р і ч а р д
І що ж?

Д ж о н а т а н
Дозволепо.

Р і ч а р д
А, так?.. Ну, як же
там маються твої?

Д ж о н а т а н
Спасибі, добре.

Р і ч а р д
(з видимим зусиллям і непокоєм)
А... в мене... всі живі?

Д ж о н а т а н
Живі й здорові.
Вони тобі вітання засилають.
Сестра тебе просила запитати,
чи хтів би ти до неї повернутись.

Р і ч а р д
Душа моя до неї рветься завжди.

Д ж о н а т а н

Ну, то вернись!

Р і ч а р д

Навіщо се ти кажеш?
Я ж вигнаний за вироком громади.

Д ж о н а т а н

Се був не стільки вирок, скільки порив.
Коли б ти вмів той порив пережити...

Р і ч а р д

Не вмів...

Д ж о н а т а н

Не хотів.

Р і ч а р д

Про се даремпа мова.

Д ж о н а т а н

Та й правда, то минуло вже. Тепер
громада вирок той забудь готова.

Р і ч а р д

Хіба що так... А хто ж її просив?
Невже сама сестра?

Д ж о н а т а н

Ні, Крістабель
сльозами серце матері збудила,
і згодилась піти просить громаду
твоя шановна паніматка.

Р і ч а р д

Боже!

Таки призналася до сина мати...

Д ж о н а т а н

Вона надіється, що ти ще прийдеш,
як блудний син...

Р і ч а р д

Вона сказала так?

Д ж о н а т а н

Вона се говорила при громаді.

Р і ч а р д

Мене взивати блудним привселюдно!..

Д ж о н а т а н

Громада се ласкаво прийняла.
Сам Годвінсон казав, що коли ти
покірно прийдеш, повний каяття
і скрухи серця,— він тобі пробачить,
як і громада.

Р і ч а р д

Та невже він дума,
що я просив би вибачення в нього?

Д ж о н а т а н

Він покаючих слів не зажадає.

Р і ч а р д

Я маю, отже, каятися ділом?

Д ж о н а т а н

Се ж ясна річ.

Р і ч а р д

Так, правда, ясна річ.

Д ж о н а т а н

Я раджу покоритись. Вір, мій друже,
ти сам би в тій покорі мир знайшов,
той мир душі, якого ще ніколи
у тебе не було.

Р і ч а р д

Та вже й не буде!

Джонатан

Колись і я про себе думав так,
аж поки переміг, зломив гординю.
А відколи я сам себе відрікся,
я мир і благодать у серці чую.

Річард

Як я давно таких речей не чув!

Джонатан

Послухай же тепер! Нехай мій голос
волаючим не буде у пустині.
Кажу тобі, волаю і благаю:
скорися, Річарде!

Річард

Не вмію, брате.

Суди господь між мною й тими людьми!
Не гнеться шия перед Годвінсоном,
не може серце стерпіти неправди,
хоч би й від матері.

Джонатан

А для сестри?

Річард

Навіщо здався їй покірний Річард?
Хіба на те, щоб у труну покласти?

Джонатан

Покинь ти, Річарде, сі горді речі,
то марний дим, згадай живих людей.
Небожа Деві ти любив, як сина.

Річард

Що з ним тепер?

Джонатан

Нічого, добрий хлопець.

Річард

Не ліпить?

Д ж о п а т а п

Ні, в малярстві став кохатись.
Хотів би він в Голландію поїхать
з товаришами, трохи підучитись,
та грошей брак. А шкода, бо малює
таки незгірше. Він охоту має,
та й кривні не противляться, бо що ж,
вип грішного нічого не малює.

Р і ч а р д

Що ж він малює?

Д ж о н а т а н

Більше все портрети.

Свій власний змалював. От я привіз.

(Виймає невеличкий портрет, намальований на дощечці.)

Се він тобі в дарунок посилає.

Р і ч а р д

(придивляється. Голос тремтить)

Мій Деві... Ще покращав... Вус чорніє...
Ті самі очі вишпорі, щирі,
та сама іскра в погляді. Мій хлопче!
Душі моєї сину дорогий!

Д ж о н а т а н

Вернись до нього.

Мовчання.

Р і ч а р д

Нащо б я вернувся?

Щоб угасити душу молодечу?
Тепер він пам'ятатиме довіку,
що був колись у нього дядько Річард,
одважний, вільний і непримиримий,
покірний тільки правді і красі.
Не хочу я той спогад потьмарити,
не хочу я, щоб мій коханий Деві
і молоді товариші його
на мене головою покивали:
«Був кінць, та з'їздився!» Се вже найгірше.

Джонатан

Все гордощі. Ти, Річарде, для слави
готов душі спасення загубити.

Річард

Для слави? Де ж? Яку ж я маю славу?
Не край ти мого серця!

Джонатан

Вибачай,
я хотів сказати...

Річард

Та що вже говорити!
Ми все сказали, що могли, здається.

Джонатан

Я мав сказати, що, крім мене й родини,
у тебе ще є приятелі вдома.

Річард

Які ж се праведники?

Джонатан

Пані Томсон.

Річард

Такої щось не знаю.

Джонатан

Се вдова
по Томсоні, колишня Дженні Кембл.
Вона недовго замужем була,
тепер вона вже...

Річард

Годі, не розкажуй!
Чи пані Томсон, а чи панна Кембл,—
однаково. Не знаю сеї жінки.

Мовчання.

Джонатан

Що ж я твоїй сестрі скажу про тебе?

Р і ч а р д

Скажи їй тільки: вороття немає.

Д ж о н а т а н

І се останнє слово?

Р і ч а р д

Так, останнє.

(Одвертається.)

Д ж о н а т а н

Ні, Річарде, ти не ховай сих сліз,
я бачу їх. Скажу твоїй сестрі:
він плакав, те говорячи.

Р і ч а р д

(переміг себе)

Як хочеш...

Скажи моєму Деві, щоб конечно
в Голландію поїхав...

(Іде до скрині, виймає з неї гроші і дає їх Джонатанові.)

Ось, віддай

йому сі гроші. Мій гіркий зарібок
сей раз нехай не йде на хліб пасущий.
Скажи йому: просив твій дядько Річард,
щоб ти артистом був і не корився.

Д ж о н а т а н

Я гроші передам.

Р і ч а р д

А слово?

Д ж о н а т а н

Ні,

то грішне слово.

Р і ч а р д

Що ж, не говори!
Мій Деві і без слів все зрозуміє.

Мовчання. Джонатан ховає гроші.

Джонатан

Я бачу, більш нічого не діждуся
З тим і піду.

Річард

Куди ж? Ночуй у мене!

Джонатан

Піду до Ріверса. Бувай здоров!

(Стискають руки. Джонатан подається до дверей, на відході.)

Що матері твоїй сказать?

Річард

Нічого.

Джонатан виходить.

Під час діалога помалу споночіло. Тепер тільки невиразне зоряне світло трохи освічує хату.

Річард

(прислухається, як тихшає хода Джонатана надворі, далі сідає в кінці стола)

Який я самотній, боже правий!
Що ж, я досяг, чого хотів,— я вільний.
Розбив усі кайдани свого серця
і серце вкупі з ними. Так, я вільний.
Нема у темі ні впину, ні дороги,
нема й мети... До краю доборовся...
Невже тепер, як переміг я все,
мене самого переможе туга?
Ні, те, для чого я всього відрікся,
нехай мене рятує. Іскро божя!
Спалила ти мені оселю рідну,
тепер світи для мене на чужині,
багаттям хатнім стань.

(Встає, запалює свігло, ставить його на постаменті, відслоняє ванькир, підходить до закритої статуї, бере за покривало, трохи одслоняє його, але спиняється.)

Що ж я хотів
зміпить в сій статуї? Над чим робити?
Кіпчати? Ні... Наблизить до природи?

Взірця нема... Фантазії дать волю?
Не б'є моя фантазія крилами,
бо зламані...

(Спускає покривало.)

Чого ж мовчиш ти, думко?
Рятуй мене!.. Чогось замерло серце...
Втомилось битись? Так... І я втомився...

(Сідає на край п'єдесталу статуї.)

А може, все була одна мана?
І, може, то була не іскра божа,
а вогник той, що над багном літає
і зводить подорожнього на безвість...
І, може, всі воли не помилялись,
а тільки я... Я все життя віддав
зрадливому, невдячному кумиру...
В найтяжчий час мене кумир мій зрадив.
Так будь він проклятий!..

Що я сказав!

Та як не гріх було дожити до сього?
Прости мене...

Кого се я благаю?

Глухую пустку? Як тут страшно, боже!

(Вибігає з хати.)

Вибігши, Річард кинув двері одчиненими; від протягу світло на постаменті блимає, і чорні тіні від статуї, від кістяка і від шкільних лав перебігають по стінах і по підлозі. Хата якусь хвилину порожня. Потім входять магістер і мессер Антоніо, чоловік поважного віку, має одіж і манери венецького *nobile*¹ XVII віку.

А н т о н і о

(стає на порозі і здивовано оглядає хату)

Магістре хвальний! Смію запитати,
ви певні в тім, що се його домівка?

М а г і с т е р

Тут помилки ніяк не може бути,
шановний мій добродію.

А н т о н і о

Се дивно...

¹ Дворянина (*ital.*).— *Ред.*

Магістер

Дозвольте вас тут залишити?
Коли вже так ви спішітесь покинути
Род-Айленд наш...

Антоніо

Я змушений спішитись!

Магістер

То мушу я зібрати громаду нашу,
щоб зараз про гандльові пункти ввадить.
Я мушу там з латинського тлумачить,
бо в нас не всі освічені в сій мові.

Антоніо

Безмірну дяку винен я за те,
магістре пайславутніший, що ви
моєї справи прийняли так пильно.
Коли дорівнює учепість вапа
ввічливості — а в тім нема сумніву, —
то ся нова земля пишатись може
великим, дивним світочем науки.

Магістер

Землі нової вченість і ввічливість
не важиться і віддалік рівнятись
до давніх цют Венеції старої.

Антоніо

Бракує слів, щоб гідно відповісти...
Здаюсь на вашу ласку, мій магістре.

Магістер

Мій папе, я щасливий вам служити.
Церемонні поклони. Магістер виходить.

Антоніо

Се студія митцева? Ні, се пустка!
Се не подібне до світлиці тої
Рікардо молодого, де бувало

і музи й грації * єднались любо.
Стоїть якась фігура одинока,
мов пам'ятник могильний, а до неї
кістяк сміється реготом безгучним.
Невже й мешканець хати їй підстать?
Се страшно й здумати!..

На порозі з'являється Річард; побачивши Антоніо, жахається.

Річард

Небесна сило!
Месс'єр Антоніо? Я стратив розум!
Се привид!

Антоніо

Не жахайтесь, любий друже!
Постарів Тоніо, та ще живий,
ще й хоче торг у вас тут оживити.

Річард

(спочатку без слів гаряче вітається з ним)

Шановний друже! Се ж у мене в хаті
зійшло веселе сонце італьянське!

Антоніо

Се впору, бо таки у вас темненько.

Річард кидається запалювати більше світла. В одишне вікно раптом вривається голосний гук органа.

Антоніо

Що се таке? Gloria in excelsis? ¹
Що за музика?

Річард

Тут близецько церква.

Антоніо

(прислухається)

Тутешній органіст чудово грає.

¹ Слава в вишніх *(лат.)*.— *Ред.*

Р і ч а р д

На всю колопію артист єдилий.

А н т о н і о

Я бачу, ви навчилися покори,
як справжній пуританин.

Р і ч а р д

Не покора,
а щира правда. Тут нема артиста,
окрім того, що грає там у церкві.

А н т о н і о

Та ще господаря сієї хати?

Р і ч а р д

Я тут не артист. Був гончаром
і муляром, тепер учительною.

А н т о н і о

З конечності бере артист роботу,
яку прийдеться. Навіть Аполлон
узявся раз до мулярської праці.

Р і ч а р д

Якби згубив кіфару Аполлон
і стратив голос, мурував би тільки,
то, певне б, звався муляром, не богом.

А н т о н і о

Гай, гай, маестро! Се ж ота покора,
що гірша гордоців. Чи я ж повірю,
щоб справді ви могли згубити в пущах
Нової Англії * талант ваш?

Р і ч а р д

Мій талант?

Ох, як давпо не чув я сього слова!
Мессер Аптопію, вам я скажу

те, що й промовить важко... Мій талант
тепер мені здається метеором,
що вже погас. Блиспув він так раптово,
не дав ні світла, ні тепла...

А н т о н і о

Адже ж він
всім погляд зчарував, хто тільки бачив
його блискучий лет.

Р і ч а р д

Та хто ж те бачив?

А н т о н і о

Ми, академія, венецький цвіт.

Р і ч а р д

Прийшли до мене ви, мов Одисей *,
що викликав з Еребу * Ахіллеса *
умерлого і розмовляв з марою
про давні справи, про геройські вчинки.
Між мертвим і живим лежав поріг
Еребової брами, а розмова
безкровній тіні жалю завдала,
що аж заплакали погаслі очі...
Academia delle belle arti! ¹
То — інший світ, тепер чужий для мене.

А н т о н і о

Він міг би бути вашим. Ви, маестро,
в Італії були б не метеором.
У нас ви б стали другим Бонарроті
і дорівняли б славі Донателла *.

Р і ч а р д

Я пізнаю concetti італ'янські.

А н т о н і о

Се не concetti, ні, не компліменти,
я тільки те кажу, що пам'ять каже,

¹ Академія мистецтв (*італ.*).— *Ред.*

вона ж усе те вірно доховала,
що ви колись творили й говорили.

Р і ч а р д

Що говорив, того вже й не згадаю.

А н т о н і о

Хто в нашому сепасоло¹, бувало,
так високо здіймав просвітле чоло,
так весело злотистим кубком брязкав,
так голосно гукав: «Evviva l'arte!»²,
найголосніш од всіх?

Р і ч а р д

Те все минуло.

Геть розкотились золотії кубки,
і сохне марно добреє вино,
а чоло молодече похилилось
і помарніло.

А н т о н і о

Що ж вам не дає
в Італію вернутись, в край щасливий,
де лаври й мірти путь вам устидали?

Р і ч а р д

І там були не тільки лаври й мірти,—
були ще й інквізиції декрети.
Ви чей же пам'ятаєте?

А н т о н і о

Не бійтесь,
тепер часи змінились.

Р і ч а р д
(сумно)

Так, змінились.
Не буде ні декретів, ані лаврів.

¹ Товаристві, тісному гуртку (*італ.*).— *Ред.*

² Хай живе мистецтво! (*Італ.*).— *Ред.*

А н т о п і о

Така розмова і сумна, й даремпа.
Ви краще покажіть мені роботу,—
не вірю я, щоб не було її.
Хоч би артисту руки відрубали,
він все-таки творить не перестане.

Р і ч а р д

Нема чого показувать багато.
Хіба оце...

(Іде і розкриває статую.)

Ви в пас, шановний друже,
були здавен «пад хистами суддя».
Тепер од вас я вироку чекаю.
Не знаєте, як дорогий для мене
і присуд ваш, і кожне ваше слово!
Так, мов я досі був десь у пустині,
де й голосу людського не чував,
а тут одразу чую рідну мову.
Хіба ж вона не буде дорогою,
хоч би у цій почув я смертний вирок?

А н т о п і о

Про смертні вироки нема і речі.
Nunc delectandum est¹.
(Довго і уважно дивиться на статую.)

Річард тривожно стежить за його поглядом.

Скажіть, маестро,
коли ви почали оцей утвір?

Р і ч а р д

Коли почав? Не знаю, як сказати:
в Венеції з'явилась перша думка.
Я вже тоді робив маленькі проби,
бо скрізь мені оця ідея мріла,
де б я не був. Колись в Масачузеті
зробив я статую... її нема.

¹ Тепер треба радіти (лат.).— *Ред.*

А н т о н і о

А де ж вопа?

Р і ч а р д

Велика ласка буде
не вимагать відповіді на се.

А н т о н і о

А се ви хутко маєте скінчити?

Р і ч а р д

Раніше, мабуть, путь моя скінчиться.

А н т о н і о

Се буде шкода. Статуя хороша.
Хоч, як то кажуть, трохи tormentata ¹.

Р і ч а р д

Не диво... Сам я вимучений вкрай.

А н т о н і о

Так не беріте слів моїх, маестро.
Я, друже, сим сказать не хтів, що вам
вже справді сили творчої бракує,
а тільки те, що ви дали пад нею
запапувати розмислу, що видно
вагання в сьому творові...
(Замовкає, шукаючи виразу своїй думці.)

Р і ч а р д

Мессер,
не жалуйте, я не прошу пощади.

А н т о н і о

(намагаючись сховати ніяковість)

Та вам у ній нема й потреби, друже.
Се ж критика, а критика звичайно

¹ Вимучена (італ.).— Ред.

ускiплива, часами то й пад мiру...
Пригадую, ви тiльки що казали,
що мали проб чимало. Я хотiв би
iх порiвнять до статуї цiєї.

Р і ч а р д

(iде i достає з шафи маленьку фiгурку воскову)

Оце одна осталася вiд пих,
i ту я випис, наче тiло друга,
убитого в останнiм бойовиську.

А н т о н i о

*(придивляється до фiгурки; обличчя його хутко приймає
екстатичний вираз)*

Маестро! Слухайте! Та се ж перлина!
Се ж гріх — таке од свiту заховати!
Ви — пуританин, ви зросли на текстах,
а притчу про таланти i забули!

Р і ч а р д

Шановний друже, я ту притчу знаю,
аж падто взнав...

А н т о н i о

На ймення Аполлона
i всiх камен! Скажiть мені, маестро,
коли ви утворили сю перлину?

Р і ч а р д

Та ще в Венеції. А потiм трохи
переробив обличчя її.

А н т о н i о

Здається,
сей ваш утвiр скидається з фiгури
на Кароліну д'Орсі.

Р і ч а р д

Може бути.

А н т о н і о

Недарма ж то чужипець геніальний
до італіянки залицявся!

Р і ч а р д

Ні,
ви помиляєтесь. Не залицявся.
Релігії краси при ній я вчився.
Якісь зальоти я вважав би просто
за профанацію.

А н т о н і о

Сама сеньйора
(становить тим часом фігурку на стіл коло себе)
десь не такої думки про зальоти,—
у неї завжди троє *cicisbei* ¹,
крім чоловіка.

Р і ч а р д

Замужем вона?

А н т о н і о

Давно. За тим гладким, багатим Ф'яскі.

Р і ч а р д

Вона й тепер так ідеально гарна?

А н т о н і о

Тримається незгірш. Хоч, звісно, літа...

Р і ч а р д

Мессер Антоніо, навіщо ви
мені се розказали?

А н т о н і о

Любий друже!
Нехай вас не вража мій розповідок,

¹ Приятелів заміжньої жінки (*ital.*).— *Ред.*

оте, що я вам розказав, — життя,
а се, що тут мене чарує, —

(показує на фігурку)

мрія.

Життя і мрія в згоді не бувають
і вічно борються, хоч миру прагнуть.
А в skutку боротьби — життя минає,
а мрія застається. Се ж то й значить:
Pereat mundus, fiat ars!

(Показує на девіз, виписаний на п'єдесталі фігурки. Річард не відповідає на се й задумується. Антоніо бере Річарда за руку.)

Маестро!

Як другу, як артисту, раджу вам,
прошу і закликаю вашим хистом:
верніться-бо в Італію! Я певен,
там оживуть і мрії ваші, й слава,
і розцвіте талант під нашим небом.
Мій корабель до вашої послуги
з господарем його.

(Кладе собі руку до серця і вклоняється Річардові.)

Р і ч а р д

Спасибі, друже,
хоч я прийняти не можу призовлення;
пробачте ви мені і зрозумійте.
Хоч ясне ваше сонце італіянське, —
осліплого воно не просвітить,
а сльози викличе з очей незрячих.
Тепер — вже пізно. Як мені вернутись
в той край, де бачили мене колись
у розцвіті, де всі колись на мене
великії надії покладали?
Що ж я там покажу? Чим похвалюся?
Так я почав

(показує на фігурку)

і ось як я скінчив!

(Показує на статую.)

Ні, після сього вже не воскресають!
Ви кличете мене на корабель?

Ні, друже, не беріть з собою трупа,
се, кажуть мореходці, не годиться...

(Гірко усміхається.)

Ч о л о в і к

(увиходить)

Шановний пане! Може, ваша ласка
до збору в дім громадський завітати,
щоб діло завершити.

А н т о н і о

Зараз буду!

Чоловік виходить.

Я мушу йти, а там час і в дорогу,—
я вже давно по Новім світі їжджу,
а до старого путь назад чимала —
баритися не можна мореходцям.
Так що ж, маестро?

Р і ч а р д

Тяжко знов казати

те, що нелегко вимовить і раз...
Вклоніться там Всенції від мене
і скульпторам, хто з них ще не забув
товариша. Сеньйорі Кароліні
перекажіть, як зайде річ про мене,
привіт мій вдячний і глибоку шапу.
З усіх людей, яких я знав на світі,
вона мені в житті дала найбільше,—
вона дала мені найкращу мрію.
Хай бог її благословить за те!
А вам, шановний друже, щира дяка
за вашу приязнь.

А н т о н і о

Шкода, що вона
не придалась пі на що вам, мій друже!
(Стискають руки, Антоніо подається йти.)

Р і ч а р д
Мессер Антоніо!

А н т о н і о

Що, любий друже?

Р і ч а р д
(дає йому фігурку)

Візьміть сю «мрію», хай вона іде
в святу країну, що її зродила.
Не хочу я загинути з душею.
Візьміть її, поставовіть її
там, де колись мене квітчали лавром,
і всім скажіть: «Се Річарда душа»!

Антоніо бере поважно, мов релігійно, фігурку до рук. Мовчазні
поклони. Антоніо виходить.

Р і ч а р д
(сам)

Душа моя за океан полине,
а я зостануся бездушним тілом,
серед костей, з потворою сією,
мертворожденною.

(До статуї.)

Яка бридка!
Ненавиджу тебе! Горить лице
від сорому, що показав тебе!
Так згинь же, проклята, зо мною вкупі!
Не хочу я себе переживати!
Хай згинє все і сліду не лишиться!

(Замахується, щоб скинути статую з п'єдесталу, але опу-
скає руки.)

Ні, не здіймається рука на тебе,
дитя моєї розпачі і туги.
І жаль мені тебе, так тяжко жаль,
мов батькові нещасного дитяти,
що вічною калікою вродилось...
Сей твір мій бронзи й мармуру не діжде.
Не пережить йому свого творця.

Не встигну сам я в землю обернутись,
як висохне і розпадеться глипа.

Нехай стоїть до часу...

Ну, а я?

Готовий заповіт — чого ще ждати?

Пора б у вічну путь...

Чутно орган, грає Requiem.

Таки згадав
моє прохання добрий мій колега,
заграв і Requiem. Я буду вдячний,
уважно слухатиму...

(Сідає коло вікна і слухає.)

Грізні гуки...
вопи віщують вічну муку в пеклі.
Я в ньому вже й тепер... О!.. відгук раю?
Він обіцяє вічний спокій... спокій,
та й годі... Я колись не хтів спокою...
Тепер я чую, сила в мене гине,
як сей акорд... Я не можиму жити
єдиним хлібом. От могутній грім!
То сурма янгола! То поклик з неба!..
Коли ж мене покличе янгол смерті?
Я чую, вже його недовго ждати...

[1897—1909]

Кінець

НА ПОЛІ КРОВІ

Драматична поема

Глуха містина в околиці Єрусалимській. Попід глинищем, серед колючих хащів та червоного бур'яну, що росте на солонці, розчищено невеличку нивку, але скільки кривих дерев з червоною корою залишено зрідка по ній. Чоловік, худий і зміділий, але з природи кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою і часто викидає каміння з землі, від часу до часу спинаючись та витираючи піт з обличчя.

Дідок-прочанин іде поз нивку стежкою, що звертає вбік з великого Єрусалимського шляху. Прочанин важко дише і налягає на ціпок, ідучи, бо день душний. На ціпку вгорі прив'язана тиківка хилиться порожня і калатає. Чоловік, що працює, оглянувся на мить, почувши те калатання, але зараз же нахилився знов до праці.

Прочанин

(спиняється коло працівника)

Благослови господь твою роботу,
мій брате!

Працівник мовчить, не одривається від роботи і не дивиться на прочанина.

(Прочанин тихо до себе.)

Він, либонь, глухий.

(Голосніше.)

Мій друже!

Благаю ревне, дай мені водиці!

Хоч я ще й небагато увійшов,

а вже всю воду випив,— душно, бачиш,

а тиківка мала.

Чоловік

(показує на кувальцю з водою, захований у бур'яні)

Он, можеш взяти.

Прочанин

(жадібно приникає до кухля і довго п'є; потім, напившись)

Нехай господь тобі продовжить віку,
що ти мене порятував.

Чоловік знов не подає знаку, що чув сі слова.

Скажи,
де ти береш тут воду? Я піду
та й наберу собі й тобі. Куди тут
по воду йти?

Чоловік

Туди.

*(Показує мотикою в той бік, звідки прочанин прийшов,
і знов нахиляється до праці.)*

Прочанин

Назад... Ну, знаєш,
мій синочку, пробач мені, старому,
я підтоптався вже за довгий вік,
ліниві ноги стали.

(Сідає на межі під деревом.)

Світ не близький
мені додому йти. Я з Галілеї.
Ходив оце в Єрусалим на прощу,
там маю родичів — сестру і тітку, —
от з ними й паску їв. А ти, мій сину,
єрусалимський?

Чоловік

Ні...

(Поспішно.)

Єрусалимський!
Авжеж!.. Хіба, ти думаєш, я звідки?

Прочанин

Та я не думаю нічого. Так от
спитав собі... А поле се — твоє?

Чоловік

Авжеж, моє. Чиє ж би мало бути?

Прочанин

Ото яка чудна балачка в тебе!
То я тому спитав, бо пам'ятаю,
що як ішов я се в Єрусалим,
то ся містина облогом стояла
і нивки сеї наче не було,
хоч люди вже здебільша обробились
у полі й по горбдах. Десь педавно
купив ти сюю землю?

Чоловік

(неохоче)

Та... недавно.

Прочанин

(оглядає містину уважним оком хлібороба)

А скільки дав за неї?

Чоловік

(так само неохоче)

Небагато.

(З попуризм глузуванням.)

А ти хіба перекупити хочеш?

Прочанин

(добродушно)

Та ні, нащо ж мені? Я не тутешній.
А дорого, либонь, земля коштує
коло Єрусалима?

Чоловік

Як для кого.

Прочанин

Ну, тобто, значить, як яка земля.

Чоловік

(злісно)

Не як яка земля, а як для кого!
Я так сказав, то так і розумій.

Прочанин

(трохи збентежений його тоном, підводиться. Здержано)

Я розумію. Ти, відай, убогий,
то й дорого тобі дались ті гроші,
що ти за землю заплатив. Багач
сказав би, може: «Се земля дешева»,—
адже тепер я зрозумів тебе?

Чоловік

(шорстко)

Мені не треба твого розуміння.
Напився, відпочив ти,— ну й іди.
Мені з тобою ніколи базікать.

Прочанин

(відступив було ображений, потім спинився)

Ні, все ж я так не можу відійти!
Слова твої шорсткі, а серце добре.
Твоя водиця справді мов цілюща,—
вона мені аж сили придала.
Повинен я тебе благословити,
як батько сина рідного.

(Подається до чоловіка, підвівши руки для благословення.)

Чоловік

(поспішно, мов з острахом)

Стій, діду!

Он там... є ще вода... ти хтів сповпити
сю тикву на дорогу... дай, паллю...

(Одв'язує тиковку від цінка, переливає в неї всю воду з кухля і знов прив'язує.)

Ну от... І йди собі... і не кажи
нічого більше... я зовсім не хочу
твого благословення... я не хочу...
Ну, що ж? Чого ти дивишся? Іди!

Прочанин

(поступається ще ближче і вдивляється в чоловіка, не вважаючи на його нетерплячі рухи)

Та ні, стривай, тепер мені здається,
що ти мені мов по знаку. Та вже ж!

Ти навіть був-таки у мене в хаті
в Капернаумі, вкупі з тим пророком,
що се його розп'ято.

Чоловік

(здригнувся і спустив очі)

Я не тямлю,

про що говориш.

Прочанин

(щиро)

Ти мене не бійся.

Я не такий, щоб зрадити людину,
та ще таку добрячу. Сам я, звісно,
не думаю, щоб твій учитель справді
Мессією мав бути, сином божим,
бо знаю ж добре, чий він син і звідки,—
все ж я його вважаю за пророка.
Він знав таке, що нам не дано знати.
Він був-таки великий чоловік,

Чоловік

Великий? Чим же се він був великий?

Прочанин

Чим? Духом тим, що бог йому вділив.

Чоловік

Яким там духом? Що ти знаєш, діду!
Він був такий, як всі!

(Завважає заперчливий рух прочанина.)

Авжеж, як всі!

Не кращий анітрошечки! Любив він
вино і пахощі. Любив, щоб завжди
жінки йому вродливі слугували,—
вони за ним ходили цілим роєм,
а він їм дозволяв, щоб ноги мили
йому коштовним нардом і волоссям
розкішним, як буває у блудниць,
вони йому ті ноги витирали.
О, ти його не знав!

Прочанин

Стривай-но, хлопче!
Та я ж таки тебе напевне бачив!
От навіть пригадав і як зовуть:
тобі паймення Юда!

Чоловік
(збентежено)

Хоч би й так?
Чи мало є людей з таким ім'ям?

Прочанин

Та й з тим пророком два таких було,
Що звались Юдами. Один земляк мій,
а другий здалека... забув я місто,
з якого був він родом...

(Пригадує.)

Чоловік
А навіщо
тобі здалось те місто?

Прочанин

Та казали
мені в Єрусалимі, що пеначе
той Юда сторопський привів сторожу
па вчителя свого...

Чоловік
А що тобі,
хто саме там привів і як те сталося?

Прочанин

От якось не хотілось би мені,
щоб ти був тим...

(Радісно.)

Ба ні, вже ж то не ти!
Згадав я: хтось казав, що Юда-зрадник
завісився.

Чоловік
(мимоволі)

Неправда!

Прочанин

Як? Неправда?

(Вдивляється в чоловіка; тому, очевидно, тяжке те вдивляння. Прочанин помалу відступає.)

Тепер я бачу добре: ти той Юда,
що вчителя продав.

Ю да

(з одвагою безвихідності змінює свою дотеперішню понуро-потайну гутірку на рішучу, до нахабності одверту)

А якби й так?!

Ти думаєш, боюсь я сього слова?

«Продав! Продав!» Хто дарма віддає,
той ліпше робить?

Прочанин

(відступаючи ще)

Та... вже наче ліпше...

Ю да

(поступаючи до прочанина)

Ні, гірше! Дурень той або злочинець,
хто дарма віддає. Хто ж продає,
то значить, що йому потрібні гроші,
а більше нічого і ніяк не значить.

Прочанин

Та тут же річ іде не про товар.

Ю да

Що є товар? Як хто що зайве має,
той може те продати. От я мав
учителя,— як він зробився зайвим,
то я його продав.

Прочанин

(з мішаним виразом презирства і цікавості)

І скільки взяв?

Ю да

Взяв тридцять срібняків! Що? може, мало?

Прочанин

Та вже хоч би дорожче продавав...

Ю да

Я б сам радший більше вторгувати,
так що ж, за мій товар більш не дали.
Якби продав за тридев'ять талантів,
то, звісно, се було б куди почесніш!
Га? Чи ж не так? Тоді б купив я царство,
а не оце скупе, злиденне поле.
Се ж солопець. От бачиш, ся містипа
коштує тридцять срібняків,— за стільки
не можна ліпшої землі дістати...
От мучуся як проклятий над нею,
а чи вона що вродить, сам не знаю.

(Загріливо копас землю.)

Прочанин

Нащо тобі здалась та вся рахуба?

Ю да

(кинув мотику і заложив руки на грудях. Випростався)

А що ж? Було мені довіку жити
жебрацьким хлібом? Вік поневіряюсь,
пороги оббиваючи в людеї?
Недоїдки по закутках збирати?
З рукою довгою, з язиком довгим
поміж людьми проявою ходити?
Так я ж не звик був змалку до такого!
Та ж я отецький сип, ще й одипак!
Я спадок мав від батька: виногради,
і ниву добру, і садок, і дім.
Все мав я в Каріоті. Ну, тепер
там послідуші з того багатіють,
а я...

*(Хапає знов мотику і злісно б'є нею по твердій землі, крес-
шучи іскри з каміння.)*

Прочанин

(з деяким спочуттям)

Чому ж се ти позбувся спадку?
А може, ти, пробач, його розтрицькав,
як то буває молодечий звичай?..

Ю д а
(знов кидає роботу)

Ні, я не мав звичаїв молодечих,
я статкував... і жалую про те!
Вже краще б я пропив ту батьківщину
з гульвісами, з повіями, то мав би
од них якусь утіху, добре слово...

Пр о ч а н и н

Ей, хлопче мій, тих добрих слів і втіхи
не надовго зажив би! Поки гроші,
то поти й честь в компанії такий.

Ю д а

Нехай би й так! А я ж обдерти дався
до нитки, до шага,— і що ж я мав?
Яку я втіху мав? За жебраками
носити торбу, хавтурки збирати,
попихачем їм будь ні за спасибі!
І що я чув за те? Якеє слово?

(Наслідуює чийсь голос.)

«Лукавий! Маловіре!»

Пр о ч а н и н

Хто ж се, хлопче,
так з тебе насміявся?

Ю д а

Хто?

(З притиском.)

Учитель!

Пр о ч а н и н

Отой, що ти продав?

Ю д а

(спалахнув)

Так! Я продав!

А він мене ограбував! Ні, гірше!
Він одурив мене!

Прочанин

Як одушив?

То він заволодів твоїм маєтком?
От після сього й вір отим пророкам!
Здавався ж він па гроші не жадібним,
все тільки й говорив про царство боже...

Ю да

Отож! отож! Се й був той ятірець,
куди віп людські душі, наче рибу,
ловив...

(з коротким, злісним сміхом)

та й викидав на суходіл!

(Очевидно, імпровізує пародію на чиясь промову.)

«Жий, рибонько! Нащо тобі вода?
Глянь па пташки небесні у повітрі!
Чи ж їм не добре там?»

Прочанин

(сміється)

Ти лепсько вмієш

вдавати тую мову!

Ю да

(похмуро)

Таж начувся
її доволі! через вуха ллється!
вилазить боком досі...

Прочанин

(зацікавлений, сідає знов на межі)

Ну, то як же,
як саме видушив він в тебе статок?
Се варто знати, щоб остерігатись,—
тепер їх розплодилось, тих пророків.

Ю да

(мовчить який час, поглядаючи на прочанина, мов вагаючися звірятись йому, далі не видержує, і мова його проривається прудким, часто безладним потоком)

Се так було. Я їздив раз по рибу
до вас в Капернаум — о, тее місто

далось мені взнаки! Був торг великий,
і люду назбиралось звідусіль.
Та тільки я наблизився до торгу,
як люди раптом в інший бік сунули,
покинувши весь крам. Дивлюсь: на кручі,
там, коло школи вашої, стоїть
єссей чи назорей в одежі білій,
з волоссям довгим, і держить промову.
З цікавості пішов і я послухатись...
Ох, як він говорив! Який був голос!
Я пригадав те, що давно забув...
Згадав свою покійницю матусю,
що я маленьким ще зоставсь без неї...
Промовець говорив: «Ходіть до мене...
я заспокою вас... я вас потішу...»
І я незчувся, як ряснії сльози
мене умили — я ж не був плаксивий! —
мені здалося, що нема для мене
ріднішого над сього чоловіка
і не було на цілім божім світі...

Пауза.

З сусідами в той час я позивався
за спаш, за оранку — річ світова! —
і змучився ворогуванням людським,
дрібною та щоденною сварнею —
либонь, ще й тим я так тоді розм'як...
А тут він про любов став говорити —
ти чув коли, як він про те балакав?

Прочанин мовчки потакує головою.

То сам ти знаєш, що в такі хвилини
і лютий ворог міг за брата здатись.

Прочанин

Таки се правда! Раз я сам простив
сусідові образу, ще й чималу,
після речей того пророка...

Ю да

(не слухає його)

Раптом
він річ повів про царство боже! Діду!

мені здалася тая ваша круча,
неплідна, крейдяна, порогом ясным
при божій брамі, що веде до раю.
Мені здавалось: тільки поступити
за той поріг — і всі в едемі будем,
як перші люди. «Що нам заважає? —
так думалось мені,— вже ж не боронить
вогненний меч до того раю ввійстя.
Туди нас кличе, руки простягає,
обійми розкриває янгол божий,
а може, божий син!» Так, діду, справді
не я один, либопъ, тоді подумав,
що він син божий... Глянув я на кручу
і там, край ніг промовця, ще завважив
гурток людей, чоловіків, жінок,
усі вони дивились на промовця,
а часом поглядали і на нас
з осяйної своєї високості,
їх погляди були такі щасливі,
і горді, й приязні. «Оці живуть
в раю господнім повсякчас!» — гадав я...
Налинув дощ і перервав промову.
Я сів під накриття і думу думав.
Скінчився дощ — я не згадав про покуп,
ні, я пішов шукать того промовця.
Бодай би я життя був загубив,
ніж мав його знайти! Та я знайшов
його собі на лихо...

П р о ч а н и н

І йому!

Ю д а

Що ти сказав?

П р о ч а н и н

Кажу, й йому на лихо.
Якби не ти, ще б він пожив на світі.

Ю д а

Ні, він однаково на лихо грав,
хоч би й ніхто не поживився з нього.

Прочанин

А все ж несправедний такий поживок...
І нащо там було його шукати?
Затямив би собі його слова,
коли вже так припали до сподоби,
та й жив би праведно в своїм маєтку,
що батько чесно призирав для тебе.

Ю да

(з коротким сміхом)

Не так се просто! Він, бач, говорив,
що тільки з ним увійдем в царство боже,
без нього ж — ані до порога!

Прочанин

Хитрий!

Ю да

Як я знайшов його, я запитався,
що маю я робити, щоб придбати
для себе царство боже. Він спитав,
чи я закон сповняю й не грішу.
Я мовив: «Так», бо се ж була і правда.
«І все ще царства божого не маєш?» —
спитав він, якимось дивно усміхнувшись.
«Як бачиш, ні», — сказав я, і досада
уперше ворухнулась в мене в серці
супроти нього — я її стлумив.
«Ну, то роздай усе, що маєш, бідним
і йди за мною», — мовив він. Я мовчки
від нього відступив. Тяжким здалося
мені те слово.

Прочанин

Бо таки й нелегко
його змістити! Де ж: усе роздай!
Промовити — і то не всякий зможе!

Ю да

Йому воно було зовсім не тяжко!
Бо хто він був? Син теслі. Що він мав?

Нічого зроду. Хто такі всі ті,
що з ним ходили? Все рибалки більше.
Їм що, які маєтки їм потрібні?
Вода — маєток божий — всім дається,
аби натрапив де: закинув ятір,
та вже й готова їжа... Був там митар
посеред них. Так що ж, не все одно
на митниці сидіти чи ходити
за хлібом жебраним? — однака честь!
Мені ж таки було про що подумать.

П р о ч а н и п

Вже ж! Батьківське надбання не абищо!

Ю д а

Спочатку я вернувся до господи
і хтів те слово викинути з думки.
Але тісна мені здалася хата,
мізерні клуні, й тік, і двір нудний,
і виногради навіть невеселі.
Все марилося мені — то райська брама,
то золотий престол, а на престолі
Мессія в образі того промовця,
неначе судить він живих і мертвих...
коло престолу гурт його обранців,
щасливих, радісних, і їм слугують
народи всього світу залюбки...
безмежна щастя їхнього облада...
і я їм заздрих... А вкінці настав
той день, коли я все роздав убогим,
голоті каріотській щонайгіршій,
а сам пішов з порожніми руками,
в одній одежині, без торби навіть,
шукать учителя.

П р о ч а н и п

То ти лішов
з порожніми руками? І прийняв він
тебе таким?

Ю д а

Прийняв одразу.

Прочанин

От як?..

То вже ж він не собі забрав твій статок.

Юда

Все ж він про себе дбав! Бо він збирався
царем голоті всій юдейській стати,
як обдере маючих та дурних,
а їх добром наділить ту голоту.
Він не казав про те виразним словом —
він ні про що не говорив виразно, —
та згодом я ті заміри збагнув.
Ти думаєш, що він задовольнився б
якимсь там хуторцем у Каріоті?
Ні, він хотів — усе або нічого!

Прочанин

То все ж він був великий чоловік.

Юда

(тупає ногою)

Ні, він не був великий! То велика
була його жадоба і пиха!
А він не вмів нічого довершити.
Все в нього розпливалося в словах.
Я хутко се збагнув. Найвиразніше
се стало тут, в Єрусалимі. Знаєш,
був час, що на руках його носили,
«Осанна сину божому!» — гукали...

Прочанин

Та знаю, я ж якраз те бачив сам.

Юда

Ну й що ж? Він так проїхався по місту,
неначе для розривки римська пані,
щось побалакав там своїм звичаєм,
напався на дрібних купців при храмі,
та й знов до Лазаря свого вернувся

серед жінок розводить мляві жалі
про те, що він рокований на згубу,
що з друзями йому недовго бути...
А люд єрусалимський розійшовся
одурений і гнівний по домівках.
Ет, аж досада здумати, для кого
запапастив я все своє життя!

Прочанин

Та чом же ти його тоді не кинув?

Юда

Куди б се я пішов? У Каріот?
Просити хліба у тії голоти,
що з рук моїх добро моє посіла?
Щоб там собак на мене нацькували?
Я ж знаю тих людей,— я зріс між ними.

Прочанин

Ну, розпочав би щось в Єрусалимі...

Юда

Та що ж би розпочав я — голий-босий?
Завести торг? Я ж ні шага не мав.
Се правда, я глядів у них скарбони,—
бо я вважався більш «від сього світу»,
ніж тії чисті душі,— та зайняти
для себе я не смів нічого з неї,
бо зараз, мов тавро, поклали: «Злодій!»

Прочанин

(з добродушним смішком)

То ти таки попробував зайняти?

Юда

(спалахнув)

Хотів би знати я, що б ти зробив,
якби тобі текли крізь пальці гроші

і розтікалися по всіх усядах,
лишаючи тобі сухі долоні —
і так щодня! Я дбав про харч, про хату
для гурту цілого і про старців,
що меткою за нами волочились,
а сам голодний, збіганий, як пес,
їв облизні та думкою, як дурень,
мав багатіти... День у день промови,
якісь темно-прозорі, наче прірва, —
аж світ макітрився мені від них!
Я їм не бачив ні кінця, ні краю...
Уже я знав, чого ті речі варті:
«Я заспокою вас... я вас потішу...»
Аякже, сподівайся! Він здалека
спокоєм і потіхою мав,
а скоро хто було розвісить вуха
і справді піде з ним, як я дурний,
тому таке ярмо він клав на шию,
що аж додолу гнуло. Він любив
байками й загадками говорити;
отож було не смій його спитати,
як то є звичай між учениками:
«Учителю, що значить сеє слово?» —
він зараз попадав у нетерплячку:
«Лукавий роде! Доки буду з вами?
Сліпорожденні! Дивляться й не бачать!»
І все такі слова вразливі, гострі,
що краще б він уже налаяв просто,
ніж так пекти аж до живого серця.

Прочанин

Проте ж таки за ним ходили люди,
не кидали, — відай, було їм добре.
Були такі, що й роду відреклися.
Я сам таких в Капернаумі знав.
Була там молодичка, Саломея
наймення їй, — покинула дітей
і чоловіка; інша знов, Сусанна,
багата відданиця, молоденька
і роду чесного — за ним пішла,
не боячись неслави й поговору.

Ю д а
(зневажливо)

Не говори мені про те жіноцтво!
Жінки, як ті собаки,— раз погладь,
а потім хоч щодня лупцюй, все стерплять!
та й руки ще лизатимуть...

П р о ч а н и н

Ну, добре,
та ж не самі жінки, ба й чоловіки,
як сам ти згадував, були щасливі,
в ногах у нього сидячи.

Ю д а

Мана!

Не царство боже, ні — скоріше пекло
було у тім гурті! Яка там заздрість,
ти й здумати не можеш! Кожен важив
на перше місце побіля Мессії,
на *перше*, не інакше! І для того
терпів усю зневагу, все приймав.
Учитель мав улюбленців між нами,—
ми, зуби зціпивши, їм догоджали,
щоб приподобитись йому хоч тим.
І я ж, поки ще царства сподівався,
все залюбки терпів, а потім мусив
терпіти й без падії — де б я дівся? —
хоч день і ніч я голову сушив,
як вирватися з того царства глуму,
де не мені народи слугували,
а я служив відметам всіх народів...
І знаєш, діду, що ніхто ніколи
не міг його задовольнити. Якось
він при вечері кинув нам у вічі
такі слова: «Ось, пийте кров мою!
Ось, їжте тіло!» Боже помсти правий!
Чия ж то кров була, як не моя?
Чие ж було то тіло?! Гіркий сором
гнав кров з мого лица, я з тіла спав,
як жебрав їм того вина та хліба...

Прочанин

Було тобі піти куди хоч в найми,
щоб вирватись од них...

Ю да

Куди? До кого?

Цікавий знати, хто мене прийняв би!
Голота нас любила, а заможні
не прийняли б за наймита такого,
що був учеником — ба ні, слугою! —
їх ворога.

Прочанин

Вже правда — ти попався,
непаче в пастку миш! І як ти жив там!

Ю да

Либонь, не райське щастя відбивалось
в моїх очах! Учитель те завважив.
Він поглядів понурих не любив.
Він звик, щоб ми, як песики, лагідно
йому дивились в вічі та ловили
його слова. І він мене почав
словами дошкулять. Напроти мене
він байку склав про гостя, що понурий
та нечупарний втисся на весілля
і з соромом був вигнаний. Дедалі
про зрадників почав заводить річ:
чи руку покладу на стіл — він каже:
«Ось зрадницька рука побіля мене»;
чи хліб у страву я вмочу — знов слово:
«Сьогодні зрадник хліб вмочає з нами»,
було, не дивлячись на мене, каже,
мов ненавмисне, але всі навколо
на мене витріщалися одразу,
неначе я одмінок був між ними...

(Задумується. Потім здимає голову вгору.)

Що він посіяв, те й пожав! Сам винен!

(Знов задумується. Раптом шпарко, напосідливо.)

Нічого в світі я не мав, крім нього,—
хіба ж не мав я права знов змінити

його на те добро, що я втеряв
з його причини?

Прочанин

А як же ти зробив се?

Юда

А як би ти зробив?

Прочанин

Хіба я знаю?

Я зроду ще не продавав людей.

Юда

(з понурих жартом)

Так само продають їх, як і все,
як гуси, як худобу: поторгують
і вдарять по руках. Ти ж думав як?
А потім з рук у руки віддають їх
тому, хто купить. От і все. Не бачив?

Прочанин

А як же ти віддав його, як саме?

Юда

(зненацька роздратований)

Та що ти, мов суддя, мене питаєш?
Мені вже се обридло!

Прочанин

(здвигає плечима)

Річ твоя!

Не хочеш — не кажи. А тільки, знаєш,
погана чутка йде про тебе в людях,
що ніби ти його поцілував,
як зраджував.

Юда

(уперто)

І він мене теж зрадив!

Прочанин
Цілуючи?

Юда
(злісно і вкупі з жалем)
Ні, він мене ніколи
не цілував.

Прочанин
А ти його?

Юда
(люто)
Гей, діду!
Кажу тобі, доволі вже балачок!

Прочанин
(встає)
Коли ти справді отаке плюгавство
вчинив, то краще вже тобі мовчати.
(Лагсдитьсья йти.)

Юда
(неспішно)
А може ж, я таки його любив?
А може ж, я хотів з ним попрощатись?

Прочанин
(обертається знов до Юди. З крайнім презирством)

Ну, знаєш, Юдо, я тепер кажу:
доволі вже балачок! Бо як правда,
що ти любив його, то те плюгавство
іще мерзенніше. Убий, заріж,
втопи, продай, та хоч без поцілунків!

Юда
Я з тебе жартував. Той поцілунок
зовсім холодний був. Я ж мусив якось
признаку дати, котрого з гурту брати.

Прочанин
(тремтить від обурення)

Мовчи! Не говори! Чи теплий гад,
розпарений на сонці, чи холодний —
однаково бридкий!

Ю да

Тепер я гад?
А хто мене хотів благословляти?
Вода ж моя, либонь, таки цілюща,
бо ти її приймаєш.

Прочанин
(раптово одв'язує тикву)

Ось тобі
твоя вода. Волів би на безвідді
пропасти, ніж прийняти щось від тебе!
(*Лле воду назад у кухоль.*)

Ю да
(спиняє його руку)

Ну, діду...

Прочанин
(вириває руку, мов опечений дотиком Юди)

Геть від мене, сатапо!

(*Тиква падає, вода розливається по землі, прочанин дрібною, старечою походкою поспішає до стежки.*)

Будь проклят!

Ю да

Не тобі мене клясти,
бо він простив мене!

Прочанин
(обертається)

І після сього
ти не завісився?!

(*Плює.*)

Ю д а

Ні, не простив!
Я пригадав — він докорив мені.

П р о ч а н и н
(*перекривляє з огидою*)

«Він докорив!» — Тебе убити мало!

Здіймає камінь і кидає на Юду, але камінь не долітає до Юди. Прочанин не оглядаючись спускається стежкою в яр і криється з очей.

Юда стоїть хвилину, стиснувши голову руками, далі стукає себе кулаком по голові, хапає мотику і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює до пестями.

2/II 1909

ЙОГАННА, ЖІНКА ХУСОВА

Драматичний етюд

ОСОБИ:

Хуса, або Хузан — приставник Ірода Антипи, тетрарха галілейського.

Йоганна — жінка його.

Мелхола — мати його.

Сабіна — рабіня його.

Публій — значний римлянин.

Марція — жінка його.

Управитель

Виночерпець

Кравчий

Раби

Рабині

} в домі Хусовім.

Діється в Галілеї, в домі Хусовім, за часів євангельських.

Світлиця в домі Хусовім уряджена по-східному, але з деяким грецько-римським впливом: в ній поставлено триклініум — три ліжка для бенкетів навколо круглого стола. Світлиця прибрана гарно, але видно, що покраси в ній давно не відновлялись і на всьому є слід не то що занедбання, а нестачі пильнування.

Хуса

(чоловік середнього віку, дуже чорнявий, кучерявий, кременезний, вираз обличчя у нього не лихий, але владний; увиходить заклопотаний і плеще кілька раз у долоні)

Гей, слуги! швидше! Хто з вас є? Сюди!

Увиходять:

управитель дому, виночерпець і кравчий.

Управитель

До рбзказу, мій, пане!

(Вклоняється, за ним інших двоє вклоняються мовчки.)

Х у с а
(до управителя)

Слухай, Сабо,
сьогодні в мене будуть гості з Рима,
високі родом гості! То пильнуй,
щоб тут усе було як слід.

(До кравчого.)

Наїдки

подай нам тут

(показує на триклініум)

по римському звичаю.

Пильнуй, щоб не було печені мало,
як отоді, коли був Анцій в гостях,—
се чистий сором був! Адже ти знаєш,
що в Римі всі їдять багато м'яса?
Щоб скільки перемін було! Ти тямеш?

Кравчий вклоняється.

А поливка до риби щоб була
така, як отоді, коли сам претор
до мене завітав з тетрархом *. Претор
хвалив її, я пам'ятаю.

К р а в ч и й
(збентежено)

Пане,
такої поливки ми не зготуєм...

Х у с а
(суворо)

Чому?

К р а в ч и й

То вміє тільки наша пані...

Х у с а

Так що ж? Піди до матері моєї
і попроси її...

К р а в ч и й
(ще більше збентежений)

Не паніматка,
іно дружина владаря мого
тоді те готувала, по-саронськи,
як з дому ще навчена...

Х у с а
(суворо)

Замовчи!

(До виночерпця)

Не забувай, що треба подавати
фіали грецькі та етруські вази,
а з наських подаси лиш того кубка,
що з яшми — він оправний в чорнім сріблі.

В и н о ч е р п е ц ь
(падає навколішки і здійсмає благально руки до Хуси)

Хай не гнівиться пан мій велможний
на пса нікчемного, на марний порох!..
Немає кубка з яшми!

Х у с а
(грізно)

Як нема?
Хіба хто вкрав? Я злодія знайду
хоч під землею!

В и н о ч е р п е ц ь
(падає ницьма)

Ох, мій гідний пане,
не вкрадего його...

Х у с а
То ти розбив?!
(Хоче вдарити його ногою.)

В и н о ч е р п е ц ь
(захищаючи голову руками)

Ні, пане, ні! Взяла твоя дружина...
То з посагу її...

Х у с а
(одвертається, глухо)

Іди з очей!

Виночерпець виходить як побитий.

Х у с а
(до управителя)

Тут маєш застелити килими,
жовтогарячі, крокосом заткані.

У п р а в и т е л ь
(тремтячи)

Продано килими...

Х у с а
(трохи вагаючись питати)

Хто їх продав?

У п р а в и т е л ь

О, зглянься над рабом твоїм, владарю!
Май ласку, не вели відповідати!
(Складає долоні й покірно схиляє голову.)

Сам відаєш, чиї то килими...

(Замовкає.)

Х у с а
(киває йому рукою, що розмова скінчена)

Іди, проси прийти до мене матір.

Управитель виходить, за ним кравчий. Хуса пехмурий, роздратований проходиться по світлиці нерівним кроком, посіпуючи вивешену бороду і відпихаючи ногою стільці тоща, коли трапляються йому на дорозі.

Незабаром увиходить М е л х о л а, дуже стара жінка; її ведуть під руки дві рабині.

М е л х о л а
(до Хуси)

Чого ти старощі мої турбуєш?
Ти, Хусо, міг би й сам прийти до мене.
Вже надто запанів... Я не хотіла

рабам лихого прикладу давати,
а то б і не прийшла...

*(Далі воркоче щось невиразне. Рабині садовлять її на
низьке крісло з подушкою.)*

Х у с а

Пробач, матусю,
я не для себе турбував тебе.
Сьогодні, бач, гостей я сподіваюсь...

М е л х о л а
(недочуваючи)

Га? Що ти кажеш?

Х у с а
(голосніше)

Жду гостей сьогодні!

М е л х о л а
(воркотливо)

Так що ж мені до того? Ждеш, то жди...

Х у с а
*(подає знак рабиням, щоб вийшли, ті виходять. Хуса сі-
дає коло ніг материних, на малій скамничці)*

Магусю, ти ж тепер в моєму домі
єдина господиня...

М е л х о л а
(непривітно)

Ба! Тепер!..
А чи воно годилося, щоб тута
молодша надо мною старшувала?
Що заробив, те й маєш. Розпустив
кохану жіночку — оце ж і дяка
від молодой господині. Бачиш:
тепер ти ні вдовець, ні молодець...
Як жінка десь повіялась на безвість,
то мати знов «єдина господиня»...
Чи то ж воно надовго?

Х у с а

Не картай.

Доволі з мене й так...

М е л х о л а

Егеж... доволі...

Як я тобі казала: одружись
тут, в Галілеї; хай і небагата,
хай не шляхетна буде, та покірна...

Х у с а

Я взяв її не за саме багатство,
не за самий і рід.

М е л х о л а

Та знаю, знаю,—
понадився на ту саронську * вроду;
але ж та врода, як саронська рожка,—
розквітне на зорі, а вже в полудні
осиплеться...

Х у с а

Лишим про се, матусю...
Я, власне, хтів тепер тебе просити,
щоб допомогла мені гостей вітати.

М е л х о л а

Та що ж воно за гості? звідки?

Х у с а

З Рима.

Високородний Публій і дружина.

М е л х о л а

Не знаю я таких.

Х у с а

Почесні гості!
Він родич преторові...

М е л х о л а

Він римлянин?

Х у с а

Авжеж, матусю.

М е л х о л а

І вона римлянка?

Х у с а

(трохи нетерпляче)

Та певна річ!

М е л х о л а

Не розумію, Хусо,
що мала б я робити з тими гістьми!

Х у с а

Та що ж тут розуміти? — привітати,
віддати їм належну шану, й годі.

М е л х о л а

Хіба ти сам без мене не потрапиш?

Х у с а

Коли б то Публій сам прибув, без жінки,
то вже ж я б сам прийняв його. На лихо,
я запросив його з жоною.

М е л х о л а

Нащо?

Х у с а

Бо Публій сам не так мені потрібен,
як горда Марція, його жона,—
вона з родини цезаря і має
велику силу там, у Палатині.

М е л х о л а

Де?

Х у с а

В Палатині.

М е л х о л а

Що воно за місто?

Х у с а

Та то не місто — цезарські палати!

М е л х о л а

Далеко?

Х у с а

В Римі!

М е л х о л а

Та чого кричиш?

Я чую... Ну, якісь палати в Римі.
Так що мені до того?

Х у с а

(знижує плечима; нишком)

От нещастя!

(Голосно.)

Ну, бачиш, Марція...

М е л х о л а

Хто?

Х у с а

Тая гостя,
що буде в нас сьогодні...

М е л х о л а

Та римлянка?

Х у с а

(ще голосніше)

Егеж, римлянка. Так вона про мене
замовить слово цезареві може,
коли я догоджу їй.

М е л х о л а

Догоджай.

Хуса кусав губи і одвертається від матері.

Мелхола
(трохи лагідніше)

Коли вже я потрібна тій римлянці,
то може на жіночу половину
прийти до мене, я не бороню.
А тут мені сидіти не пристало.

Хуса

Матусю, се ж ніяк не випадає!
В римлян то звичай, що коли подружжя
приходить вкупі, то й вітати треба
обох укупі.

Мелхола

Ну, й вітай їх сам,
чи нарізно, чи вкупі, як там хочеш...

Хуса

Матусю, та чи я ж тобі не сип,
що ти мені допомогти не хочеш?
Невже тобі так тяжко привітати
моїх гостей? Я ж не прошу багато.
Ну, вийди їм назустріч, уклонися,
промов до Марції якийсь привіт...

Мелхола

Та я ж по-їхньому не змію.

Хуса

Байка!

Промов по-нашому, а я приставлю
таку рабиню, що по-римськи вміє,
вона твої слова перетовмачить.
Вже ж гості вибачать старій людині,
що інших мов, крім рідної, не знає.
Я тільки про одпо тебе прошу:
при гостях не кажи на мене Хуса,
зови мене Хузаном, — се по-римськи.

Мелхола

(силкується встати, гнівно трясє головою)

А се ще що за новина — «Хузан»?
Твій батько звався Хусою, і сина

на честь йому я нарекла так само!
То ти свого зрікаєшся імення
для римських заволок?!

Х у с а

Матусю, слухай...

М е л х о л а

І слухати не хочу!.. Гей, рабині!
Рабині, гей!.. Куди ти їх послав?

*(Плеще в долоні. Увійходять рабині, беруть її попід руки,
підводять.)*

Х у с а

Хай буде так, як хочеш. Мамо, слухай,
ти тільки привітай, побудь хвилину
тут з нами при столі...

М е л х о л а

Я маю їсти
з невірними?! Ні, сину, я стара,
щоб мала звичай батьківський ламати.

(До рабинь.)

Ведіть мене!

(Виходить з рабинями.)

Х у с а

От, кара божа з нею!
(Плеще в долоні.)

Увійходить у п р а в и т е л ь.

Поклич мені Сабіну.

Управитель іде.

За хвилину ввійходить Сабіна, молода, гарна рабиня-самаритянка, убрана на грецько-римський лад, і мовчки спиняється в порога.

Х у с а

(до Сабіни)

От що, слухай...

Сьогодні в мене будуть гості з Рима,
поважні і потрібні,— розумієш?

С а б і н а

(хизуючись, з усмішкою)

Сабіна розуміє все, що треба,
чого ж не треба, то не розуміє.

Х у с а

(трохи прояснів)

Отак і слід. То тих гостей я хочу
вітати якнайкраще.

С а б і н а

Буде Публій

І Марція, жона його?

Х у с а

Ти знаєш?

С а б і н а

Сабіна знає все.

Х у с а

То, може, знає,
що я хотів би Марції вгодити?

С а б і н а

(помалу, з притиском)

Сабіна знає все.

Х у с а

(трохи сп'ятився від її тону)

Гаразд, гаразд!

Я хочу Марцію прийняти гідно,
як то належить станові її
і родові. У мене папіматка
стара вже і не може тим трудитись.

(Сабіна іронічно всміхається, Хуса вдає, що того не бачить.)

Тим часом не приходитьсь вітати
матрону римську в домі без жіноцтва.
Ти розумієш?

С а б і н а

Так, я розумію:
хоч, кажуть, муж є голова жоні,
та голові без тіла трудна рада.

Х у с а
(суворо)

Сьогодні я до жартів не охочий —
завваж собі.

Сабіна з удаваною покорю схиляє голову.

Візьми найкраще вбрання,
оте, що я привіз тобі з Сідона *,
причепурись, бо Марцію вітати
сьогодні маєш ти.

С а б і н а

Твоя рабиня
шляхетну гостю має привітати?

Х у с а

Не потребуєм їй того казати,
що ти рабиня. Назову тебе
сестрою.

С а б і н а

Публій дуже добре знає,
що ти сестри не маєш.

Х у с а

Ну, нехай
своячкою чи кривною якою,
сама там вигадай.

С а б і н а

Якби жоною,
було б для Марції найвідповідніш.

Х у с а

Для Марції?

Сабіна дивиться на нього скоса з-під спущених вій.

Я раз казав, Сабіно,—
доволі жартів!

С а б і н а

(стиха, знов з притиском)

Може, се й не жарт.

Х у с а

(шпарко, з бистрим поглядом на Сабіну)

Я це вдівець. І Публій теє знає...

С а б і н а

Що знає?

Х у с а

Що не ти мені жона...

С а б і н а

(сміливіше, впадаючи в річ)

Що так було? А доки має бути
невірній жінці вірним чоловік?
Не знає наш закон розлучних листів?
Коли гостей так трудно одурити,
то хай їх справжня друга жінка прийме.

Х у с а

Сабіно, ти, здається, вже забула,
що ти рабиня?

С а б і н а

(з удаваним раболіпством)

Папові своєму
рабиня дякує, що нагадав їй,
хто він і хто вона. Тепер я тямлю,
що не мені, затоптаній ганчірці,
гостей шляхетних пристойть вітати.
Мій пан хотів собі пожартувати
з рабині. Вдатний жарт!

(Сміється фальшивим сміхом.)

Хай пан дозволить
піти рабині знову до роботи,
бо, може, вернеться з дороги пані,
то ще мене за лінощі скарає.
(Не ждучи відповіді, подається йти.)

Х у с а

Стій!

Сабіна спиняється.

Я... я ще подумаю про те,
що ти казала.

С а б і н а

Часу є доволі,
тож Марція прибуде аж опівдні.

Х у с а

(дратуючись)

Я маю думати про се тепер?!

С а б і н а

(спокійно)

Я маю Марцію вітати завтра?

Х у с а

Ні, ти її сьогодні привітаєш!

С а б і н а

Сьогодні ж має й думання скінчитись.

Х у с а

Ти вже мені розписуєш закони?
А знаєш ти, що я тобі закон?
Що я тебе скарати смертю можу
за непокірність?

С а б і н а

(низенько вклоняється)

Панська воля й божя!

Але рабиня мертва привітати
гостей твоїх не зможе, і матрона
не матиме належної пошани.

Х у с а

(дивиться пильно Сабіні в вічі, вона твердо видержує його погляд. Він відступає і, ходячи по світлиці, говорить немов сам до себе.)

Ні, се нечувано... Якась рабиня...
Наложниця... непевного коліна...
Простачка родом...

С а б і н а

Ірод, наш тетрарх,—
нехай йому господь продовжить віку! —
походить від рабині, кажуть люди.

Х у с а

Але його жона царської крові!

С а б і н а

Мій владар чей же у царі не важить?

Х у с а

(спиняється, зумівшись)

Ти розумієш те, що ти сказала?

С а б і н а

(з явною насмішкою в голосі, але з наївним виразом обличчя)

Сабіна розуміє все, що треба,
чого ж не треба, то не розуміє.

Х у с а

(нишком, з острахом)

Єхидна самарійська!..

Увіходить р а б.

Р а б

Можний пане!

(Замовк.)

Х у с а

Чого тобі?

Р а б

Там пані прибула...

Х у с а

Хто? Марція?

(Заметушився.)

Р а б

Ні...

Х у с а

Хто ж?

Р а б

То... наша пані...

Дружина мого пана...

Х у с а

Як?!

Р а б

(падає на коліна)

Благаю!

Не покарай свого раба!

Х у с а

(зміняє раптом гнівний тон на холодно-спокійний)

Устань.

Скажи, що жду її у цій світлиці.

(До Сабіни.)

Ти можеш відійти.

Раб і Сабіна виходять.

Увіходить Й о г а н н а, ще молода жінка, з слідами неабиякої вроди, але дочасно змарніла; убрана вбого, буйні коси, мідяного кольору з золотистими полисками, прикриті простим сільським покривалом. Вона спиняється у порога.

Х у с а

(непривітно)

То ти вернулась?

Й о г а н н а

(тихо, покійно, але з захованням гідності)

Так, я вернулася.

Х у с а

А де ж твій тесля?

Й о г а н н а

Його розп'ято. Ти хіба не знаєш?

Х у с а

Ага, достукався!..

Пауза.

І ти так певна,
що я тебе прийму?

Й о г а н н а

Моя повинність —
вернутися до тебе, а прийняти
чи не прийняти жінку — сам ти зважиш.

Х у с а

Як ти сьогодні дбаєш про повинність!
Про що ж тоді ти дбала, як побігла
за назаретським теслею?

Й о г а н н а

Я, Хусо,
повинності й тоді не забувала.

Х у с а

Нівроку, бачу, стала жартівлива!
Сього давпіш не знав я за тобою!

Й о г а н н а

Вір чи не вір — я все тобі скажу:
примусила мене повинність вища
лишити дім мій і тебе.

Х у с а

Що плещеш?
Яка ж то в жінки є повинність вища,
ніж вірність мужові?

Й о г а н н а

Я не ламала
ніколи вірності.

Х у с а

Ти ще глузуєш?!
Ти думаєш, що я зовсім дурний?
Який же чоловік повірить жінці,
що нібито вона ходила чесно,
коли вона ганяла по світах
за молодим іще і непоганим,
проречистим, облесливим пророком?
Адже се так? Для тебе ж віп — пророк?

Й о г а н н а

Що він для мене — висловить несила.

Х у с а

(люто)

Безличниця!!

Й о г а н н а

Ні, Хусо, не лютуй.
Я певна, що якби ти сам був з нами,
ти мусив би...

Х у с а

О, справді, дуже шкода,
що не було мене там межи вами!

Й о г а н н а

Я знаю, трудно вірити чесноті
в зрадливім нашім світі, але там,
в тім світі, звідки я тепер приходжу...

Х у с а

То се ти з того світу прибула,
як Самуїл-пророк? Моторна з тебе!

Й о г а н н а

(смутно і спокійно, хоч видимо ображена)

Даремне, Хусо, ти глузуєш з мене,—
сього від тебе я не заробила.

Х у с а

Не заробила?! Я тобі скажу,
чого ти заробила! от чого:

прилюдно будь побитою камінням!
Ти перелюбниця!

Й о г а н н а

(складає руки на грудях і випростується одважно)

Каменувати

мене ти можеш, та не маєш за що,
бо я ніколи не жила так чисто,
так чесно, навіть свято, як сей рік.

Х у с а

Тиняючись по світу як повія?
Утікши, наче злодійка, з господи?

Й о г а н н а

Не будши злодійкою, я могла б
узяти з дому вдсятеро більше,
ніж я взяла; та я не хтіла брати
нічого, крім того, що залишилось
у тебе з мого посагу.

Х у с а

А, так?

То ти мені ще й очі вибиваєш
своїм багатством?

Й о г а н н а

Хусо, я навчилась
таку складати ціну всім багатствам,
як пороху, що в нас попід ногами.

Х у с а

Се хто ж тебе навчив? Отой пророк?

Йоганна мовчки потакує головою.

Проте ж він сам не жив по тій науці,
бо підмовляв чужих жінок тікати
не з голими руками.

Й о г а н н а

Чоловіче!

До мене він і слова не промовив,
щоб я пішла за ним!



Леся Українка з братом Михайлом і Маргаритою Комаровою.
Фото початку 90-х років.



Леся Українка з сестрою Ольгою та Оксаною Старицькою.
Фото. 1896.

Х у с а

Чого ж ти йшла?

Й о г а н н а

Я раз почула, як він говорив,
що лиси нори мають, птахи — гнізда,
йому ж нема де в світі прихилитись.
І я вже не могла в палатах жити,
в добрі, в догоді,— я пішла за ним.
Своїм достатком я йому служила
і всій його громаді помагала,
щоб міг він мати скрізь собі притулок,
щоб голоду і холоду не знав,
щоб мав гурток прихильних коло себе,
мандруючи між людом непривітним.
Було б і гріх покинути його!
То ж він мене зцілив, як я лежала
на смертнім ложі!

Х у с а

От, велике щастя!

Нехай би ти була тоді сконала,
ніж мала осоромити мене!

Й о г а н н а

(з глибокою певністю в голосі)

Я сором нікому не придбала,
ані тобі, ані самій собі.

Х у с а

(подивившись пильно на неї)

Ну, добре,— він для тебе був пророком,
чи там уже не знаю чим. А ти?
Чим ти була для нього?

Й о г а н н а

Я — нічим.

Х у с а

По-твоєму, і в се я мушу вірить,
що так-таки нічого ти не мала
за всі твої послуги?

Й о г а н н а

Ні, Хузане,
сього я не кажу. Свою пауку
він уділяв усім, і пам, жінкам,
не боронив стояти близько й слухать.

(Щиро.)

І чом ти не схотів піти до нього,
як він людей навчав у Галілеї?
Він світ новий словами відкривав!
Світ правди, і добра, й любові, й волі,
Хузане, волі!

Х у с а

От чого бракує
вродливим жіночкам!

Й о г а н н а

(охолонувши, стримано)

Не тої волі,
що ти гадаєш. Він нам говорив
про царство бже, де просвітлі люди
уже не женяться й не віддаються,
де кожна жінка нічия.

Х у с а

(з'їдливо)

А спільна?

Йоганна поглядом проймаючого докору дивиться мовчки на Хусу,
так що той сп'ятився.

Й о г а н н а

(після мовчання)

Хузане, дай мені розлучний лист.

Х у с а

(хоче якось завернути далеко зайшлу розмову)

То ти за сим прийшла?

Й о г а н н а

Ні, не за сим.

Верталась я додому, до дружини,
несла я щиру сповідь, без облуди,

я думала: «Повірить! зрозуміє!»
А ти для мене маєш тільки глум,
зневагу, неймовірність... Я прошу
розлучного листа.

Х у с а

Сього, либонь,
ти теж павчилася в свого пророка,
що жінка має право вимагати
розлучного листа за леда-слово?

Й о г а н н а

(хапається за голову, мов ударена спогадом)

Як я могла забути?!. Тож Учитель
показував повік не розлучатись,
хіба що зрада станеться...

Х у с а

От, бачиш!
Ти, значить, зрадила мене, що хочеш
розлуку брати? Ти сама признала
свою провину!

Й о г а н н а

(схиляється перед ним)

Ні, мій мужу й пане,
прошу тебе, забудь мені те слово,—
з твоєї волі я повік не вийду.

Х у с а

(глузливо)

Хіба що зпову з'явиться пророк?

Й о г а н н а

(лагідно)

Тоді вже ми за ним обоє підем,
бо царство боже на землі настане,
як він удруге прийде.

Х у с а

А, ти ждеш?

Й о г а н н а

(*смутно*)

Не знаю, чи діжду жива... казали
багато паших, що до них приходив...
І в Галілею кликав... Я верталась
в надії, що його хоч раз побачу,
ходила всюди по його слідах...
і не побачила...

Х у с а

Тоді згадала,
що є ще тут десь твій чоловік,
то час уже йому на шию сісти,
проциндривши весь посаг свій?

Й о г а н н а

Хузане!!

Х у с а

А се ще що за норови? Вгамуйся
і рада будь, що не тягну тебе
на суд за марнотратство і перелюб,
а покриваю все для честі дому!
І ти повинна честі тій служити,
як накажу тобі.

Й о г а н н а

(*пригноблена*)

Покірна буду.

Х у с а

Так от: доволі теревепі править,
іди, передягнись, бо гості будуть:
з жоною Публій. Поспішай, бо хутко
прибути можуть.

Й о г а н н а

Може б, ти дозволив
мені до них сьогодні не виходить?

Х у с а
(владно)

Ні в яким разі! Маєш їх вітати
якнайгrecніше. Швидше йди вдягайся,
а то ще так тебе й застануть в рам'ї.

Й о г а н н а

Я маю тільки сю одну одежу.

Х у с а

Туди до лиха! От ще біснувата!..
(Плеще в долоні.)

Увіходить раб.

Поклич Сабіну!

Ледве раб виходить за двері, Сабіна з'являється.

Х у с а
(до неї)

Звідки ти прийшла?

С а б і н а

В десятій хаті я крутила жорна.

Х у с а
(суворо глянувши на неї)

Йди і зараз принеси для папі
свою одежу, тільки щонайкращу.

С а б і н а

Я кращої не маю над оту,
що владар мій своїй рабині справив,
але вона пристала б і цариці,
бо владар сам замовив тії шати,
поїхавши навмисне до Сідона,
а владар знається па речах.

Й о г а н н а

Хусо,

чи правда се?

Х у с а

Авжеж, убрання гарне.
А втім, сама побачиш.

(До Сабіни.)

Принеси.

Сабіна виходить.

Й о г а н н а

Не про красу одежі я питала,—
ти ж розумієш, Хусо.

Х у с а

Я не хочу
нічого розуміти, а тобі
мене допитуватись не пристало.
Ти одіж продала, для кого хтіла,
а я купив, кому хотів. Тепер же
повинна б ти мені ще й бути вдячна,
бо маєш в чому вийти до гостей,—
вони ж не знатимуть, що то з рабині.
Прикраси в тебе є?

Й о г а н н а

Нема нічого.

Х у с а

То йди до матері та попроси
у неї перли, діадему, персні,
заушниці, обручки й пояс. Чуєш?
Чому ж не йдеш?

Й о г а н н а

(благаючи)

Хузане, не примушуй
мене покрас у матері просити!

Х у с а

А в кого ж їх просити? Може, бігти
десь по сусідах позичати? Зараз
іди до матері!

Йоганна йде, як на муку.

С а б і н а
(*приносить одержу*)

Ось, пане, одіж.
(*Хоче йти.*)

Х у с а
Стривай, поможеш пані зачесатись
по-римському.

С а б і н а
Нехай звелить мій пан
мені крутити жорна, кіз доїти,
носити воду, — все те буде легше,
апіж прислужницею бути в пані.

Х у с а
Чого ж се так? Хіба вона лиха?

С а б і н а
Господь не допустив.

Х у с а
То й не видумуй.
Я не на те учу рабинь по-римськи,
щоб потім їх скотарками робити.
(*Підходить, бере її за підборіддя і підводить їй похилене
обличчя вгору.*)

Се ти лиха за одіж? Не журися!
Я кращу справляю!
(*Пригортає її.*)

С а б і н а
(*злегка пручається, поглядаючи на двері*)

Шкода втрати, пане,
бо є кому тепер гостей вітати
і без твоєї слугівниці.

Х у с а
(*усміхається*)

От що!
Ба з того вже тепер ніхто не винен!

Се ж, може, й краще. Ти збулась клопоту,
та й я вже *думати* не потребую.
І вір мені, що се далеко лініше —
такою будь рабицею, як ти,
ніж панею такою, як Йоганна.

С а б і н а

Мені про те не личить розважати,
бо хто ж така гвоя рабиня? Пан мій
все краще знає. Пан мій сам воліє
приставником тетрархові служити,
ціж бути на тетрарховому місці.
То божя воля — треба їй коритись.

Х у с а

Сабіно! Гей, не будь така лукава!
Не доведе тебе се до добра!

С а б і н а

Хіба твоя рабиня що сказала?

Міряються поглядами.

Увіходить Йоганна, бліда як смерть, у руках у неї покраси,

Х у с а

(до Йоганни)

Все є? Гаразд. Тепер іди вбирайся.
Сабіно, поможи.

Й о г а н н а

(тихо)

Я сама...

Х у с а

А я кажу — Сабіна хай допоможе,
бо ти ж сама, либонь, того не знаєш,
яка тепера поведінка в Римі
на зачіски. А Марція вже звісно
доглядиться, якщо не до ладу
в уборах буде, — я ж того не хочу,
щоб нас почесна гостя осудила.

С а б і н а

(до Йоганни, облесливо)

Нехай дозволить владарка покласти
крихіточку їй фарби на обличчя,
бо трішечки здороження помітно.
Твоя рабиня вже доложить хисту:
всі зморщечки отут попри очицях,
навколо вустоньків і між брівками
чудово замалює, зробить церу
таку свіженьку, як була колись!

Й о г а н н а

(неживим голосом)

Ходім; роби, що хочеш.

Х у с а

Тільки швидше!

Йоганна виходить, за нею Сабіна з одежею.

Р а б

(з'являється на порозі)

Прибув високородний Публій в гості!

Х у с а

З дружиною?

Р а б

Сам, без жони прибув.

Х у с а

(стиха до себе, заклопотаний)

Що за притичина?..

Раб тим часом розсовує занони, що закривали середній вхід до кімнати; одкриваються сіни й видко, як у них вступає зпозавору Публій. Він ще молодий чоловік, але поважний рухами й виразом обличчя; тога на ньому так уложена, як личить людині значно старішій,— широкими заломами і спущена в подолі низько, мало не до п'ят.

П у б л і й

(ще з сіней)

Здоров, Хузапе!

Х у с а

(кидається йому назустріч)

Щасливий надмір, що тебе вітаю!

(Веде Публія за руку до порога світлиці, на порозі випускає руку, вклоняється й пропускає гостя наперед, роблячи руками рухи люб'язного запрошування. Потім, посадивши Публія на кріслі, сам сідає напроти нього на дивлику.)

Чому ж твоя високородна пані мене, свого раба, не вшанувала, як намірялась?

П у б л і й

(по хвилі намислу)

Гм... скажу по правді, ми вибрались удвох, але жона лишилась там, коло міської брами.

Х у с а

(стурбовано)

Чого? Що сталося?

П у б л і й

Нічого ніби, та ми в дорозі поговір почули, то Марція й наважилась пождати, поки я дам їй зпати, чи годиться сюди прибути їй.

Х у с а

(удає, що нічого не догадується)

Та що ж таке?

Який же поговір? З якої речі?

П у б л і й

Я, власне, й на хвилину не повірив. Та хоч би навіть і була в тім правда, я на приватні речі не вважаю; але моя жона, як сам ти знаєш, сувора звичаєм. Воно то правда, що жінці, ще й матроні, випадає на кожний крок свій уважати пильно.

Х у с а

Запевне так. Та я ж би не наслідивсь
таку поважну гостю наражати
на щось їй не приймове.

П у б л і й

Отож-то.

Я сам їй се казав. Проте не вмовив —
лишилася-таки пождати звістки.

Х у с а

Яка ж їй саме звістка пожадана?
Я вмиль пошлю до папі скорохода
з відповіддю, аби я знав питання.

П у б л і й

(помалу, неохоче)

В дорозі нам наклепано, що ніби
твоя жона покинула господу
і подалась на безвість, а що ти
розлуку ніби маєш брати з нею
і... Ні, сього не випадає мовить...

Х у с а

Прошу тебе, доказуй все до краю.

П у б л і й

Що ніби розпаношилась у тебе
якась рабиня і що ту рабиню
наважився ти взяти за дружину!

Х у с а

(сплескує руками)

Нечувано! Які безчільні брехні!
Хоч би крихітка правди! Ну вже й люди!..
Моя жона здоров'ям занепала
і їздила до батька у Сарон,
на купелі з квіток, бо їй ті ліки
падзвичай помічні. Але ж тепера
моя жона вже дома й до послуги
твій пречесній пані. Чи дозволиш
гонця послати?

П у б л і й
(потакує головою)

Будь ласкавий.

Х у с а
(плече в долоні і з нетерплячки йде сам назустріч рабові
в сіни. До раба, що в сінях)

Миттю
пошли Габала до міської брами,
хай скаже Марції високородній:
«Хузанова жона, Йоганна, просить
шановну гостю в дім свій завітати».

П у б л і й
(голосно озивається, не встаючи)
Додай, що Публій радить не баритись.

Х у с а
(до раба)
Ти чув? Нехай Габал біжить щодуху!
(Вертається до Публія.)
Моя жона ще й знов захорувала б,
якби шановна Марція і справді
обом нам завдала такого жалю,
з дороги завернувшись додому.
Я сам не знаю, що було б зо мною,—
таку високу честь і так втеряти!

П у б л і й
Я розумію, що гостинність ваша
була б уражена, але про честь
нема що говорити, бо приставник
тетрарховий — сам чималий вельможець.

Х у с а
Не так, мій гідний гостю. Найчільніший
провінціал зрівнятися не може
з тим, хто зоветься «римський громадянин»,—
а ти ж при тому й іншу гідність маєш.
Моя жона не простого коліна,

та все ж вона сама те добре тямить,
яке належить місце їй при тій,
хто всіх матрон переважає родом.

П у б л і й

На жаль, не всі у вас тут в Палестині
шанують римське ймення. Є такі,
що раді б згладити його зо світу.

Х у с а

Яке безумство!

П у б л і й

І, що найприкріше,—
такі думки живуть у головах,
що пачебто повинні бути світліші,
під голови поспільські.

Х у с а

Ох, на жаль,
на сором Палестині, сьому правда!

(Присувається ближче до Публія і говорить тихше.)

По приязні признаюся тобі:
мені ті люди труять пробування
попри особі нашого тетрарха —
нехай йому господь продовжить віку! —
Звичайно, він їх збутися не може,
бо то все родичі його дружини —
хай бог її удержить при здоров'ї! —
А ті ніяк забутися не можуть,
що з них колись були царі тутешні.
Отож мій владар мусить їх терпіти,
хоч жаль дивитись, як вони спують
навколо нього павутиння злості
і замислів злочинних. Страх бере
за розум і чесноту мого папа,
коли такі тарантули отрутні
домують вкупі з ним безперестанку.

П у б л і й

Се справді товариство не найліпше
для вірного підданця Риму. Цезар,
либось, загоджений не був би з того,
якби довідався.

Х у с а

Се я сказав
тобі по приязні, як річ приватну.

П у б л і й

(немов не почувши останніх слів Хуси, змінює розмову)

А тут у вас у Галілеї — гарно!
Далеко придобніше, ніж в Юдеї.
Так якось зелено,— гаї та луки,
і гори не такі сумпі та голі.
Моя жопа побачила за містом
чиюсь маленьку віллу — песогіршу —
і мовила: «Отут би я жила,—
се наче Тускулум» *.

Х у с а

(удає надзвичайну радість)

Яке се щастя!

Я можу зараз волю ту вволити,
бо вілла та моя! Благати буду
твою дружину — в дар її прийняти.
О, се ж мене навіки ущасливить!

П у б л і й

Не буду відмовлятися за жінку,
либонь, вона сама прибуде хутко.

С к о р о х о д Г а б а л

(вбігає задиханий)

Високородна Марція зволила
вже рушити до двору мого пана!

Х у с а

(Габалові)

Звісти мою жону.

Габал виходить.

(До Публія.)

Вона тепера
моїй матусі дещо помагає:
старенька вже нездужає ходити,
а на рабинь спуститися не можна
у догляді за матір'ю.

П у б л і й

Запевно.

Либонь, було сутужно без невістки
твоїй матусі?

Х у с а

Ох, і не сказати!

Вони ж так любляться! Але матуся
вже згодилась терпіти, щоб Йоганна
порятувать могла своє здоров'я,
бо се ж конечна річ.

П у б л і й

Авжеж, відомо!

Х у с а

(встає)

Коли дозволиш, я піду назустріч
твоїй дружині.

П у б л і й

Добре, вийдем разом.

Ідуть через сінп. Публій попереду, Хуса позаду. На ході Хуса шепоче до придверного раба: «Біжи до пані,— хай там поспішиться!»
Раб швидко подається.

Який час нема нікого, згодом увіходять П у б л і й і М а р ц і я поруч, за ними Х у с а. Марція немолода вже пані, обличчя суворого римського типу, рухи повільні, поведіння гордовите; одежа на їй уложена дуже майстерно; довга, дрібно-зафалдована стола*, темна, шовкова, з довгими рукавами, з вузькою, але чудово гаптованою лиштвою, тягнеться ззаду по землі на лікоть; на голові у пані покривало яснішої барви й тоншої ткани, ніж стола, притримане тоненькою діадемою старого золота. Крім сеї діадеми та ще коштовної камеї* коло коміра — покрас на матроні ніяких. Волосся зачесане з мистецькою простотою, розділене проділом і попущене так, що покриває більшу частину лоба і спадає хвилястими кучерями од скронів на груди.

Хуса, посадивши гостей, сам не сідає.

М а р ц і я

(до Хуси)

А що ж се я не бачу господині?

Х у с а

(ледве ховає свою безпорадність)

Вона от-от надійде привітати
осяйне щастя у твоїй особі.
Либонь, її затримала матуся.
Клопочеться Йоганна бідна з нею!
А ще й сама нездужала недавно...

М а р ц і я

(до Публія, трохи підводячись, мов хоче встати)

То, може, ми не в пору прибули?

Х у с а

Хіба ж коли не в пору сонце сходить?!
Та ось моя жона, твоя слугиня!

Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: у сріблястій, прозорій, пишно вигаптуваній шовками одежі, у золотому поясі; старосвітські великі обручки на руках, внизу і вище ліктя, на пальцях скільки перснів з дорогим камінням, на шиї рясне перлове намисто, на голові сітка й штучний убір з золотих обручів, шпильок, гребінців; довгі заушниці звисають аж до сурелів. Обличчя дуже підмальоване, скидається на маску. Йоганна стає на порозі і мовчки низько вклоняється гостям. Публій встає їй назустріч, Марція лишається сидіти.

П у б л і й

(до Йоганни)

Саронській квітці мій привіт! Я радий,
що рідний край вернув тобі здоров'я.

Йоганна дивиться на нього, не розуміючи.

Х у с а

(пошенки їй)

Що ж ти мовчиш?

Й о г а н н а

(безвиразно)

Вітаю, чесний пане.

(До Марції.)

Прошу пробачити твоїй слугині,
що не встигла тобі назустріч.

(Сідає коло Марції. Хуса сідає коло Публія.)

М а р ц і я

(обзирає Йоганну з голови до п'ят)

Се не дивниця,— ти роботу мала.

П у б л і й

(до Марції)

От, розпитай лиш нашу господиню,
які то саме купелі з квіток
вона в Сароні мала,— може б, варто
поїхати й тобі туди на купіль,
адже Сарон уславився квітками.

М а р ц і я

Невже там тільки й слави, що квітки?

П у б л і й

(з поглядом на Йоганну)

Ні, ще й саронського жіноцтва врода.

М а р ц і я

Жінки на сході, може, й непогані,
але, па жаль, вони збавляють вроду
надмірним малюванням,— вимагає
того від них, либонь, краєвий звичай.
Щоправда — фарби кращі тут, ніж в Римі.
В нас не вдали б ніяк такої барви.
(Показує на волосся Йоганни.)

Й о г а н н а

Волосся я не фарбувала, пані.

М а р ц і я

Я, власне, не про те ж і говорила.
Лише завважила, що сеї барви
абиякий фарб'яр не може вдати,
та рідко де трапляється й в натурі.
Я тільки раз подібне щось вбачала
і то таки було — тут, в Палестині.

Х у с а

(з ледве помітною тривогою)

Коли ж то саме трапилось, пречесна?

Марція

Недавно, сеї весни. На той час
були ми з мужем у Єрусалимі.
Я з нудів гинула у тому місті!
Зпічев'я павігь згодилась дивитись
на те видовисько, як розпинали
якихсь там трьох злочинців.

Хуса

Як же пані

сподобалося тє?

Марція

Не цікаво.

Хоч, правда, я спізналася на те,
як саме до хрестів їх прибивали,
застала вже, як висіли й конали.
Було людей при тому небагато,—
само простацтво; плакали, кричали.
То не видовисько, а просто бенкет!

(До Йоганни.)

І здумай, пані, у тому гурті
я жінку вгледіла з таким волоссям,—
але ж точнісінько! — як от у тебе.

Хуса каменіє з жаху. Йоганна дивиться просто в вічі Марції, але
та спокійно править далі.

Була, напевне, барва натуральна,
бо то була простачка, а вони ж
коли й фарбують, то звичайно бридко,
от, чимсь таким рудим. А те волосся
було — нестеменісінько, як в тебе.
Обличчя я не бачила.

Хуса зітхає з полегшенням.

Бо жінка
лежала ницьма, розпростершись долі,
немов без пам'яті, а може, п'яна,
і всю її — волосся покривало,
як мідяним щитом. Один розп'ятий,
конаючи, щось крикнув, певне, з болю.
Тут жінка почала волосся рвати,

без крику, без ридання, так як мичку,
мов їй і не боліло. Скрізь навколо
його розносив вітер. Чиста шкода,
як тії люди вроди не шанують!
І що за дикий звичай — виявляти
так неподобно тугу?

*(Завважає, що Йоганна відхилилась і закрила очі з ви-
разом глибокого страждання.)*

Що з тобою?..

Тобі недобре?.. Дати камфори?

*(Дістає з мішечка, що при поясі, шматочок камфори і дає
понюхати Йоганні.)*

Я ще з конвалії тут маю ліки.

Ось випий, се на серце дуже добре.

*(Подає маленький слоїчок Йоганні, тая не бере й хитає
головою, що не треба. Марція з ображеним видом хоче
сховати слоїчок у мішечок.)*

Коли не треба, я не накидаюсь...

Х у с а

(суворо)

Йоганно, випей і подякуй пані!

*(Бере з столика невеличку чарку, наливає ліки, взявши
їх з поклоном від Марції, і подає Йоганні. Йоганна
тремтячими руками бере чарку і випиває ліки.)*

М а р ц і я

А що? Вже ліпше? Правда, помічне?

Х у с а

(нахилившись до жінки, мов з уважності, шепоче грізно)

Та дякуй же!

Й о г а н н а

(слабким голосом)

Я дякую... Вже ліпше...

М а р ц і я

(до Публія)

Се дивно, як тут всі бояться крові
і всяких мук! Згадати — зараз млості!

П у б л і й
(до Хуси)

Цікавий, чим ви бавите народ?
Ні гладіаторських боїв, ні цирку,
ані театру павіть! Вряди-годи
когось там розіпнуть — ото і все?

М а р ц і я

Та й гарного нічого не вбачаю
у тих розп'яттях — витягнене тіло,
опухлі руки й поги...
(До Йоганни, що знов має мучений вираз.)
Знов недобре?

Й о г а н н а

(робить зусилля й гамує свою муку)
Щось... голова болить...

М а р ц і я

Яка ти квола!
А знаєш, то тобі ще, може, вадить,
що ти такі важкі покраси носиш.
Сей пояс кований — який тягар!
Або й такі обручки — се ж кайдани!
На голові десь півталанта злота, —
не дивно, що вона тобі болить.
Та й перли річ нелегка, я те знаю.
Се, певне, теж такий красвий звичай?
Хвала богам, що в Римі вже немає
такої поведінки.

Х у с а

(під час мови Марції з досади кусає губи)

С е м а т у с я

її примусила отак убратись.
Звичайно, мати, як стара людина,
не розбирає, що в часи новітні
не можна звичаїв старих держати.
Я сам казав: навіщо се? Та мати
вражається, коли в її клейподи
невісточка кохана не вбереться.

(Показує на покраси.)

Се речі все, як бачиш, старосвітські.
Про тії перли є у нас в родині
переказ, що аж триста водолазів
втопилося, шукаючи їх в морі.

М а р ц і я

(придивляється до перлів, що на Йоганні)

Цікаво!.. Що ж, намисто непогапе.

Хуса подає Йоганні знак очима, щоб віддала Марції намисто.

Й о г а н н а

(здіймає намисто з шиї й подає з поклоном Марції)

Прошу, прийми на спомин про гостину.

М а р ц і я

*(ледве гамує жадібну втіху, беручи перли. До Йоганни,
значно привітніше, ніж досі)*

Хоч я й не дуже в сих речах кохаюсь,
та пам'ятка від любої Йоганни,
хоч би яка, для мене завжди мила!

(Надіває намисто.)

Х у с а

Вшануй, пречесна пані, і мене,
приятельки твоєї чоловіка,
зvoli прийняти в дар від мене віллу,
що не здалась очам твоїм нікчемна.

П у б л і й

(до Марції)

Ти пам'ятасш? Там в гаю, за містом.

М а р ц і я

(спалахує radoщами)

Ах, тую!.. Я не хочу ображати
гостинності твоєї, гречний пане.
Адже, по східному звичаю, гості
не сміють відмовлятись від дарунків,
бо то була б господарям образа?

Х у с а

Авжеж, такий у пас ведеться звичай.
І я безмірно вдячний за уважність
до мене й до звичаїв мого люду.

М а р ц і я

Коли б же я могла надію мати,
що ми вас привітаємо у Римі!

П у б л і й

Наш друг у Римі буде незабаром
в одній поважній справі.

М а р ц і я

Дуже мило!

(До Хуси.)

Конечно ж мусиш і Йоганну взяти,—
я покажу їй всі пишноти Риму!

Х у с а

Чи варті ж ми такої шани, пані?

П у б л і й

Я певен, що і в цезаря в палатах
саронську квітку не морози стрінуть.

М а р ц і я

(глянувши скося на Публія, до Хуси)

Чи звідси видно мій новий маєток?

Х у с а

Аякже! Тільки вийти у садок
та трошечки здійснитися по сходах,—
зовсім не прикрі сходи, запевняю! —
увесь маєток наче на долоні.
Зволиш піти?

М а р ц і я

Я залюбки.

Х у с а

Йоганні

дозволь, шановна пані, тут лишитись,
їй ще несила сходити на гору.

М а р ц і я

Авжеж, авжеж, пехай щадить здоров'я!

(Завважаючи, що Публій наче думає лишитися з Йоганною, суворо глянула на нього.)

А що ж ти, Публію, хіба не йдеш?

Марція з Публієм виходять у садок, Хуса відстає від них. Чутно знадвору голос Марції: «Глянь, Публію, там озеро! Як гарно!»

Х у с а

(шпарким, приглушеним голосом до Йоганни)

Я мало не забув тобі сказати...

Поклич... ні, краще йди сама в пекарню

і розкажи, як треба готувати

ту поливку до риби по-саронськи,

що ти колись для претора варила.

Наглянь, щоб там її не зопсували.

Се дуже важна річ!

Й о г а н н а

Я допильную.

Х у с а

Я Марцію вже якось тут забавлю,

поки ти справишся... Та слухай, жінко,

не будь як зварена! Се що за спосіб

гостей вітати? Слова не промовить!

Як вернешся, щоб я не бачив більше

тих погребових строїв. Чи ти чуєш?

Й о г а н н а

Я чую.

Х у с а

З Публієм гречвіша будь,
та тільки так, щоб Марції не гнівать.

Й о г а н н а
(хоче щось заперечити)

Я...

Х у с а
(гнівним рухом перебиває їй)

Ну! Гляди мені — шануйся!
(Загрожує їй пальцем і поспішає в садок до гостей.)

Й о г а н н а
(сама. Падає на коліна і здіймає руки)

Ой господи! Чи довго сеї муки?
Учителю! На щб мене покинув?..
Коли ж те царство боже? Де ж воно?
Чи доживе душа мся до нього?..

Мовчазне, здавлене ридання без сліз потрясає все її тіло. Вона
встає і, хитаючись, мов билина од вітру, виходить із світлиці.

3/VI 1909

ЛІСОВА ПІСНЯ

Драма-феєрія в 3 діях

СПИС ДІЯЧІВ «ЛІСОВОЇ ПІСНІ»:

ПРОЛОГ

«Той, що греблі рве».	Русалка.
Потерчата (двоє).	Водяник.

ДІЯ І

Дядько Лев.	Перелесник.
Лукаш.	Пропасниця (без мови).
Русалка.	Потерчата.
Лісовик.	Куць.
Мавка.	

ДІЯ ІІ

Мати Лукашева.	Килина.
Лукаш.	Русалка.
Дядько Лев.	«Той, що в скалі сидить».
Мавка.	Перелесник.
Русалка Польова.	

ДІЯ ІІІ

Мавка.	Хлопчик.
Лісовик.	Лукаш.
Куць.	Діти Килинині (без мови).
Злидні.	Доля.
Мати Лукашева.	Перелесник.
Килина.	

ПРОЛОГ

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.

Містища вся дика, таємничча, але не понура, — повна ніжної задумливої поліської краси.

Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Деревя ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду. В лісі щось загомоніло, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибіг «Той, що греблі рве» — молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одержа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими злотистими іскрами. Кинувшись з потоку в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає.

«Той, що греблі рве»

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруди,
що загатили люди, —
бо весняпа вода,
як воля молода!

(Хвилює воду ще більше, поринає і виринає, мов шукаючи щось у воді.)

Потерчата

(двоє маленьких, бліденьких діток у біленьких сорочечках виринають з-поміж латаття)

Перше

Чого ти тут блудиш?

Друге

Чого зо сну нас будиш?

Перше

Нас матуся положила
і м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння
і лататтям покривала,
і тпхенько заспівала:
«Люлі-люлі-люлята,
засніть, мої малята!»

Друге

Чого ж ти тут шугаєш?

Перше

Кого ти тут шукаєш?

«Той, що греблі рве»

Тую Русалку,
що покохав я змалку,
бо водяній царівні
нема на світі рівні!
Збігав я гори,
доли, яри, ізвори,—
милішої коханки
нема від озерянки.
Зіб'ю всю вашу воду,
таки знайду ту вроду!
(*Бурно мугить воду.*)

Потерчата

Ой леле! не нуртуй!
Хатинки не руйпуй!
Печера в пас малепька,
що збудувала ненька.
Убога наша хатка,
бо в нас немає татка...
(*Чіпляються йому за руки, благаячи.*)

Ми спустимось на дно,
де темно, холодно,
на дні лежить рибалка
над ним сидить Русалка...

«Той, що греблі рве»

Нехай його покине!

Нехай до мене зрине!

Потерчата поринають в озеро.

Виплинь же, мила!!

Русалка випливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні. На ній два вінки — один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок.

Русалка

Се ти, мій чарівниченьку?!

«Той, що греблі рве»

(грізно)

Що ти робила?

Русалка

(кидається немов до нього, але пропливає далі, минаючи його)

Я марила всю ніченьку
про тебе, мій паниченьку!

Ронила сльози дрібнії,
збирала в кінви срібнії,
без любої розмовоньки
сповнила вщерть коновоньки...

(Сплескує руками, розкриває обійми, знов кидається до нього і знов минає.)

Ось кинь па дно червіпця,
поллються через вінця!

(Дзвінко сміється.)

«Той, що греблі рве»

(з'їдливо)

То се й у вас в болоті
кохаються у злоті?

Русалка наближається до нього, він круто відвертається від неї, виром закрутивши воду.

Найкраще для Русалки
сидіти край рибалки,
глядіти неборака

від сома та від рака,
щоб не відгризли чуба.
Ото розмова люба!

Р у с а л к а

(підпливає близенько, хапає за руки, заглядає в вічі)

Вже й розгнівився?

(Лукаво.)

А я щось знаю, любчику,
хороший душогубчику!

(Тихо сміється, він бентежитьсь.)

Де ти барився?

Ти водяну царівну
зміняв на мельпиківшу!

Зимові — довгі ночі,
а в дівки гарні очі, —
недарма паничі
їй носять дукачі!

(Свариться пальцем на нього і дрібно сміється.)

Добре я бачу
твою ледачу вдачу,
та я тобі пробачу,
бо я ж тебе люблю!

(З жартівливим нафосом.)

На цілу довгу мить тобі я буду вірна,
хвилину буду я ласкава і покірна,
а зраду потоплю!

Вода ж не держить сліду
від рана до обіду,
так, як твоя люба,
або моя журба!

«Той, що греблі рве»

(поривчасто простягає їй обидві руки)

Ну, мир-миром!

поплинем понад виром!

Р у с а л к а

(береться з ним за руки і прудко кружляє)

На виру-вирочку,
на жовтому пісочку,

в перловому віночку
зав'юся у таночку!
Ух! Ух!

Ухкають, бризкають, плещуть. Вода б'ється в береги, аж осока шумить, і пташки зграями зриваються з очеретів.

Водяник

(Виринає посеред озера. Він древній, сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс. Шати на ньому — барви мулу, на голові корона із скойок. Голос глухий, але дужий)

Хто тут бептежить наші тихі води?

Русалка з своєю парою спиняються і кидаються врозтіч.

Стидайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужишцем?! Сором!

Русалка

Він, батьку, не чужий. Ти не пізнав?
Се ж «Той, що греблі рве»!

Водяник

Та знаю, знаю!

Нерідний він, хоч водяного роду.
Зрадлива і лукава в нього вдача.
Навесні він нуртує, грає, рве,
зриває з озера вінок розкішний,
що цілий рік викохують русалки,
лякає птицю мудру, сторожку,
вербі-вдовиці корінь підриває
і бідним сиротят-потерчатам
каганчики водою заливає,
псує мої рівненькі береги
і старощам моїм спокій руйнує.
А влітку де він? Де тоді гасає,
коли жадібне сонце воду п'є
із келиха мого, мов гриф неситий,
коли від спраги пикне очерет,
зоставшись на березі сухому,
коли, вмираючи, лілеї клохтять
до теплої води голівки в'ялі?
Де він тоді?

Під час сеї мови «Той, що греблі рве» нишком киває Русалці, ваблячи її втекти з ним по лісовому струмку.

«Той, що греблі рве»
(з укритою насмішкою)

Тоді я в морі, діду.
Мене на поміч кличе Океан,
щоб не спило і в нього чашу сонце.
Як цар морський покличе — треба слухать.
На те є служба, — сам здоровий знаєш.

Водяник

Еге ж, тоді ти в морі... А мені,
якби не помагав мій друг одвічний,
мій щирий приятель осінній дощик,
прийшлось би згинуть з парою!

«Той, що греблі рве» незаметно ховається в воду.

Русалка

Татусю!

пе може пара згинути, бо з пари
знов зробиться вода.

Водяник

Яка ти мудра!

Иди на дно! Доволі тут базікать!

Русалка

Та зараз, тату! Вже ж його немає.
Я розчешу поплутаний сікняг.

*(Виймає з-за пояса гребінку з мушлі, чеше прибережне
зілля.)*

Водяник

Ну, розчеши, я сам люблю порядок.
Чеши, чеши, я тута підожду,
поки скінчиш роботу. Та поправ
латаття, щоб рівнецько розстелялось,
та килим з ряски позшивай гарненько,
що той порвав пройдисвіт.

Русалка

Добре, тату.

Водяник вигідно вкладається в очереті, очима слідкуючи роботу
Русалчину; очі йому поволі заплющуються.

«Той, що греблі рве»
(*виринувши, стиха до Русалки*)

Сховайся за вербою!

Русалка ховається, оглядаючись на Водяника.

Поплинемо з тобою
 ген на розтоки,
під бистрії лотоки,
зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!

(*Хапає Русалку за руку і швидко мчить з нею через озеро. Недалеко від другого берега Русалка спиняється і скрикує.*)

Русалка

Ой, зачепилася за дуб торішній!

Водяник прокидається, кидається навперейми і перехоплює Русалку.

Водяник

То се ти так?!. Ти, клятий баламуте,
ще знатимеш, як зводити русалок!
Поскаржуся я матері твоїй,
Метелиці Гірській, то начувайся!

«Той, що греблі рве»
(*з реготом*)

Поки що буде, я ще пагуляюсь!
Прощай, Русалонько, сповняй коновки!
(*Кидається в лісовий струмок і зникає.*)

Водяник
(*до Русалки*)

Іди на дно! Не смій мені зринати
три ночі місячні поверх води!

Русалка
(*пручаючись*)

З якого часу тут русалки стали
певільницями в озері? Я — вільна!
Я вільна, як вода!

ЛЕСЯ УКРАЇНКА.

ЛІСОВА ПІСНЯ

Драма-феєрія в 3-х діях.

З портретом автора і додатками.

Київ.

Друкарня В. П. Бондаренко та П. Ф. Гніздовського, Софійська, 21.
1914 р.

«Лісова пісня».
Обкладинка видання 1914 р.

Водяник

В моїй обладі
вода повинна знати береги.
Іди на дно!

Русалка
Не хочу!

Водяник
А, не хочеш?
Віддай сюди вінець перловий!

Русалка
Ні!
то дарував мені морський царенко.

Водяник
Тобі вінця не прийдеться носити,
бо за непослух забере тебе
«Той, що в скалі сидить».

Русалка
(з жахом)
Ні, любий тату,
я буду слухатись!

Водяник
То йди на дно.

Русалка
(поволі опускаючися в воду)
Я йду, я йду... А бавитися можна
з рибалкою?

Водяник
Та вже ж, про мене, бався.

Русалка спустилася в воду по плечі і, жалібно всміхаючись, дивиться вгору на батька.

Чудна ти, дочко! Я ж про тебе дбаю.
Таж він тебе занапастив би тільки,
потяг би по колючому ложиську

струмочка лісового, біле тіло
понівечив та й кинув би самотню
десь на безвідді.

Р у с а л к а

Але ж він вродливий!

В о д я н и к

Ти знов своєї?!

Р у с а л к а

Ні, ні, ні! Я йду!

(Поринає.)

В о д я н и к

(поглядаючи вгору)

Уже весняне сонце припікає...

Ху, душно як! Прохолодитись треба.

(Поринає й собі.)

Д І Я І

Та сама містина, тільки весна далі поступила; узлісся наче повите
ніжним, зеленим серпанком, де-не-де вже й верховіття дерев пово-
лочене зеленою барвою. Озеро стоїть повне, в зелених берегах, як
у рутв'янім вінку.

З лісу на прогалину виходять: дядько Лев і небіж його Лу-
каш. Лев уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-
поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі
з-під своєї повстяної шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну
одежу і в ясно-сизу, майже білу свиту; на ногах постолп, в руках
кловня (малий ятірець), коло пояса на ремінці ніжик, через пле-
че виплетений з лика кошіль (торба) на широкому ремені.
Лукаш — дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий,
в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одежу,
тільки з тоншого полотна; сорочка випущена, мережана біллю,
з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра
і на чохлах червоні застіжки: свити він не має; на голові бриль; на
поясі ніжик і ківшик з лика на мотузку.

Дійшовши до берега озера, Лукаш зупинився.

Л е в

Чого ж ти зупинився? Тут не можна
зайти по рибу. Мулко вельми, грузько.

Лукаш

Та я хотів собі сопілку втяти,—
хороший тута вельми очерет.

Лев

Та вже тих сопілок до лиха маєш!

Лукаш

Ну, скільки ж їх? — калицова, вербова
та липова,— ото й усі. А треба
ще й очеретяну собі зробити,—
та лепсько грає!

Лев

Та вже бався, бався,
на те бог свято дав. А взавтра прийдем,
то будем хижку ставити. Вже час
до лісу бидло виганяти. Бачиш,
вже онде є трава помежи рястом.

Лукаш

Та як же будемо сидіти тут?
Таж люди кажуть — тут непевне місце...

Лев

То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтися:
де хрест покласти, де осику вбити,
де просто тричі плюнути, та й годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
терлич посадимо коло порога,
та й не приступиться піяка сила...
Ну, я піду, а ти собі як хочеш.

Розходяться. Лукаш іде до озера і зникає в очереті. Лев іде понад
берегом, і його не стає видно за вербами.

Русалка

(випливає на берег і кричить)

Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!

Лісовик

(малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій шапці з куніці)

Чого тобі? Чого кричиш?

Русалка

Там хлопець
на дудки ріже очерет!

Лісовик

Овва!

Коби всії біди! Яка скупа.
Ось тут мають хижку будувати,—
я й то не бороню, аби не брали
сирого дерева.

Русалка

Ой леле! хижу?

То се тут люди будуть? Ой ті люди
з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!
я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою
той дух ненавидний. Залоскочу
тих натрутнів, як прийдуть!

Лісовик

Стій! — не квапся.

То ж дядько Лев сидітиме в тій хижі,
а він нам приятель. То він па жарт
осикою та герlichem лякає.
Люблю старого. Таж якби не він,
давно б уже не стало сього дуба,
що стільки бачив наших рад і танців,
і лісових великих тасмпиць.
Вже пімці міряли його, павколо
втрюх постававши, обсягли руками —
і ледве що стікло. Давали гроші,
таляри биті, людям дуже милі,
та дядько Лев залявся на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.
Тоді ж і я па бороду залявся,

що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.

Р у с а л к а

Овва! А батько мій їх всіх потопить!

Л і с о в и к

Нехай не важиться! Бо завалю
все озеро гпилим торішнім листом!

Р у с а л к а

Ой лишечко, як страшно! Ха-ха-ха!
(Зникає в озері.)

Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на заваленому дереві. З очеретів чути голос сопілки [мелодії № 1, 2, 3, 4], піжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квітки на лататті. Дика рожка появляє ніжні пуп'янки.

З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах.

М а в к а

Ох, як я довго спала!

Л і с о в и к

Довго, дочко!

Вже й сон-трава перецвітати стала.

От-от зозулька маслечко сколотить,

в червоні черевички убереться

і людям одмірятиме літа.

Вже з вирію поприлітали гості.

Он жовтими пушипками вже плавають

на чистім плесі каченятка дикі.

М а в к а

А хто мене збудив?

Л і с о в и к

Либонь, весна.

М а в к а

Весна ще так піколи не співала,
як отепер. Чи то мені так спилось?

Лукаш знов грає [мелодія № 5].

Ні... стій... Ба! чуєш?.. То весна співає?

Лукаш грає мелодію № 5, тільки ближче.

Л і с о в и к

Та пі, то хлопець па сопілці грає.

М а в к а

Який? Невже се «Той, що греблі рве»?
От я не сподівалася від нього!

Л і с о в и к

Ні, людський хлопець, дядька Лева пебіж,
Лукаш на ймення.

М а в к а

Я його не знаю.

Л і с о в и к

Бо він уперше тут. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

М а в к а

Хотіла б я побачити його.

Л і с о в и к

Та нащо він тобі?

М а в к а

Він, певне, гарний!

Л і с о в и к

Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

М а в к а

Який-бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?

Л і с о в и к

Ні, дитинко,

я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіку
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяпу,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля,— там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!

М а в к а

(сміється)

Ну, як-таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Л у к а ш із сопілкою.
Лісовик і Мавка ховаються.

Лукаш хоче надрізати пожем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

М а в к а

Не руш! не руш! не ріж! не убивай!

Л у к а ш

Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.

М а в к а

Не точи! Се кров її.
Не пий же крові з сестроньки моєї!

Л у к а ш

Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?

М а в к а

Я — Мавка лісова.

Л у к а ш

(не так здивовано, як уважно придивляється до неї)

А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.

М а в к а

А бачити хотів?

Л у к а ш

Чому ж би ні?.. Що ж,— ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і якось так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?

(Придивляється.)

Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! тепер вже сиві,
як тая хмара... пі, здається, чорні,
чи, може, карі... ти таки дивна!

М а в к а

(усміхаючись)

Чи гарна ж я тобі?

Л у к а ш

(соромлячись)

Хіба я знаю?

М а в к а

(сміючись)

А хто ж те знає?

Л у к а ш

(зовсім засоромлений)

Ет, таке питаєш!..

М а в к а
(широ дивуючись)

Чому ж сього не можна запитати?
Он бачиш, там питає дика рожка:

«Чи я хороша?»

А ясень їй киває в верховітті:

«Найкраща в світі!»

Л у к а ш

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав — дерево німе, та й годі.

М а в к а

Німого в лісі в пас нема пічого.

Л у к а ш

Чи то ти все отак сидиш у лісі?

М а в к а

Я зроду не виходила ще з нього.

Л у к а ш

А ти давно живеш па світі?

М а в к а

ніколи я не думала про те...
Справді,

(Задумується.)

Мені здається, що жила я завжди...

Л у к а ш

І все така була, як от тепер?

М а в к а

Здається, все така...

Л у к а ш

А хто ж твій рід?
Чи ти його зовсім не маєш?

М а в к а

Маю.
Є Лісовик, я зву його: «дідусю»,
а він мене: «дитинко» або «доню».

Л у к а ш

То хто ж він — дід чи батько?

М а в к а

Я не знаю.

Хіба не все одно?

Л у к а ш

(сміється)

Ну, та й чудпі ви
отут у лісі! Хто ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?

М а в к а

Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то — матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила
для мене ложе.

Л у к а ш

Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?

М а в к а

Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»
І спилися мені все білі спії:
па срібні сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнапі трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, піжні зорі
спадали з пеба — білі, пепрозорі —
і клалися в памети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах рожевії гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткались золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Л у к а ш
(заслухавшись)

Як ти говориш...

М а в к а

Чи тобі так добре?

Лукаш потакує головою.

Твоя сопілка має кращу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.

Мавка сплітає довге віття па березі, сідає в нього й гойдається тихо, мов у колисці. Лукаш грає соло мелодії № 6, 7 і 8, прихилившись до дуба, і не зводить очей з Мавки. Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається тихесенько на голос мелодії № 8, і Лукаш їй приграє вдруге мелодію № 8. Спів і гра в унісон.

М а в к а

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди, серденько виймає!

На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глос соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина проявляє ніжні квіти.

Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестас грати.

Л у к а ш

Ти плачеш, дівчино?

М а в к а

Хіба я плачу?

(Проводить рукою по очах.)

А справді... Ні-бо! то роса вечірня.
Заходить сонце... Бач, уже встас
па озері туман...

Л у к а ш

Та ні, ще рано!

М а в к а

Ти б не хотів, щоб день уже скінчився?

Лукаш хитає головою, що не хогів би.

М а в к а

Чому?

Л у к а ш

Бо дядько до села покличуть.

М а в к а

А ти зо мною хочеш бути?

Лукаш киває, потакуючи.

Бачиш,

і ти немов той ясень розмовляєш.

Л у к а ш

(сміючись)

Та треба по-тутешньому навчитись,
бо маю ж тут літувати.

М а в к а

(радо)

Справді?

Л у к а ш

Ми взавтра й будуватися почнемо.

М а в к а

Курінь поставите?

Л у к а ш

Ні, може, хижку,
а може, й цілу хату.

М а в к а

Ви — як птахи:
клопочетесь, будуєте кубельця,
щоб потім кинути.

Л у к а ш

Ні, ми будуєм
навіки.

М а в к а

Як навіки? Ти ж казав,
що тільки літувати будеш тута.

Л у к а ш
(ніяково)

Та я не знаю... Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть груштець і хату,
бо восени хотять мене женити...

М а в к а
(з тривогою)

З ким?

Л у к а ш

Я не знаю. Дядько не казали,
а може, ще й не напитали дівки.

М а в к а
Хіба ти сам собі не знайдеш пари?

Л у к а ш
(поглядаючи на неї)

Я, може б, і знайшов, та...

М а в к а

Що?

Л у к а ш

Нічого...

(Пограває у сопілку стиха щось дуже жалібноеньке [мелодія № 9], потім спускає руку з сопілкою і замислюється.)

М а в к а
(помовчавши)

Чи у людей паруються надовго?

Л у к а ш

Та вже ж навік!

М а в к а

Се так, як голуби...

Я часом заздрила на їх: так піжпо
вони кохаються... А я не знаю
нічого піжпого, окрім берези,
за те ж її й сестрицею взиваю;
але вона западто вже смутна,
така бліда, похила та журлива,—
я часто плачу, дивлячись на неї.
От вільхи не люблю — вона шорстка.
Осика все мепе чогось лякас;
вона й сама боїться — все тремтить.
Дуби поважні надто. Дика рож
задирлива, так само й глід, і терен.
А ясень, клен і явір — гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...
Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотня...

(Журливо задумується.)

Л у к а ш

А твоя верба?

Таж ти її матусею назвала.

М а в к а

Верба?.. Та що ж... в їй добре зимувати,
а літом... бач, вона така суха,
і все рипить, все згадує про зиму...
Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...

Л у к а ш

У лісі ж не самії дерева,—
таж тут багато різної є сили.

(Трохи ущипливо.)

Вже не прибіднюйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!

М а в к а

То все таке, як той раптовий вихор,—
от налетить, закрутить та й покипе.
В нас так нема, як у людей,— павіки!

Л у к а ш

(приступаючи ближче).

А ти б хотіла?..

Раптом чутно голосне гукання дядька Лева.

Г о л о с

Гов, Лукашу, гов!
го-го-го-го! А де ти?

Л у к а ш

(відзивається)

Ось я йду!

Г о л о с

А йди хутчій!

Л у к а ш

Ото ще нетерплячка!
(Відгукується.)
Та йду вже, йду!
(Подається йти.)

М а в к а

А вернешся?

Л у к а ш

Не знаю.

(Іде в прибережні хащі.)

З гущавини лісу вилітає П е р е л е с н и к — гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами з блискучими очима. Він хоче обняти Мавку, вона ухиляється.

М а в к а

Не руш мене!

Перелесник

А то чому?

Мавка

Іди,
поглянь, чи в полі рунь зазеленіла.

Перелесник

Мені навіщо тая рунь?

Мавка

А там же
твоя Русалка Польова, що в житі.
Вона для тебе досі вже вінок
зелено-ярий почала сплітати.

Перелесник

Я вже її забув.

Мавка

Забудь мене.

Перелесник

Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!
Я понесу тебе в зелені гори,—
ти ж так хотіла бачити смереки.

Мавка

Тепер не хочу.

Перелесник

Так? А то чому?

Мавка

Бо відхотілося.

Перелесник

Якісь химери!
Чом відхотілося?

М а в к а

Нема охоти.

П е р е л е с н и к

(улесливо в'ється коло неї)

Лишмо, лишмо в гори! Там мої сестриці,
там гірські русалки, вільні Літавиці,
будуть танцювати ко́ло по травиці,
паче блискавиці!

Ми тобі знайдемо з папороті квітку,
зірвем з неба зірку, золоту лелітку,
на снігу нагірнім вибілимо влітку
чарівну намітку.

Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-Царицю скинемо із тропу,
і дамо крем'яні гори в оборону!

Будь моя кохана!

Звечора і зрана
самоцвітні шати
буду приношати
і віночок плести,
і в тапочок вести,
і на крилах нести

на моря багряні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибіню.

Потім ми заглянем до зорі в віконце,
зірка-пряха вділить срібне волоконце,
будем гаптувати оксамитну тіню.

Потім, на світанні, як біляві хмари
стануть покрай неба, мов ясні отари,
що холодну воду п'ють на тихім броді,
ми спочинем любо на квітчастім...

М а в к а

(нетерпляче)

Годі!

П е р е л е с н и к

Як ти обірвала річ мою сердито!

(Смутно і разом лукаво.)

Ти хіба забула про торішнє літо?

М а в к а
(байдуже)

Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те в зимі заснуло.
Я вже й не згадаю!

П е р е л е с н и к
(таємниче нагадуючи)

А в дубовім гаю?..

М а в к а
Що ж там? Я шукала ягідок, грибків...

П е р е л е с н и к
А не приглядалась до моїх слідків?

М а в к а
В гаю я зривала кучерики з хмелю...

П е р е л е с н и к
Щоб мені послати пишну постелю?

М а в к а
Ні, щоб перевити се волосся чорне!

П е р е л е с н и к
Сподівалась: може — миленький пригорне?

М а в к а
Ні, мене береза пізно колихала.

П е р е л е с н и к
А проте... здається... ти когось кохала?

М а в к а
Ха-ха-ха! Не знаю!
Попитай у гаю.
Я піду квітчати дрібним рястом коси...
(Подається до лісу.)

П е р е л е с н и к
Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!

М а в к а

Вітерець повіє,
сонечко пригріє,
то й роса спаде!

(Зникає в лісі.)

П е р е л е с н и к

Постривай хвилину!
Я без тебе гину!

Де ти? Де ти? Де?

Біжить і собі в ліс. Поміж деревами якусь хвилину маячить його
червона одіж і, мов луна, озивається: «Де ти? Де?..»
По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером стає
білий туман.

Дядько Л е в і Л у к а ш виходять на галиву.

Л е в

(сердито воркоче)

Той клятий Водяник! Бодай би всох!
Я, наловивши риби, тільки вплив
на плесо душогубкою, — хотів
на той бік передатися, — а він
вчепився цупко лапою за дпище,
та й ані руш! Ще трохи — затопив би!
Ну й я ж не дурень, як засяг рукою
за бороду, то й замотав, як мичку,
та ножика з-за пояса, — бігме,
так і відтяв би! Та проклята ж пара —
штурхіць! — і перекинула човпа!
Я ледь що вибрався живий на берег,
І рибу розгубив... А, щоб ти зслиз!

(До Лукаша.)

А тут іще й тебе щось учепило, —
кричу, гукаю, кличу — хоч ти згипь!
І де ти диявся?

Л у к а ш

Та кажу ж — був тут,
вирізував сопілку.

Л е в

Щось довгенько
вирізуєш, пебоже, сопілки!

Лукаш
(ніяково)

Або ж я, дядьку...

Лев
(усміхнувся і подобрів)

Ей! не вчись брехати,
бо ще ти молодий! Язика шкода!
От ліпше хмизу пошукай по лісі,
та розпали вогопъ,— хоч обсушуся,
бо як його таким іти додому?
Поки дійдем, ще й тая нападе —
не тута споминаючи — цур-пек! —
а потім буде душу витрясати...

Лукаш іде в ліс; чутно згодом, як він хрюскає сухим гіллям.

Дядько Лев
(сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати
вогню, щоб запалити люльку)

Аякже! викрешеш! і губка змокла...
і трут згубився... А, нема на тебе
лихої трясці!.. Чи не наросла
на дубі свіжа?

(Обмацує дуба, шукаючи губки).

З озера, з туману, виринає біла жіноча постать, більше
подібна до смуги мли, ніж до людини; простягнені білі довгі
руки загребисто ворущають тонкими пальцями, коли вона набли-
жається до Лева.

Лев
(ужахнувшись)

Се що за мара?

Ага! вже знаю. Добре, що побачив!..

(Оговтавшись, виймає з кошеля якісь корінці та зілля і
простягає назустріч марі, немов боронячись від неї. Вона
трохи відступає. Він прочитує, замовляючи, дедалі все
швидше.)

Шіпле-дівице,
Пропасниче-Трясавице!

Іди ти собі на куп'я, на болота,
де люди не ходять, де кури не піють,
де мій глас не заходить.

Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кості не млоїти,
чорної крові не спивати,
віку не вкорочати.
Ось тобі полинь —
згинь, маро, згинь!

Мара подається назад до озера і зливається з туманом.
Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком, ви-
ймає з-за пазухи кресало й губку і розпалює вогонь.

Лукаш

Ось вате, дядьку, грійтеся.

Лев

Спасибі.

Ти догоджаєш дядькові старому.

(Розпалює коло вогню люльку.)

Тепер що іншого!

*(Вкладається проти вогню на траві, поклавши кошеля
під голову, пакає люльку і жмуриється на вогонь.)*

Лукаш

Якби ви, дядьку,
якої байки нагадали.

Лев

Бач!

умалився!.. А ти б якої хтів?

Про Оха-Чудотвора? Про Трьомсина?

Лукаш

Такі я чув! Ви вмісте іпакших,
що їх ніхто не вміє.

Лев

(надумавшись)

Ну, то слухай:

Я про Царівну-Хвилю розкажу.

(Починає спокійним, співучим, розмірним голосом.)

Якби нам хата тепла
та люди добрі,

казали б ми казку,
баяли байку
до самого світу...
За темними борами,
та за глибокими морями,
та за високими горами,
то єсть там дивний-предивний край,
де панує Урай.

Що в тому краю сонце не сідає,
місяць не погасає,
а ясні зорі по полю ходять,
тапочки водять.

Отож у найкращої зорі та знайшовся син
Білий Палянин.
На личку білий,
на вроду милий,
золотий волос по вітру має,
а срібна зброя в рученьках сяє...

Л у к а ш

Ви ж про Царівну мали.

Л е в

Та зажди!..

От як став Білий Палянин до літ доходжати,
став він собі думати-гадати,
про своє життя розважати:
«З усіх я, каже, вродою вдався,
а ще ж бо я долі не діждався.

Порадь мене, Зірнице-мати,
де мені пари шукати;
чи межі боярством,
преславним лицарством,
чи межі князівством,
чи межі простим поспільством?

Що хіба яка царівна
та була б мені рівна...»

(Починає дрімати.)

От і пішов він до синього моря,
і розіслав на березі перлове намисто...

Л у к а ш

Відай, ви, дядьку, щось тут проминули.

Л е в

Хіба?.. Та ти ж бо вже не заважай!
...От і розбіглася па морі супротивпа хвиля,
а з теї хвилі вилетіли коні,
як жар червоні,
у червону колясу запряжені...
А па тій колясі...
(Змовкає, зможений сном.)

Л у к а ш

Та й хто ж на тій колясі був? Царівна?

Л е в

(крізь сон)

Га?.. Де?.. Яка Царівна?..

Л у к а ш

Вже й заснули!

(Який час дивиться задумливо на вогонь, потім устає, відходить далі від огнища і походить по галяві, тихо-тихесенько, ледве чути, погравуючи у сопілку [мелодія № 10].

В лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця. Навколо вогнища блиски світла і звої тіні неначе водять химерний танок; близькі до вогню квіти то поблискують барвами, то гаснуть у пітьмі.

Покрай лісу таємниче біліють стовбури осик та берез. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі. Туман на озері білими хвилями прибиває до чорних хатів; очерет перешіптується з осокою, сховавшись у млі. З гущавини вибігає М а в к а, біжить прудко, мов утікаючи; волосся їй розвіялось, одежа розмаялась. На галяві вона спиняється, оглядаючись, притуляє руки до серця, далі кидається до берези і ще раз зупиняється.

М а в к а

Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько,
що закрила ти моє личенько!
І вам, стежечки, як мережечки,
що вели мене до березочки!
Ой, сховай мене, ти, сестриченько!
(Ховається під березу, обіймаючи її стовбур.)

Л у к а ш
(*підходить до берези, нишком*)
Ти, Мавко?

М а в к а
(*ще тихше*)

Я.

Л у к а ш
Ти бігла?

М а в к а
Як білиця.

Л у к а ш
Втікала?

М а в к а
Так!

Л у к а ш
Від кого?

М а в к а
Від такого,
як сам вогонь.

Л у к а ш
А де ж він?

М а в к а
Цить!.. Бо знову прилетить.

Мовчання.

Л у к а ш
Як ти тремтиш! Я чую, як береза
стинається і листом шелестить.

М а в к а
(*відхиляється від берези*)
Ой лихо! Я боюся притулятись,
а так пе встою.

Л у к а ш

Притулись до мене.

Я дужий,— здержу, ще й обороню.

Мавка прихиляється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелеться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. Вітер поривчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і пишком підглядає молоду пару.

Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахиляється обличчям до неї і раптом цілує.

М а в к а

(скрикує з болем щастя)

Ох!.. Зірка в серце впала!

Р у с а л к а

Ха-ха-ха!

(З сміхом і плеском кидається в озеро.)

Л у к а ш

(ужахнувшись)

Що се таке?

М а в к а

Не бійся, то Русалка.

Ми подруги,— вона нас не зачепить.
Вона свавільна, любить глузувати,
але мені дарма... Мені дарма
про все па світі!

Л у к а ш

То й про мене?

М а в к а

Ні,

ти сам для мене світ, миліший, кращий,
піж той, що досі знала я, а й той
покращав, відколи ми поєднались.

Л у к а ш

То ми вже поєднались?

М а в к а

Ти не чуєш,
як солов'ї весільним співом дзвонять?

Л у к а ш

Я чую... Се вони вже не щебечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають:
«Цілуй! цілуй! цілуй!»

(Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком.)

Я зацілую
тебе на смерть!

Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві.

М а в к а

Ні, я не можу вмерти...
а шкода...

Л у к а ш

Що ти кажеш? Я не хочу!
Навіщо я сказав?!

М а в к а

Ні, се так добре —
умерти, як летюча зірка...

Л у к а ш

Годі!

(Говорить, нестячи.)

Не хочу про таке! Не говори!
Не говори нічого!.. Ні, кажи!
Чудна у тебе мова, але якось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгпівалась?

М а в к а

Я слухаю тебе...

твого кохання...

*(Бере в руки голову його, обертає проти місяця і пильно
дивиться в вічі.)*

Л у к а ш

Нащо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
Я так не можу! Говори, жартуй,
питай мене, кажи, що любиш, смійся...

М а в к а

У тебе голос чистий, як струмок,
а очі — непрозорі.

Л у к а ш

Може, місяць
пеясно світить.

М а в к а

Може...

(Схиляється головою йому до серця і замирає.)

Л у к а ш

Ти зомліла?

М а в к а

Цить! Хай говорить серце... Невизразно
воно говорить, як весняна нічка.

Л у к а ш

Чого там прислухатися? Не треба!

М а в к а

Не треба, кажеш? То не треба, милий!
Не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити, моє кохання!
Ти звик до пестошів?

Л у к а ш

Я не любився
ні з ким ще зроду. Я того й не знав,
що любовці такі солодкі!

Мавка пристрасно пестить його, він скрикує з мукою втіхи.

Мавко!

ти з мене душу виймеш!

М а в к а

Вийму, вийму!

Візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...

Я цілуватиму вустоцька гожі,
щоб загорілись,
щоб зашарілись,
паче ті квітоньки з дикої рожі!
Я буду вабити очі блакитні,
хай вони грають,
хай вони сяють,

хай розсипають вогні самоцвітні!

(Раптом сплескує руками.)

Та чим же я принаджу любі очі!
Я ж досі не завітчана!

Л у к а ш

Дарма!

ти й без квіток хороша.

М а в к а

Ні, я хочу

для тебе так завітчатися пишно,
як лісова царівна!

*(Біжить на другий кінець галяви, далеко від озера, до
цвігучих кущів.)*

Л у к а ш

Почекай!

Я сам тебе завітчаю.

(Іде до неї.)

М а в к а

(смутно)

Не красні

квіти вночі... тепер поспули барви...

Л у к а ш

Тут світляки в траві, я назбираю,
вони світитимуть у тебе в косах,
то буде паче зоряний вінок.

(Кладе скільки світляків їй на волосся.)

Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!
(*Не тямлячись від щастя, пориває її в обійми.*)
Я ще набрати мушу. Я вберу
тебе, мов королівну, в самоцвіті!
(*Шукає в траві попід кущами світляків.*)

М а в к а

А я з калини цвіту паламаю.
Вона не спить, бо соловейко будить.
(*Ламає білий цвіт і прикрашує собі одержу.*)

Р у с а л к а

(*знов виходить з туману. Шепоче, повернувшись до очеретів*)

Дитинчата-Потерчата,
засвітіте каганчата!

В очеретах заблимали два бродячі вогники. Далі виходять Потерчата, в руках мають каганчики, що блимають, то ясно спалахуючи, то зовсім погасаючи. Русалка притуляє їх до себе і шепоче, показуючи в далечинь на білу постать Лукашеву, що мріє в мороку поміж кущами.

Дивіться, он отой, що там блукає,
такий, як батько ваш, що вас покинув,
що вашу ненечку запапастив.
Йому не треба жити.

Перше Потерча
Утопи!

Р у с а л к а

Не смію. Лісовик заборонив.

Д р у г е П о т е р ч а

А ми не здужаєм, бо ми малепькі.

Р у с а л к а

Ви малепькі,
ви легепькі,
в ручках вогники ясненькі,
ви як ласочки тихенькі,—
ви підіть у чагарник,
не почує Лісовик,

а як стріне —
вогник свіне —
був і зпик!
Перекиньтесь блискавками
пад стежками.
Спалахніть над купиною,
поведіть драговиною,—
де він стане,
там і кане
аж на саме дно болота...
Далі — вже моя робота!
Ну! блись-блись!

Потерчата
(рушаючи одно до одного)
Ти сюдою, я тудюю,
а зійдемося над водою!

Русалка
(радо)

Подались!
(Надбігає до болота, бризкає водою з пальців позад себе
через плечі. З-за купини вискакує Куць, молоденький
чортик-паничик.)

Куцю-Куцю,
поцілуй у руцю!
(Свавільним рухом простягає йому руку, він цілує.)

Куць
За що ж то, павяню?

Русалка
Я тобі спіданко
гарне наготую, тільки не прогав.
(Показує в далечинь на Лукаша.)
Бачиш? Що? Привик ти до таких потрав?

Куць
(махнув рукою)
Поки не в болоті,—
сухо в мене в роті!

Русалка

Буде хлопець твій,
радість буде й бабі, й матіпці твоїй!

Їзць стрибає за купину і зникає. Русалка в очереті зорить за Потерчатами, що миготять бігунцями, спалахують, блимають, снуються, перебігають.

Лукаш

(шукаючи світляків, завважас вогники)

Які хороші світляки! летючі!

Я ще таких не бачив! А великі!

Я мушу їх піймати!

(Ганяється то за одним, то за другим, вони непомітно надяють його до драговини.)

Мавка

Не лови!

Коханий, не лови! То Потерчата!

Вони зведуть на безвість!

Лукаш не чує, захоплений гонитвою, і відбігає геть далеко від Мавки.

Лукаш

(раптом скрикує)

Пробі! Гину!

В драговину попав! Ой смокче! тягне!

Мавка надбігає на його крик, але не може дістатися до нього, бо він загруз далеко від твердого берега. Вона кидає йому один кінець свого пояса, держачи за другий.

Мавка

Лови!

Пояс не досягає руки Лукашевої.

Лукаш

Ой, не сягає! Що ж се буде?

Мавка

(кидається до верби, що стоїть, похилившись над драговиною)

Вербичечко-матусенько, рятуй!

(Швидко, як білиця, злазить на вербу, спускається по крайньому вітці, кидає знов пояса — він на сей раз дося-

гає,— Лукаш хапається за кінець, Мавка притягає його до себе, потім подає руку і помагає злізти на вербу.)

Русалка в очереті видас глухий стогін досади і зникає в тумані.
Потерчата теж зникають.

Дядько Лев
(прокинувся від крику)

Га?.. Що таке? Вже знов якась мара?
Цур-пек! щезай!

(Оглядається.)

Лукашу, де ти? гов!

Лукаш
(озивається з верби)

Я тут, дядьку!

Лев

А ти тут чого?

(Підходить і заглядає на вербу.)

Зліз па вербу, ще й з дівкою!

Лукаш ізлізає з верби. Мавка там лишається.

Лукаш

Ой дядьку!

Я тут було в драговині загруз,
патрапив на вікно, та вже вона

(показує на Мавку)

порятувала якось.

Лев

А чого ж ти
стикаєшся отут як потороча? —
таж поночі!

Лукаш
Я світляки ловив...
(Уриває.)

Л е в

(завважає світляки на Мавці)

Ба! так би ти й казав, то я ж би знав!
Тепер я бачу сам, чия то справа.

М а в к а

Я ж, дядечку, його порятувала.

Л е в

Дивись ти — «дядечку»! Знайшлась небога!
А хто ж його призвів у пастку лізти?

(Докірливо хитає головою.)

Ей, кодло лісове! Така в вас правда!..

Ну, попаду ж і я Лісовика,
то вже не вирветься, — в пельок дубовий
вщемлю те бородище-помелище,
то буде відати! Бач, підсилає
своїх дівок, а сам — і я не я!

М а в к а

(швидко збігає з верби)

Ні, він не винен! Хай Змія-Цариця
мене скарас, якщо се неправда!
І я не винна!

Л е в

От, тепера вірю,
бо знаю, се в вас присяга велика.

Л у к а ш

Вона мене порятувала, дядьку,
от бігме згипув би тепер без неї!

Л е в

Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш,
та серце добре в тебе. Пробачай,
що я пагримав зопалу.

(До Лукаша.)

Чого ж ти
по світляки погнався на болото?
Хіба ж вопи по купинах сидять?

Л у к а ш

Та то якісь були такі летючі!

Л е в

Еге! То знаю ж я! То Потерчата!
Ну-ну, чекайте ж, приведу я вввзтра
щєняток-ярчуків, то ще побачим,
хто тут заскавучить!

Г о л о с к и П о т е р ч а т

(озиваються жалібно, подібно до жаб'ячого кумкання)

Ні, ні, дідуню!
Ні, ми не винні!
Ми в драговинні
ягідки брали.
Ми ж бо не знали,
що тута гості,
ми б не зринали
із глибокості...

Ой нене, сум!

Нум плакать, нум!

Л е в

Чи бач, як знітилась невірна пара,
відьомський накорєнок! Та нехай,
я вже дійду, хто винєн, хто не винєн!..

(До Лукаша.)

А що, небоже, чи не час додому?
Ходім помалу.

(До Мавки.)

Будь здорова, дівко!

М а в к а

Ви завтра прийдете? Я покажу,
де є хороше дерево на хату.

Л е в

Я бачу, ти про все вже розпиталась.
Метка! Та що ж, приходь, я з вами звик,
та й вам до нас прийдеться привикати.
Ходімо. Прощавай!

(Рушає.)

М а в к а
(білш до Лукаша, ніж до Лева)

Я буду ждати!

Лукаш відстає від дядька, стискає мовчки обидві руки Мавці, безгучно її цілує і, догнавши дядька, іде з ним у ліс.

М а в к а
(сама)

Коли б ти, пічко, швидше мишала!
Вибач, кохапая! Ще ж я не знала
днини такої, щоб була щасна
так, як ти, ніченько, так, як ти, ясна!
Чом ти, березо, така журлива?
Глянь, моя сестроп'ю, таж я щаслива!
Не рони, вербо, сліз над водою,
буде ж, матусенько, милий зо мною!..
Батьку мій рідний, темненький гаю,
як же я ніченьку сюю прогаю?
Нічка коротка — довга розлука...
Що ж мені суджено — щастя чи мука?

Місяць сховався за темну стіну лісу, темрява наплила на прогалину, чорна, мов оксамитна. Нічого не стало видно, тільки жевріє долі жар, позосталий від огнища, та по вінку із світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його покриває. Глибока північна тиша, тільки часом легкий шелест чується в гаю, мов зітхання у сні.

ДІЯ II

Пізнє літо. На темнім матовім листі в гаю де-не де видніє осіння прозолоть. Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом.

На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці пшениця, на другій — жито. На озері плавають гуси. На березі сушиться хустя, на кущах стримлять горщики, гладішки. Трава на галяві чисто викошена, під дубом зложений стіжок. По лісі калатають клокічки — десь пасеться товар. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію [мелодії № 11, 12, 13].

М а т и Л у к а ш е в а
(виходить з хати й гукає)
Лукашу, гов! А де ти?

Л у к а ш

(виходить з лісу з сопілкою і мережаним кийком у руках)

Тут я, мамо.

М а т и

А чи не годі вже того грання?
Все грай та грай, а ти, робото, стій!

Л у к а ш

Яка ж робота?

М а т и

Як — яка робота?
А хто ж обору мав загородити?

Л у к а ш

Та добре вже, загороджу, нехай-но.

М а т и

Коли ж вопо оте «нехай-по» буде?
Тобі б усе ганяти по шурхах
з приблудою, з накидачем отим!

Л у к а ш

Та хто ганяє? Бидло ж я пасу,
а Мавка помагає.

М а т и

Одчепися
з такою поміччю!

Л у к а ш

Сами ж казали,
що як вона глядить корів, то більше
дають набілу.

М а т и

Вже ж — відьомське кодло!

Л у к а ш

Немає відома, чим вам годити!
Як хату ставили, то не носила
вона нам дерева? А хто садив
города з вами, нивку засівав?

Так, як сей рік, хіба коли родило?
А ще он як умаїла квітками
попідвіконню — любо подивитись!

М а т и

Потрібні ті квітки! Таж я не маю
у себе в хаті дівки на виданню...
Йому квітки та співи в голові!

Лукаш знизує нетерпляче плечима і подається йти.

Куди ти?

Л у к а ш

Таж обору городити!

(Іде за хату, згодом чути цюкання сокирою.)

М а в к а виходить з лісу пишно завітчана, з розпущеними косами.

М а т и

(непривітно)

Чого тобі?

М а в к а

Де, дядиню, Лукаш?

М а т и

Чого ти все за ним? Не випадає
за парубком так дівці уганяти.

М а в к а

Мені ніхто такого не казав.

М а т и

Ну, то хоч раз послухай — не завадить.
(Прикро дивиться на Мавку.)

Чого ти все розпатлана така?

Нсма, щоб зачесатись чепурнешько,—
усе як відьма ходить. Нсчепурно.

І що се за манаття на тобі?

Воно ж і не вигідне при роботі.

Я маю дещо там з дочки-небіжки,

піді вберися — там на жердці висить.

А се, як хоч, у скриню поклади.

М а в к а

Та добре, можу й переодягтися.
(Іде в хату. Звідти виходить дядько Л е в.)

М а т и

Хоч би подякувала!

Л е в

Що ти, сестро,
так уїдаєш раз у раз на дівку?
Чи то вона тобі чим завинила?

М а т и

А ти, братуню, вже б не відзивався,
коли не зачішають! Ти б інше
зібрав сюди усіх відьом із лісу.

Л е в

Якби ж воно такеє говорило,
що тямить, чу, то й слухав би, а то...
«відьом із лісу!» — де ж є відьма в лісі?
Відьми живуть по селах...

М а т и

То вже ти
на тому знаєшся... Та що ж, принаджуй
ту погань лісову, то ще діждешся
колись добра!

Л е в

А що ж? Таки й діжду.
Що лісове, то не погане, сестро, —
усякі скарби з лісу йдуть..

М а т и

(глузливо)

Лякже!

Л е в

З таких дівок бувають люди, от що!

М а т и

Які з їх люди? Чи ти впився? Га?

Л е в

Та що ти знаєш? От небіжчик дід
казали: треба тільки слово знати,
то й в лісовичку може уступити
душа така саміська, як і наша.

М а т и

Ію, а куди ж тоді відьомська пара
подинеться?

Л е в

Ти знов таки своєї?..
От лішше заберуся до роботи,
як маю тут жувати клоччя!

М а т и

Йди!

Або ж я борошню?

Лев іде за хату, сердьом струснувши головою.

М а в к а виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупом
пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і поли-
нялий фартух з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і зало-
жене навколо голови.

М а в к а

Вже й перебралась.

М а т и

Отак що іншого.. Ну, я піду —
управлюся тим часом з дробиною.
Хотіла я піти до конопель,
так тут іще не скінчена робота,
а ти до неї щось не вельми...

М а в к а

Чом же?

Що тільки вмію, рада допомогти.

М а т и

Ото-то й ба, що неконечне вмієш:
політниця з тебе абияка,
тащити сіна — голова боліла..
Як так і жати маєш...

М а в к а
(з острахом)

Як-то? Жати?
Ви хочете, щоб я сьогодні жала?

М а т и
Чому ж би пі? Хіба сьогодні свято?
(Бере за дверима в сінях серпа і подає Мавці.).
Ось на́ серпа — попробуй. Як управлюсь,
то перейму тебе.

(Виходить за хату, узявши з сіней підситок із зерном.
Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! ціпоньки!
тю-тю-тю! тю-тю-тю! Цір-р-р...»)

Л у к а ш виходить із сокирою і підступає до молодого грабка, щоб
його рубати.

М а в к а
Не руш, коханий,
воно ж сире, ти ж бачиш.

Л у к а ш
Ай, дай спокій!
Не маю часу!

Мавка смутно дивиться йому в вічі.

Ну, то дай сухого...

М а в к а
(швиденько виволікає з лісу чималу суху деревину)
Я ще знайду; тобі багато треба?

Л у к а ш
А що ж? Оцим одним загороджу?

М а в к а
Чогось уже і ти став непривітний...

Л у к а ш
Та бачиш... мати все гризуть за тебе!..

М а в к а
Чого їй треба? І яке їй діло?

Л у к а ш

Та як же? Я ж їм сиң...

М а в к а

Ну, сиң,— то що?

Л у к а ш

Бач... їм така невістка не до мислі...
Вони не люблять лісового роду...
Тобі недобра з їх свекруха буде!

М а в к а

У лісі в нас нема свекрух пияких.
Навіщо ті свекрухи, невістки —
не розумію!

Л у к а ш

Їм невістки треба,
бо треба допоміч — вони старі.
Чужу все до роботи заставляти
не випадає... Наймички — не дочки...
Та правда, ти сього не зрозуміш...
Щоб наші людські клопоти збагнути,
то треба справді вирости не в лісі.

М а в к а

(щиро)

Ти розкажи мені, я зрозумію,
бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла
усі пісні сопілоньки твоєї.

Л у к а ш

Пісні! То ще паука невелика!

М а в к а

Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший —
він скарби *творить*, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,

як я його пізнала. В ту хвилину
огнисте диво сталося...

(Раптом уриває.)

Ти смієшся?

Л у к а ш

Та справді, якось наче смішно стало...
Убрапа по-буденному, а править
таке, немов па свято орацію!

(Сміється.)

М а в к а

(шарпає на собі одержу)

Спалю се все!

Л у к а ш

Щоб мати гірше гризли?

М а в к а

Та що ж, як я тобі у цій одержу
пеначе одмінилась!

Л у к а ш

Так я й знав!

Тепер уже почнеться дорікання...

М а в к а

Ні, любий, я тобі не дорікаю,
а тільки — смутно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятися.

Л у к а ш

Я щось не розберу, що ти говориш.

М а в к а

Бач, я тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно-щиро голосом сопілки...

Л у к а ш

А що ж воно таке?

М а в к а

Вопо ще краще,
ніж вся твоя хороша, люба врода,
та висловить його і я не можу...

(Смутно-закохано дивиться на нього і мовчить хвилинку.)

Заграй мені, коханий, у сопілку,
нехай вона все лихо зачарує!

Л у к а ш

Ей, не пора мені тепера грати!

М а в к а

То пригорни мене, щоб я забула
осю розмову.

Л у к а ш

(оглядається)

Цить! почують мати!

Вони вже й так тебе все називають
накидачем...

М а в к а

(спалахнула)

Так! хто не зріс між вами,
не зрозуміє вас! Ну, що се значить
«накинулась»? Що я тебе кохаю?
Що перша се сказала? Чи ж то ганьба,
що маю серце не скупе, що скарбів
вопо своїх не криє, тільки гоїно
коханого обдарувало ними,
не дожидаючи вперед застави?

Л у к а ш

Була надія, що віддячусь потім.

М а в к а

І зпов чудне, незрозуміле слово —
«віддячуся»... Ти дав мені дари,
які хотів, такі були й мої —
неміряні, пелічені...

Лукаш

То й добре,
коли ніхто не завинив нікому.
Ти се сама сказала — пам'ятай.

Мавка

Чому я маю сес пам'ятати?

Мати

(виходить із-за хати)

Се так ти жнеш? А ти се так городиш?

Лукаш поспішно поволік дерево за хату.

Коли ти, дівонько, не хочеш жати,
то я ж тебе не силую. Вже якось
сама управлюся, а там на вісень,
дасть біг, знайду собі невістку в поміч.
Там є одна вдовиця — моторненька,—
сама припитувалась через люди,
то я сказала, що аби Лукаш
був не від того... Ну, давай вже, любко,
мені серпочка — другого ж немає.

Мавка

Я жатиму. Ідіть до конопель.

Мати йде через галяву до озера і криється за очеретом.
Мавка замахує серпом і нахиляється до жита. З жита раптом виринає Русалка Польова; зелена одіж на їй просвічує де-не-де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квітки з куколю, ромец, березка.

Русалка Польова

(з благанням кидається до Мавки)

Сестрице, пошануй!
Краси мосї не руйнуй!

Мавка

Я мушу.

Русалка Польова

Уже ж мене пошарпапо,
всі квітоньки загарбапо,

всі квітоньки-зірпичепьки
геть вирвано з пшениченьки!
Мак мій жаром червопів,
а тепер він почорнів,
паче кривця пролилася,
в борозенці запеклася...

М а в к а

Сестрице, мушу я! Твоя краса
на той рік ще буйніше запишас,
а в мене щастя як тепер зов'яне,
то вже не встане!

Р у с а л к а П о л ь о в а

(ламає руки і хитається від горя, як од вітру колос)

Ой горенько! косо моя!
косо моя золотая!
Ой лишенько! красо моя!
красо моя молодая!..

М а в к а

Твоїй красі вік довгий не судився,
на те вона зроста, щоб полягати.
Даремне ти благаси так мене,—
не я, то інший хто її зожне.

Р у с а л к а П о л ь о в а

Глянь, моя сестро, ще хвиля гуляє
з краю до краю.
Дай нам зажити веселого раю,
поки ще літечко сяє,
поки ще житечко не полягло,—
ще ж пеминуче до нас не прийшло!
Хвильку! Хвилипочку! Мить одну, рідпая!
Потім попикне краса моя бідпая,
ляже додолу сама...
Сестро! не будь як зима,
що не вблагати її, не вмолити!

М а в к а

Рада б я волю вволити,
тільки ж сама я не маю вже волі.

Русалка Польова
(шепче, схилившись Мавці до плеча)

Чи ж не трапляється часом на полі
гострим серпчком поранити руку?

Сестронько! зглянься на муку!

Крапельки крові було б для рятунку доволі.—

Що ж? Хіба крові не варта краса?

Мавка

(черкає себе серпом по руці, кров бризкає на золоті коси
Русалки Польової)

Ось тобі, сестро, яса!

Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і пи-
не в житі.

Від озера наближається мати, а з нею молода повновида мо-
лодиця, в червоній хустці з торочками, в бурачковій спідниці,
дрібно та рівно зафалдованій; так само зафалдований і зелений
фартух з нашитими на ньому білими, червоними та жовтими стяж-
ками; сорочка густо натикана червоним та синім, намисто дзво-
нить дукачами на білій, пухкій шні, міцна крайка тісно перетягає
стан і від того кругла, заживна постать здається ще розкішнішою.
Молодиця йде замашистою ходою, аж стара ледве поспіває за нею.

Мати

(до молодиці люб'язно)

Ходіть, Килинко, осьде край берези
ще свіже зіллячко. Ось деревій,—
ви ж гладишки попарити хотіли? —
Він добрий, любонько, до молока.

Килина

Та в мене молока вже піде й діти!
Коб ярмарок хутчій — куплю начиння.
Корова в мене турського заводу,—
ще мій небіжчик десь придбав,— молочна,
і господи яка! Оце вже якось
я в полі обробилася, то треба
роботі хатній дати лад. Ой тітко,
вдовиці — хоч надвоє розірвися!..

(Прибіднюється, підобгавши губи.)

Мати

Ей рибонько, то ви вже обробились?
Ну, що то сказано, як хто робітний,

та здужає... А в пас — маленька нивка,
та й то бог спору не дає...

К и л и н а

(дивиться на ниву, де стоїть Мавка)

А хто ж то

женцем у вас?

М а т и

Та там одпа сирітка...

(Нишком.)

Таке воно, простибіг, ні до чого...

К и л и н а

(надходить з матір'ю до Мавки)

Добридень, дівонько! Чи добре жнеться?

М а т и

(сплескує руками)

Ой лишенько! Іще не починала!

Ой мій упадоньку! Що ж ти робила?

Нездарисько! Нехтолице! Ледащо!

М а в к а

(глухо)

Я руку врізала...

М а т и

Було при чому!

К и л и н а

А дай сюди серпа — пехай-по я.

Мавка ховає серпа за себе і вороже дивиться на Килипу.

М а т и

Давай серпа, як кажуть! Таж не твій!

*(Вириває серпа Мавці з рук і дає Килині, тая кидається
на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під
серпом.)*

М а т и
(втішно)

Ото мепі робота!

К и л и н а
(не одриваючись од роботи)

Якби хто
перевесла крутив, то я б у дух
сю нивку вижала.

М а т и
(гукає)

А йди, Лукашу!

Л у к а ш
(виходить. До Килини)

Магайбі.

К и л и н а
(жпучи)

Дякувати.

М а т и
От, Лукашу,
поможеш тут в'язати молодичці.
Бо та «помічниця» вже скалічила.

Лукаш береться в'язати снопи.

Ну, жпіте ж, дітоньки, а я піду,
зварю вам киселиці на полудень.

(Іде в хату.)

Мавка одійшла до берези, прихилилась до неї і крізь довге віття
дивиться на женців.

Килина який час так само завзято жпє, потім розгинається, ви-
простується, дивиться на похиленого над снопами Лукаша, всміхає-
ться, трьома широкими кроками прискакує до нього і падає з ви-
ляском долонею по плечах.

К и л и н а
Ну ж, парубче, хутчій! Не лізь, як слимак!
Ото ще верисько!
(Залягається сміхом.)

Л у к а ш
(і собі випростується)

Яка ти бистра!
Ось ліпше не займай, бо поборю!

К и л и н а
(кидає серпа, береться в боки)

Ану ж, ану! Ще хто кого — побачим!

Лукаш кидається до неї, вона переймає його руки; вони «міряють силу», упершись долонями в долоні; якпий час сила їх стоїть нарівні, потім Килина трохи подалась назад, напружено сміючись і граючи очима; Лукаш, розпалившись, широко розхилив їй руки і хоче її поцілувати, але в той час, як його уста вже торкаються її уст, вона підбиває його ногою, він падає.

К и л и п а
(стоїть над ним сміючись)
А що? Хто поборов? Не я тебе?

Л у к а ш
(устає, важко дишучи)
Підбити — то не мація!

К и л и н а
Чи ж пак?

У хаті стукнули двері. Килина знов кинулася жати, а Лукаш в'язати. Хутко загін затемнів стерпсю і вкрився снопами; скільки горсток жита на розложених перевеслах лежать, як подолані і ще не пов'язані бранці.

М а т и
(з сінешнього порога)
Ходіте, жєнчики! вже є полудєнь.

К и л и н а
Та я своє скінчила, он Лукаш
піяк не вправиться.

Л у к а ш
Мепі не довго.

М а т и

Ну, то кінчай; а ви ходіть, Килинко!

Кирина йде в хату. Двері зачиняються. Мавка виходить з-під
берези.

Л у к а ш

(трохи змішався, побачивши її, але зараз оправився)

Ага, то ти? Ось дов'яжи снопів,
а я піду.

М а в к а

В'язати я не можу.

Л у к а ш

Ну, то чого ж прийшла тут наглядати,
коли не хочеш допомогти?

(В'яже сам.)

М а в к а

Лукашу,
нехай ся жінка більше не приходить,—
я не люблю її — вона лукава,
як видра.

Л у к а ш

Ти її ніяк не знаєш.

М а в к а

Ні, знаю! Чула сміх її і голос.

Л у к а ш

Сього ще мало.

М а в к а

Ні, сього доволі.
Ся жінка хижа, наче рись.

Л у к а ш

Іще що!

М а в к а

Нехай вона до нас у ліс не ходить.

Л у к а ш
(випростався)

А ти хіба вже лісова цариця,
що так рядиш, хто має в ліс ходити,
хто ні?

М а в к а
(сумно, з погрозою)

У лісі є такі провалля,
заховані під хрустом та галуззям,—
не бачить їх ні звір, ані людина,
аж поки не впаде...

Л у к а ш
Іще говорить
про хижість, про лукавство,— вже б мовчала!
Я бачу, ще не знав натури твєї.

М а в к а
Я, може, і сама її не знала...

Л у к а ш
Так, отже, слухай: якщо я тут маю
тебе питати, хто до мене сміє
ходити, а хто ні, то ліпше сам я
зпов з лісу заберуся на село.
Вже якось там не пропаду між людьми.
Бо я не став отут сидіти в тебе,
як лис у пастці.

М а в к а
Я пасток на тебе
не наставляла. Ти прийшов по волі.

Л у к а ш
По волі ж і піду, як тільки схочу,
ніхто нічим мене тут не прив'яже!

М а в к а
Чи я ж тебе коли в'язати хтіла?

Л у к а ш

Ну, то до чого ж ціла ся балачка?

Дов'язав останнього снопа і, не дивлячись на Мавку, пішов до хати. Мавка сіла в борозні над стернею і похилилась у смутній задумі.

Дядько Лев
(виходить із-за хати)

Чого се ти, небого, зажурилась?

Мавка
(тихо, смутно)

Минає літо, дядечку...

Лев

Для тебе
воно таки журба. Я міркував би,
що вже б тобі не тра верби на зиму.

Мавка

А де ж я маю бути?

Лев

Як на мене,
то не тісна була б з тобою хата...
Коли ж сестра таку натуру має,
що з нею й не зговориш. Я вже брався
і так, і інако... Якби то я
був тут господарем, то й не питався б;
та вже ж я їм віддав сей грунт і хату,
то воля не моя. Я сам піду
на зиму до села, до своєї дома...
Якби ти на селі могла сидіти,
то я б тебе прийняв.

Мавка

Ні, я не можу...
якби могла, пішла б. Ви, дядьку, добрі.

Лев

Хліб добрий, дівонько, а не людина.
Але, щоправда, я таки вподобав
породу вашу лісову. Як буду

вмирати, то прийду, як звір, до лісу,—
отут під дубом хай і поховають...
Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти,
як сива голова моя схитнеться?..
Де-де! ще й не такі були дуби,
та й тії постинали... Зелений же
хоч до морозу, кучерявий друже,
а там... чи дасть біг ще весни діждати?..
(Стоїть, смутно похилившись на ціпок.)

Мавка поволі вибирає напівзів'ялі квітки з пожатого жита і складає їх у пучечок.

З хати виходять: мати, Килина і Лукаш.

М а т и

(до Килини)

Чого ви спішитесь? Та ще посидьте!

К и л и н а

Ей, ні вже, дядинусю, я піду.
Дивіть, уже нерано,— я боюся.

М а т и

Лукашу, ти провів би.

Л у к а ш

Чом же, можу.

К и л и н а

(поглядає на нього)

Та, май, робота є...

М а т и

Яка робота

увечері? Іди, сипашу, йди,
та падведи Килинку до дороги.
Самій увечері в сій пущі сумно.
Та ще така хороша молодичка,—
коли б хто не напав!

К и л и н а

Ой дядинусю,
се ж ви мене тепер зовсім злякали!
Лукашу, йдім, поки не звечоріло,
а то й удвох боятимемось!

Л у к а ш

Я б то?

боявся в лісі? Ого-го! помалу!

М а т и

Та він у мене хлопець-молодець,
ви вже, Килинко, честі не уймайте!

К и л и н а

Ні, то я жартома...

(Завважає Лева.)

Ов! Дядьку Леве!

то ви-те вдома?

Л е в

(удає, мов не дочув')

Га? ідіть здорові!

(Йде собі в ліс.)

К и л и н а

Ну, будьте вже здоровенькі, тітусю!

(Хоче поцілувати стару в руку, тая не дає, обтирає собі рота фартухом і тричі «з церемонією» цілується з Килиною.)

К и л и н а

(вже на ході) //

Живі бувайте, нас не забувайте!

М а т и

Веселі будьте, та до нас прибудьте!

(Йде в хату і засовує двері за собою.)

Мавка підводиться і тихою, наче втомленою, походою іде до озера, сідає на похилену вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче. Починає накрапати дрібний дощик, густою сіткою заволікає галяву, хату й гай.

Р у с а л к а

(підпливає до берега і заглядає до Мавки, здивована і цікава.)

Ти плачеш, Мавко?

М а в к а

Ти хіба ніколи
не плакала, Русалонько?

Р у с а л к а

О, я!

Як я заплачу на малу хвилинку,
то мусить хтось сміятися до смерті!

М а в к а

Русалко! ти ніколи не кохала...

Р у с а л к а

Я не кохала? Ні, то ти забула,
яке повинно бути кохання справжнє!
Кохання — як вода, — плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затягає й топить.
Де пал — воно кипить, а стріне холод —
стає мов камінь. От моє кохання!
А те твоє — солом'яного духу
дитина квола. Хилиться од вітру,
під поги стелеться. Зостріє іскру —
згорить, не борючись, а потім з нього
лишиться чорний згар та сивий попіл.
Коли ж його зневажать, як покидьку,
воно лежить і кисне, як солома,
в воді холодній марної досади,
під пізними дощами каяття.

М а в к а

(підводить голову)

Ти кажеш — каяття? Спитай березу,
чи кається вона за тії почі,
коли весняний вітер розплітав
їй довгу косу?

Р у с а л к а

А чого ж сумує?

М а в к а

Що милого не може обійняти,
навіки пригорнути довгим віттям.

Русалка

Чому?

Мавка

Бо милий той — весняний вітер.

Русалка

Нащо ж було кохати їй такого?

Мавка

Бо він був піжний, той весняний легіт,
співаючи, їй розвивав листочки,
милюючи, розмаяв їй віночка,
і, пестячи, кропив россою косу...
Так, так... він справжній був весняний вітер,
та іншого вопа б не покохала.

Русалка

Ну, то нехай тепер жалобу спустить
аж до землі, бо вітра обійняти
повік не зможе — він уже пролинув.

(Тихо, без плеску, відпливає від берега і зникає в озері.)

Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі.
Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі
пташині, що відлітають у вирій. Потім від сильнішого пориву ві-
ру хмари дощові розходяться і видно ліс — уже в яскравому осін-
ньому уборі на тлі густо-сінього передзахідного неба.

Мавка

(тихо, з глибокою журбою)

Так... він уже пролинув...

Лісовик виходить з гушавини. Він у довгій киреї барви старо-
го золота з темно-червоною габою внизу, навколо шапки обвита
гілка достиглого хмелю.

Лісовик

Доню, доню,
як тяжко ти караєшся за зраду!..

Мавка

(підводить голову)

Кого я зрадила?

Л і с о в и к

Саму себе.

Покинула високе верховіття
і низько на дрібні стежки спустилась.
До кого ти подібна? До служебки,
зарібниці, що працею гіркою
окрайчик щастя хтіла заробити
і не змогла, та ще остачі сором
їй не дає жебрачкою зробитись.
Згадай, якою ти була в ту ніч,
коли твоє кохання розцвілося:
була ти наче лісова царівна
у зорянім вінку на темних косах,—
тоді жадібно руки простягало
до тебе щастя і несло дари!

М а в к а

Так що ж мені робить, коли всі зорі
погасли і в вінку, і в серці в мене?

Л і с о в и к

Не всі вінки погинули для тебе.
Оглянься, подивись, яке тут свято!
Вдяг ясень-князь кирею золоту,
а дика рожка буйнії корали.
Невинна біль змінилась в гордий пурпур
на тій калині, що тебе квітчала,
де соловей співав пісні весільні.
Стара верба, смутна береза навіть
у златоглави й кармазини вбрались
на свято осені. А тільки ти
жебрацькі шмати скинути не хочеш,
бо ти забула, що шияка туга
краси перемагати не повинна.

М а в к а

(поривчасто встає)

То дай мені святкові шати, діду!
Я буду знов, як лісова царівна,
і щастя упаде мені до шіг,
благаючи моєї ласки!

Лісовик

Доню,
давно готові шати для царівни,
але вона десь бавилась, химерна,
убравшись для жарту за жебрачку.

Розкриває свою кирею і дістає досі заховану під нею пишну, злотом гаптовану багрянницю і срібний серпанок; надіває багрянницю поверх убрання на Мавку; Мавка йде до калини, швидко ламає на ній червоні китиці ягід, звиває собі віночок, розпускає собі коси, квітчається вінком і склоняється перед Лісовиком,— він накидає їй срібний серпанок на голову.

Лісовик

Тепер я вже за тебе не боюся.

(Поважно кивнувши їй головою, меткою походою йде в гущавину і зникає.)

З лісу вибігає Перелесник.

Мавка

Зпов ти?

(Паміряється втікати.)

Перелесник

(зневажливо)

Не бійся, не до тебе.

Хтів я одвідати Русалоньку, що в житі,
та бачу, вже вона заснула. Шкода...
А ти змарпіла щось.

Мавка

(гордо)

Тобі здається!

Перелесник

Здається, кажеш? Дай я придивлюся.
(Підходить до неї, Мавка відступає.)

Та ти чого жахаєшся? Я знаю,
що ти заручена,— не зачеплю.

Мавка

Геть! Не глузуй!

Перелесник

Та ти не сердься,— що ж,
коли я помилився... Слухай, Мавко,
давай лиш побратаємось.

Мавка

З тобою?

Перелесник

А чом же пі? Тепер ми воєсни,
тепер, бач, навіть сонце прохололо,
і в нас простигла кров. Таж ми з тобою
колись були товариші, а потім
чи грались, чи кохались — трудно зважить,—
тепер настав братерства час. Дай руку.

Мавка трохи перішуче подас йому руку.

Дозволь покласти братній поцілунок
на личецько твоє бліде.

(Мавка одхиляється, він все-таки її цілує.)

О, квіти

на личецьку одразу зацвіли! —
цпотливії, незапашні, осіпні...

(Не випускаючи її руки, оглядається по галяві.)

Поглянь, як там літас павутиштя,
кружляє і вирує у повітрі...

Отак і ми...

(Раптом пориває її в танець.)

Так от і ми

кинемось, ринемось

в коло сами!

Зорі пречисті,

іскри злотисті,

ясні та красні вогні променисті,

все, що блискуче,—

все те летюче;

все безупинного руху жагуче!

Так от і я...

так от і я...

Будь же мов іскра, кохапа моя!

Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору,
мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вог-
нистими кучерями Перелесника.

М а в к а

Годі!.. ой, годі!..

П е р е л е с н и к

В щирій загоді
не зупиняйся, кохана, й на мить!
Щастя — то зрада,
будь тому рада,—
тим воно й гарне, що вічно летить!

Танець робиться шаленим.

Звиймося!
Злиймося!
Вихром завиймося!
Жиймо!
зажиймо
вогнистого раю!

М а в к а

Годі!.. пусти мене... Млію... вмираю.

*(Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він
мчить її в танці омлілу.)*

Раптом з-під землі з'являється темне, широке, страшне М а р и щ е.

М а р и щ е

Віддай мені моє. Пусти її.

П е р е л е с н и к

(спиняється і випускає Мавку з рук, вона безвладно спускається на траву)

Хто ти такий?

М а р и щ е

Чи ти мене не знаєш? —
«Той, що в скалі сидить».

Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі. Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простигає руки взяти її.

М а в к а

Ні, я не хочу!
Не хочу я до тебе! Я жива!

«Той, що в скалі сидить»

Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля
не шелестить, не павіває мрій,
зрадливих мрій, що не дають заснути,
і не заносить вітер жадних співів
про недосяжну волю; не горить
вогось жерущий; гострі блискавиці
ламаються об скелі і не можуть
пробитися в твердиню тьми й спокою.
Тебе візьму я. Ти туди палежиш:
ти бліднеш від огню, від руху млієш,
для тебе щастя — тінь, ти нежива.

М а в к а

(встає)

Ні! я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає.

М а р и щ е

По чім ти знаєш те?

М а в к а

По тім, що муку
свою люблю і їй даю життя.
Коли б могла я тільки захотіти
її забути, я пішла б з тобою,
але ніяка сила в цілім світі
не дасть мені бажання забуття.

В лісі чується шелест людської ходи.

Ось той іде, що дав мені ту муку!
Зникай, Маро! Іде моя надія!

«Той, що в скалі сидить» відступається в темні хащі і там при-
таюється.

З лісу виходить Л у к а ш.

Мавка йде назустріч Лукашеві. Обличчя її відбиває смертельною
блідістю проти яскравої одежі, копаюча надія розширила її великі

темні очі, рухи в неї поривчасті й зникаючі, наче щось у ній обривається.

Л у к а ш
(побачивши її)

Яка страшна! Чого ти з мене хочеш?

(Поспішає до хати, стукає в двері, мати відчиняє, не виходячи. Лукаш до матері на порозі.)

Готуйте, мамо, хліб для старостів,—
я взавтра засилаюсь до Килини!

(Іде в хату, двері зачиняються.)

«Той, що в скалі сидить» виходить і подається до Мавки.

М а в к а
(зриває з себе багрянцю)

Бери мене! Я хочу забуття!

«Той, що в скалі сидить» торкається до Мавки; вона, крикнувши, падає йому на руки, він закидає на неї свою чорну кирею. Обоз западаються в землю.

ДІЯ ІІІ

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пушки. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим впттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається. Настає тиша.

Починається хворе світання пізньої осені. Безлистий ліс ледве мріє проти попелястого неба чорною щетиною, а долі по узліссі снується розтріпаний морок. Лукашева хата починає біліти стінами; при одній стіні чорніє якась постать, що знеможена прихилилась до одвірка, в ній ледве можна пізнати Мавку; вона в чорній одежі, в своєму непрозорому серпанку, тільки на грудях красіє маленький калиновий пучечок.

Коли розвидняється, на галяві стає видно великий пенюк, там, де стояв колінь столітній дуб, а недалечко від нього недавно наспапу, ще не порослу моріжком могилу.

З лісу виходить Л і с о в и к у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Л і с о в и к
(придивляючись до постаті під хатою)

Ти, донечко?

М а в к а
(трохи поступає до нього)

Се я.

Л і с о в и к

Невже пустив
тебе назад «Той, що в скалі сидить»?

М а в к а

Ти визволив мене своїм злочином.

Л і с о в и к

Ту помсту ти злочипом називаєш,
ту справедливу помсту, що завдав я
зрадливому коханцеві твоєму?
Хіба ж то не по правді, що дізнав він
самотнього несвітського одчаю,
блукаючи в подобі вовчій лісом?
Авжеж! Тепер він вовкулака дикий!
Хай скавучить, пехай голосить, виє,
хай прагне крові людської,— не вгасить
своїї муки злої!

М а в к а

Не радій,
бо я його порятувала. В серці
знайшла я теє слово чарівне,
що й озвірілих в люди повертає.

Л і с о в и к

(тупає зо злості ногою і ламає з тріском свого цінка)

Не гідна ти дочкою лісу зватись!
бо в тебе дух не вільний лісовий,
а хатній рабський!

М а в к а

О, коли б ти знав,
коли б ти знав, як страшно то було...
Я спала спом каміпним у печері
глибокій, чорній, вогкій та холодній,
коли спотворений пробився голос
крізь неприступні скелі, і виття

протягле, дике сумно розіслалось
по темних, мертвих водах і збудило
між скелями луку давно померлу...
І я прокинулась. Вогнем підземним
мій жаль палкий зірвав печерний склеп,
і вирвалась я знов на світ. І слово
уста мої німії оживило,
і я вчинила диво... Я збагнула,
що забуття не суджено мені.

Л і с о в и к

Де ж він тепер? Чому він не з тобою?
Чи то й його невдячність невмируща
так, як твоє кохання?

М а в к а

Ох, дідусю!
якби ти бачив!.. Він в подобі людській
упав мені до ніг, мов яшень втятий...
І з долу вгору він до мене звів
такий болючий погляд, повний туги
і каяття палкого, без надії...
Людипа тільки може так дивитись!..
Я ще до мови не прийшла, як він
схопивсь на рівні ноги, і від мене
тремтячими руками заслонився,
і кинувся, не мовлячи ні слова,
в байрак терпovий, там і зник з очей.

Л і с о в и к

І що ж тепер ти думаєш робити?

М а в к а

Не знаю... Я тепер, як тінь, блукаю
край сеї хати. Я не маю сили
покинути її... Я серцем чую —
він вернеться сюди...

Лісовик мовчки журливо хитає головою. Мавка знов прихиляється
до стіни.

Л і с о в и к

Дитино бідна,
чого ти йшла від нас у край понурий?

Невже нема спочинку в ріднім гаю?
Дивись, он жде тебе твоя верба,
вона давно вже ложе постелила
і журиться, що ти десь забарилась.
Іди, спочиць.

М а в к а
(тихо)

Не можу я, дідусю.

Лісовик, шумно зітхнувши, помалу подався в ліс. З лісу чується
навісний тупіт, паче хтось без ваги женеться конем, потім спи-
няється.

К у ц ь
(вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється, поба-
чивши Мавку)

Ти, Мавко, тут?

М а в к а
А ти чого никаєш?

К у ц ь
Я їм коня притяг за гичку в стайню.
Гаразд мене поповозив востаннє,
вже не возитиме нікого більше!

М а в к а
Ненавидний! Ти оганьбив наш ліс!
Се так держиш умову з дядьком Левом?

К у ц ь
Умова паша вмерла екупі з ним.

М а в к а
Як? Дядько Лев умер?

К у ц ь
Он і могила.
Під дубом поховали, а прийшлося
коло ценька старому спочивати.

М а в к а

Обоє полягли... Він пречував,
що вже йому сей рік не зимувати...

(Надходить до могили.)

Ой, як же плаче серце по тобі,
єдиний друже мій! Якби я мала
живущі сльози, я б зросила землю,
барвінок би зростила невмирущий
на сій могилі. А тепер я вбога,
мій жаль спадає, паче мертвий лист...

К у ц ь

Жаль не пристав мені, а все ж я мушу
признатися — таки старого шкода,
бо він умів тримати з памі згоду.
Було і цапа чорного держить
при конях, щоб я мав па чому їздить.
Я блискавкою мчу було на цапі,
а коники стоять собі спокійно.
От сі баби зовсім не вміють жити
як слід із памі,— цапа продали,
зрубали дуба. Зрушили умову.
Ну, й я ж віддячив їм! Найкращі коні
на смерть заїздив; куплять — знов заїжджу.
Ще й відьму, що в чортиці бабувала,
гарненько попросив, щоб їм корови
геть-чисто полсувала. Хай же знають!
Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,
а Потерчата збіжжя погноїли,
Пропасниця їх досі б'є за те,
що озеро коноплями згидили.
Не буде їм добра тепер у лісі!
Вже тут навколо хати й Злидні ходять.

З л и д н і

(малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним, гризьким голодом на обличчі, з'являються з-за кутка хатнього)

Ми тут! А хто нас кличе?

М а в к а

(кидається їм навперейми до дверей)

Геть! Щезайте!

Ніхто не кликав вас!

Один Злидень
Злетіло слово,—
назад не вернеться.

Злидні
(обсідають поріг)

Коли б там швидше
нам двері відчипили,— ми голодні!

Мавка
Я не пущу туди!

Злидні
То дай нам їсти!

Мавка
(з жахом)
Нічого я не маю...

Злидні
Дай калину
оту, що носиш коло серця! Дай!

Мавка
Се кров моя!

Злидні
Дарма! Ми любим кров.

Один Злидень кидається їй на груди, смокче калину, інші сіпають його, щоб і собі покуштувати, гризуться межи собою і гарчать, як собаки.

Куць
Ей, Злидні, залишіть — то не людина!
Злидні спиняються, цокотять зубами і свищують від голоду.

Злидні
(до Куця)
Так дай нам їсти, бо й тебе з'їмо!
(Кидаються до Куця, той відскакує.)

К у ц ь

Ну-ну, помалу!

З л и д н і

Їсти! Ми голодні!!

К у ц ь

Стривайте, зараз я збужу бабів,
вам буде їжа, а мені забава.

(Бере грудку землі, кидає в вікно і розбиває шибку.)

Г о л о с м а т е р і Л у к а ш е в о ї

(в хаті)

Ой! Що таке? Вже знов нечиста сила!

К у ц ь

(до Злиднів пошенки)

А бачите — прокинулась. Ось хутко
покличе вас. Тепер посидьте тихо,
а то ще заклене стара вас так,
що й в землю ввійдете, — вона се вміє.

Злидні скулуються під порогом темною купою.

З хати чутно крізь розбиту шибку рухи вставання матері, потім
її голос, а згодом Килинин.

Г о л о с м а т е р и н

О, вже й розвиднилось, а та все спить.
Килино! Гей, Килино! Ну, та й спить же!
Бодай павік заспула... Встань! А встань,
бодай ти вже не встала!

Г о л о с К и л и н и

(заспаю)

Та чого там?

М а т и

(уїдливо)

Пора ж тобі коровицю здоїти,
оту молочпу, турського заводу,
що ти ще за небіжчика придбала.

К и л и н а
(вже прочулавшись)

Я тії подою, що тут застала,
та націджу три краплі молока —
хунт масла буде...

М а т и

Отже й не змовчить!
Хто ж вищеп, що набілу в нас не стало?
З такою господинею... ой горе!
Ну вже й невісточка! І де взялася
на нашу голову?

К и л и н а

А хто ж велів
до мене засилатися? Таж мали
отут якусь задрипанку, — було вам
прийняти та прибрати хорошенько,
от і була б невісточка до мислі!

М а т и

А що ж — гадаєш, ні? Таки й була б!
Дурний Лукаш, що проміняв на тебе;
бо то було таке покірпе, добре,
хоч прикладай до рани... Узиваєш
її задрипанкою, а сама
її зелену сукню перешила
та й досі совасш — немає встиду!

К и л и н а

Та вже ж, у вас паходишся в новому!..
Оп чоловіка десь повітря посить,
а ти бідуй з свекрушиськом проклятим, —
ні жінка, ні вдова — якась покидька!

М а т и

Який би чоловік з тобою всидів?
Бідо папрасна! Що було — то з'їла
з дітиськами своїми, — он, сидять! —
бодай так вас самих посіли злидні!

Ки́лина

Нехай того посядуть, хто їх кличе!

На сих словах одчиняє двері з хати. Куць утікає в болото. Злидні
схоплюються і забігають у сіни.

Ки́лина з відром у руках шпарко пробігає до лісового потоку, з гуркотом набирає відром воду і вертається назад уже трохи тихшою ходою. Завважає близько дверей Мавку, що стоїть при стіні знесилена, спустивши сивий серпанок на обличчя.

Ки́лина

(спиняється і становить відро доли)

А се ж яка?.. Гей, слухай, чи ти п'яна,
чи, може, змерзла?

(Термосить Мавку за плече.)

Ма́вка

(насилу, мов борючися з тяжкою зморою)

Сон мене змагає...

Зимовий сон...

Ки́лина

(відслоняє їй обличчя і пізнає)

Чого сюди прийшла?

Тобі не заплатили за роботу?

Ма́вка

(як і перше)

Мені ніхто не може заплатити.

Ки́лина

До кого ти прийшла? Його нема.

Я знаю, ти до цього! Препанавайся —
він твій коханок?

Ма́вка

(так само)

Колись був ранок
ясний, веселий, не той, що тепер...
він уже вмер...

К и л и н а

Ти божевільна!

М а в к а
(*так само*)

Вільна я, вільна...
Сунеться хмарка по небу повільна,
йде безпричальпа, сумна, безпривітна...
Де ж блискавиця блакитна?

К и л и н а
(*сіпає її за руку*)

Геть! не мороч мене! Чого стоїш?

М а в к а
(*притомніше, відступаючи од дверей*)
Стою та дивлюся, які ви щасливі.

К и л и н а
А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка зміняється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

К и л и н а
(*оговтавшись від здуміння, ворожо*)
Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!..

Х л о п ч и к
(*вибігає з хати. До Килини*)
Ой мамо, де ви-те? Ми їсти хочем,
а баба не дають!

К и л и н а
Ей, одчепися!
(*Нишком, нахилившись до нього.*)
Я там під печею пиріг сховала,—
як баба вийде до комори,— з'їжте.

Х л о п ч и к

Ви-те суху вербу встромили тута?
Та й нащо то?

К и л и п а

Тобі до всього діло!

Х л о п ч и к

Я з пеї вріжу дудочку.

К и л и п а

Про мене!

Хлопчик вирізує гілку з верби і вертається в хату.
З лісу виходить Л у к а ш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки.

К и л и п а

*(скрикує радісно, вгледівши його, але зараз же досада та-
мує їй радість)*

Таки явився! Де тебе посило
так довго?

Л у к а ш

Не питай!

К и л и п а

Ще й не питай!

Тягався, волочився, лихо знає
де, по яких світах, та й «не питай»!
Ой любчику, не тра мені й питати...
Вже десь ота корчма стоїть на світі,
що в ній балює досі свига й шапка.

Л у к а ш

Не був я в корчмі...

К и л и п а

Хто, дурпий, повірить!

(Заводить.)

Втопила ж я головоньку павікп
за сим п'яницею!

Л у к а ш

Мовчи! Не скигли!!

Кирина спиняється, глянувши на нього з острахом.

Ось я тебе тепера попитаю!

Де дядків дуб, що он пеньок стримить?

К и р и н а

(спочатку збилась, але хутко стямилась)

А що ж ми мали тут — голод їсти?

Прийшли купці, купили та й уже.

Велике щастя — дуб!

Л у к а ш

Та ж дядько Лев
заклявся не рубати.

К и р и н а

Дядька Лева
нема на світі,— що з його закляття?

Хіба ж то ти заклався або я?

Та я б і цілий ліс продати рада
або протеребити,— був би грунт,
як у людей, не ся чортівська пуща.

Та ж тут, як вечір,— виткнулися страшно!

І що нам з того лісу за добро?

Стикаємось по нім, як вовкулаки,
ще й справді вовкулаками завиєм!

Л у к а ш

Цить! цить! не говори! Мовчи!

(В голосі його чутно божевільний жаж.)

Ти кажеш
продати ліс... зрубати... а тоді вже
не буде так... як ти казала?

К и р и н а

Як?

Що вовк...

Л у к а ш

(затуляє їй рота)

Ні, не кажи!

К и л и н а
(визволившись від нього)

Та бійся бога!
Ти впився, чи вдурів, чи хто паврочив?
Ходи до хати.

Л у к а ш
Зараз... я піду...
от тільки... тільки... ще води нап'юся.
(Стає навколішки і п'є з відра. Потім устає і дивиться
вадумливо поперед себе, не рушаючи з місця.)

К и л и н а
Ну? Що ж ти думаєш?

Л у к а ш
Я? Так... не знаю...
(Вагаючись.)
Чи тут ніхто не був без мене?

К и л и н а
(шорстко)
Хто ж би
тут бути мав?

Л у к а ш
(спустивши очі)
Не знаю...

К и л и н а
(злісно посміхнувшись)
Ти не знаєш,
то, може, я що знаю.

Л у к а ш
(тризожно)

Ти?

К и л и н а
А що ж!
Я відаю, кого ти дожидаєш,

та тільки ба! — шкода твого ждання!
Якщо й було, то вже в стовпець пішло...

Лукаш

Що ти говориш?

Килина

Те, що чуєш.

Мати

(вибігає з хати і кидається з обіймами до Лукаша. Він холодно приймає те вітання)

Сину!..

Ой синоньку! О, що ж я набідилась
з отею відьмою!

Лукаш

(здрігнувшись)

З якою?

Мати

(показує на Килину)

З тею ж!

Лукаш

(зневажливо всміхаючись)

І та вже відьма? — Ба, то вже судилось
відьомською свекрухою вам бути.
Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли.

Мати

Якби ж я знала, що вона така
нехлюя, некукібниця!..

Килина

(впадає в річ)

Ой горе!

Хто б говорив! Уже таких відьом,

таких нехлюй, як ти, світ не видав!
Ну вже ж і матінка, Лукашу, в тебе! —
залізо — й те перегризе!

Л у к а ш

А ти,
я бачу, десь міцніша від заліза.

К и л и н а

Від тебе дочскаюсь оборони!
Такої матері такий і син!
Якого ж лиха брав мене? Щоб тут
помітувано мною?

М а т и

(до Лукаша)

Та невже ж ти
не скажеш їй стулити губу! Що ж то,
чи я їй поштурховисько якесь?

Л у к а ш

Та дайте ви мені годину чисту!
Ви хочете, щоб я не тільки з хати,
а з світу геть зійшов? Бігме, зійду!

К и л и н а

(до матері)

А що? діждалась?

М а т и

Щоб ти так діждала
від свого сина!

(Розлючена йде до хати, на порозі стрічається з Килиним сином, що вибігає з сопількою в руках.)

Оступися, злидню!

(Штурхає хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима.)

Х л о п ч и к

Ви-те прийшли вже, тату?

Л у к а ш

Вже, мій сину.

(На слові «сину» кладе іронічний притиск.)

К и л и н а

(вражена)

Ну, то скажи йому, як має звати,—
уже ж не дядьком?

Л у к а ш

(трохи присоромлений)

Та хіба ж я що?

Ходи, ходи сюди, малий, не бійся.

(Гладить хлопця по білій голівці.)

Чи то ти сам зробив сопілку?

Х л о п ч и к

Сам.

Та я не вмію грати. Коб ви-те!

(Простягає Лукашеві сопілку.)

Л у к а ш

Ей, хлопче, вже моє грання минулось!..

(Смутно задумується.)

Х л о п ч и к

(пхикаючи)

І! то ви-те не хочете! Ну, мамо,
чом тато не хочять мені заграти?

К и л и н а

Іще чого! Потрібне те грання!

Л у к а ш

А дай сюди сопілочку.

(Бере сопілку.)

Хороша.

З верби зробив?

Х л о п ч и к

А що ж, он з теї-о.

(Показує на вербу, що сталася з Мавки.)

Л у к а ш

Щось наче я її не бачив тута.

(До Килини.)

Ти посадила?

К и л и н а

Хто б її садив?

Стирчав кілок вербовий та й розрісся.

Тут як з води росте — таже дощі!

Х л о п ч и к

(вередливо)

Чому ви-те не граєте?

Л у к а ш

(задумливо)

Заграти?..

(Починає грати [мелодія № 14] спершу тихенько, далі голосніше, зводить згодом на ту веснянку [мелодія № 8], що колись грав Мавці. Голос сопілки [при повторенні гри на сопілці мелодії № 8] починає промовляти словами.)

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтипас мені груди, серденько виймає...»

Л у к а ш

(випускає з рук сопілку)

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати.

Кажи, чаклунко, що то за верба?
(Харає Килину за плече.)

К и л и н а

Та відчепися, відки маю знати?
Я з кодлом лісовим не накладаю
так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
хіба я бороню? Ось на й сокиру.
(Витягає йому з сіней сокиру.)

Л у к а ш

(узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стелулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся удруге — і спустив руки)

Ні, руки не здіймаються, не можу...
чогось за серце стисло...

К и л и н а

Дай-но я!

(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу.)

В сю мить з неба вогненним змієм-метеором злітає Перелесник і обіймає вербу.

П е р е л е с н и к

Я визволю тебе, моя кохана!

Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату. Мати Лукашева і Килинині діти вибігають з хати з криком: «Горить! Горить! Рятуйте! Ой, пожежа!..» Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених Злиднів, що потім ховаються у ті мішки. Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче розгоряється.

М а т и

(до Лукаша)

Чого стоїш? Рятуй своє добро!

Л у к а ш

*(вступивши очі в крокву, що вкрита кучерявим вогнем, як
цвітом)*

Добро? А може, там згорить і лихо?..

Кроква з трясотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угороду, стеля провалюється, і вся хата обертається в кострище. Надходить важка біла хмара, і починає йти сніг. Хутко крізь білий застиг сніговий не стає нікого видко, тільки багряна мінлива пляма показує, де пожежа. Згодом багряна пляма гасне, і коли сніг рідшає, то видко чорну пожарину, що димує і сичить од вогкості. Матері Лукашевої і дітей Килипних та клунків з добром уже не видко. Крізь сніг мріє недоналений оборіг, віз та дещо з хліборобського начиння.

К и л и н а

(з останнім клунком у руках, сіпає Лукаша за рукав)

Лукашу!.. Ані руш! Чи остовпів?
Хоч би поміг мені носити клунки!

Л у к а ш

Та вже ж ви повиносили всі злидні.

К и л и п а

Бийся по губі! Що се ти говориш?

Л у к а ш

(сміється тихим, дивним сміхом)

Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш...
Тепер я мудрий став...

К и л и н а

(злякана)

Ой чоловіче,
щось ти таке говориш... я боюся!

Л у к а ш

Чого боїшся? Дурня не боялась,
а мудрого боїшся?

К и л и н а

Лукашуню,
ходімо на село!

Л у к а ш

Я не піду.

Я з лісу не піду. Я в лісі буду.

К и л и н а

То що ж ти тут робитимеш?

Л у к а ш

А треба

все щось робити?

К и л и н а

Як же масм жити?

Л у к а ш

А треба жити?

К и л и н а

Пробі, чоловіче,
чи ти вже в голову зайшов, чи що?
То так тобі з переляку зробилось.
Ходімо на село, закличу бабу,—
тра виляти переполох!

(Тягне його за руку.)

Л у к а ш

(дивиться на неї з легковажною усмішкою)

А хто ж тут

недогарків отих глядіти буде?

(Показує на віз і начиння.)

К и л и н а

(господарно)

Ой правда, правда, ще порозтягають!
Аби довідалися, що горіло,
то й набіжать з села людиська тії!
То вже хіба постій тут, Лукашуню.

Я побіжу, десь коней попрошу,—
бо наші ж геть у стайні попеклися! —
то зберемо на віз та й завеземо
десь до родини твєї, може, пустять...
Ой горе! Якось треба рятуватись...

Останні слова промовляє, вже біжучи до лісу. Лукаш проводить
її тихим сміхом. Незабаром її не стає видно.

Від лісу наближається якась висока жіноча постать у білій до-
дільній сорочці і в білій, зав'язаній по-старосвітському, намітці.
Вона йде, хитаючись, наче од вітру валиться, часом спиняється
і низько нахиляється, немов шукаючи чогось. Коли надходить
ближче і спиняється біля ожинових кущів, що ростуть недалеко
від пожарища, то випростується, і тоді видно її змарніле обличчя,
подібне до Лукашевого.

Л у к а ш

Хто ти? Що ти тут робиш?

П о с т а т ь

Я — загублена Доля.
Завела мене в дебрі
нерозумна сваволя.
А тепер я блукаю
наче морок по гаю,
низько припадаю, стежечки шукаю
до минулого раю.
Ой уже ж тая стежка
білим снігом припала...
Ой уже ж я в сих дебрях
десь навіки пропала!..

Л у к а ш

Уломи ж, моя Доле,
хоч отую ожипу,
щоб собі промести, по снігу провести
хоч малепьку стежину!

Д о л я

Ой колись я навесні
тут по гаю ходила,
по стежках на признаку
дивоцвіти садила.

Ти стоптав дивоцвіти
без ваги попід ноги...
Скрізь терни-байраки, та й нема признаки,
де шукати дороги.

Л у к а ш

Прогорпи, моя Доле,
хоч руками долипку,
чи не знайдеш під снігом
з дивоцвіту стеблинку.

Д о л я

Похололи вже руки,
що й пучками не рушу...
Ой тепер я плачу, бо вже чую й бачу,
що загинути мушу.
(Застогнавши, рушає.)

Л у к а ш

(простягаючи руки до неї)

Ой скажи, дай пораду,
як прожити без долі!

Д о л я

(показує на землю в нього під ногами)

Як одрізана гілка,
що валяється долі!

(Іде, хилиючись, і зникає в снігах.)

Лукаш нахиляється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем.

П о с т а т ь М а в к и

Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.

Л у к а ш

Се ти?.. Ти упирицею прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!

(Розкриває груди.)

Живи моєю кров'ю! Так і треба,
бо я тебе занастив...

М а в к а

Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Л у к а ш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї.)

М а в к а

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.

Легкий, пухкий попільець
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю,—
стане початком тоді мій кінець.

Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.

Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом піжпим тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.

Я їм тоді проспівую
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...

Грай же, коханий, благаю!

Лукаш починає грати. Спочатку [мелодії № 15 і 16] гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання [мелодія № 10, тільки звучить голосніше, жагливіше, ніж у першій дії] покриває тугу. Як міняється музика, так міняється зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмянний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ущухла, видно знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця...

[25.VII 1911 р.]

ДОДАТОК

НАРОДНІ ВОЛИНСЬКІ МЕЛОДІЇ,
ЯКІ ЛЕСЯ УКРАЇНКА ВИБРАЛА
ДО «ЛІСОВОЇ ПІСНІ».

Andante



Andante



Allegro



Risoluto



meno mosso



Allegro



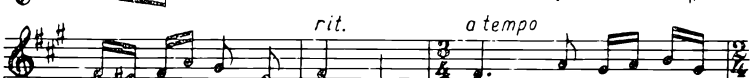
Andante



Andante



Andantino



Allegretto



Andantino



Allegro moderato



Allegro



Allegro



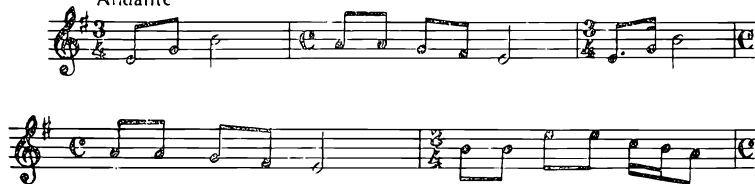
Andante



Andante



Andante



ritard.

a tempo



Увага. Усі ці мелодії належить грати *solo*, без оркестрового супроводу і без штучного аранжування; коли трудно переходити від одної мелодії до другої в такому порядку, як тут поставлено, без довгих і штучних модуляцій, то краще нехай вони відділяються одна від одної просто паузами, як то звичайне буває при грі сільських музик, бо саме тут і слід доховати сільського стилю, без зайвих хитрещів. Тільки якщо для того інструмента, що має імітувати сопілку, которась мелодія не підходить по тону, то її може сам артист транспонувати вище або нижче, відповідно до того, як буде краще звучати і як буде легше переходити з мелодії на мелодію.

Леся Українка

ПРИМІТКИ

До п'ятого тому ввійшли драматичні твори Лесі Українки, написані у 1909—1911 рр.

Автографи творів Лесі Українки, на які є посилання в примітках, зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у фонді Лесі Українки (ф. 2) ¹.

У ПУЩІ

Вперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» (далі: ЛНВ), 1910 р., кн. III, стор. 481—500, і кн. IV, стор. 3—45.

Задум твору вишик, очевидно, десь наприкінці 1894 р., коли Леся Українка працювала над статтею про англійського поета, публіциста і державного діяча Джона Мільтона (1608—1674), вивчала матеріали, що стосуються його життя і творчості, зокрема працю А. Штерна «Milton und seine Zeit» ² та книжку Т. Карлейля «Oliver Cromvel's letters» ³. Студіюючи історію Англії епохи буржуазної революції XVII ст., поетеса звертає увагу на постаті англійського поета Георга Віттера (1588—1667) та видатного борця за свободу вірувань в Англії Роджера Вільямса (бл. 1600—1684). Джон Мільтон, Георг Віттер, Роджер Вільямс, певною мірою, стали історичними прообразами головного героя драми Річарда Айрона.

Робота над драмою була розпочата в 1897 р. і з великою перервою тривала до 1909 р. Вивчення чорнового автографа твору (ф. 2, № 807), який має заголовок «Скульптор», свідчить про те, що протягом 1897—1898 рр. були написані I, більша частина II та III дії. Потім у зв'язку з хворобою поетеси робота була надовго відкладена і поповнена лише 1907 р. В листі до матері від 10.IX 1907 р. Леся Українка писала: «Під впливом «осаждаючих» мене просьб від деяких редакторів збірників (очевидно, мода на альмапахи вернулася) я заходилась кінчати не тільки ту драму, що сейрік почата, «Руфін і Прісцилла», але й почату та відложеної в довгий ящик драму про скульптора серед пуритан, і взялася за неї ретельно, бо щось мені чується, що як не скінчу тепер, то так

¹ Далі у примітках зазначатимемо лише номер фонду та одиниці збереження.

² «Мільтон і його доба» (нім.).— *Ред.*

³ «Листи Олівера Кромвеля» (англ.).— *Ред.*

воно вже й залишиться, а мені її шкода — «es liegt mir doch etwas daran»¹.

Письменниця, поновивши роботу, не тільки дописує незавершену раніше дію II (в автографі кінцева сцена суду пуританської громади над Річардом має дату 14.X 1908 р.), а й суттєво переробляє всю драму. Драма була закінчена, очевидно, 1909 р. На останньому аркуші автографа невідомою рукою поставлена дата: «1897—1909».

Текст чорнового автографа, що має численні виправлення, закреслення та дописки, а також уривки первісного варіанта драми, які зберігаються разом з автографом, дають можливість визначити напрям, у якому йшло її подальше доопрацювання, зрозуміти ідейні й творчі пошуки Лесі Українки.

Більшість переробок у тексті була пов'язана з трактуванням образу головного героя, з висвітленням тих причин, що зумовили загибель таланту Річарда Айрона. Так, наприклад, у первісному варіанті дії II було місце, в якому досить виразно звучав мотив несумісності «святого хисту» й утилітарних потреб «юрби», що нібито завжди ворожа мистецтву.

Після слів Джонатана: «Мені здається — ти ще не прозрів» було:

Р і ч а р д

Ти що читав тут?

Д ж о н а т а н

Та се... хтів я,

Щоб ти мені, як майстер, тут порадив...

Р і ч а р д

Та що ж тут майструвать?

Д ж о н а т а н

Та годі жартів!

А ні, то я піду...

(Встає.)

Р і ч а р д

Який ти, Джонатане!

Адже ж я чув слова далеко гірші

Сьогодні тут від тебе й не образивсь.

Д ж о н а т а н

(знов сідає)

Се, бачиш, до нової церкви треба

Нового свічника. Так от мені громада

Зробити наказала.

Р і ч а р д

То громада наказує тобі!

¹ Одначе, для мене це дещо важить (нім.).— Ред.

Джонатан

Авжеж, громада
Великий чоловік, а громадянин
служить повинен їй. І ти ж їй служиш.

Річард

Я не служу. Я їй даю роботу чорну
За хліб насущний. Ставлю комини,
Ліплю горшки, будує підмурівки,
Мурую склепи. От моя робота.

Джонатан

Хіба ж не служба се?

Річард

А звісно, ні!
Роблю по згоді, а не по наказу,
Наймаю тільки руки, а не душу.
Служу я тільки хистові й красі,
А більш нікому. Як артист, я вільний...

Джонатан

Та ти ще в школі диспутами вславивсь,
Тебе не переважили, — ну, так от що:
Оце ж я маю свічника робити.
Робота ся для церкви. Я гадаю,
Що може тут пригодиться артист
Із християнином. Громада наказала,
Щоб світача зробить на тій взірєць,
Що тут у Біблії описаний, в ісході.
От слухай текст: «Роби різьблений свічник,
Стебло його, і чаші, й круги, й листя
У нього мають бути...» Не пойму я
І скільки чаш і що воно за круги?
Бо, отже, сказано: «Три чаші, як оріхи»,
А далі так виходить, мов їх шість
Чи сім, а там знов мов чотирі.
Отак же й з кругами і з листям теж.
Раз пишеться: все на єдиній віті.
То знов: сім віт, на кожний круг і лист,
Не розберу. Ти, може, розбереш.
Ось прочитай лиш.

Річард

(читає про себе, далі одсовує книгу)

Я тобі пораджу:
Закрий ти сюю книгу і піколи
На сьому тексті більш не розгортай,
Коли бажав ти зостатися артистом.

Джонатан

Я хочу християнином зостатись.
Ні, не зостатись, але статись, досі
Я був поганином.

Річард

Ну, коли так,
То я повік поганином зостанусь,
Хоч би сім раз на день мене хрестили!

Джонатан

Річарде! Се не жарт! Згубити душу легко,
А вирятувать тяжко.

Річард

Що ж робити! *Evviva l'arte!*

Джонатан

Бійся ти гріха!

Річард

О, я боюсь гріха! Я раз вчинив,
Але спокутував.

Джонатан

Який же гріх?

Річард

Та от який. Як будували дім
Для ради нашої, прийшли до мене радці
Просить, щоб я зробив які покраси
На дверях дому. Згодивсь я робити,
Аби хоч раз мій хист громаді послужив,
Хотів зробити їм каріатіди або атланти —
Де! Руками замахали: «Гріх, поганьство!»
Пристили якомсь на декоративні
Фігури лицарів. Зробив моделі,
Показую. Як глянули, жахнулись:
«Тут видко тіло! Знада! Одягти
І дать пристойніші постави!» Добре ж,
Я взяв, моделям витяг руки вздовж,
Правцем поставив, тіло вдяг по вуха,
Обличчя заборолами закрив
І кличу радників. Вони поважно
Оглянули й рекли: «Отак до діла!»
Порвало се мене, схонив я кия
І брязнув ідолів, аж загули
І в порох розлетілись. Остовпіли
Шаповні радці; я ж подався геть,
Не мовлячи ні слова. З того часу
Пропала до кінця між нами згода.

Джонатан

До речі, я давно хотів тобі сказати,
Даремно ти дратуєш так громаду,
А надто Годвінсона...

Річард

Що ж мені
Твій Годвінсон?

Джонатан

А те, що він в громаді
Велику силу має.

Річард

Хай він має
В громаді силу, я на самоті,
То й буде з нас обох.

Джонатан

Чи ти гадаєш
Один проти громади йти? Для чого
Оця твоя робота?

(Показує на статуї.)

Річард

Для краси! Для меле перш усього!
Та ще для тих,
Що краще зрозуміють
Мої змагання.

Джонатан

Де ж ти бачиш їх,
Отих прихильників?

Річард

Не бачу, але жду.

Джонатан

Де ж візьмуться вони?

Річард

Вони вже нарастають.
У них у всіх ще не пробився вус,
Та думка пробивається, і в серці
Вже прокидається огонь святий...

Стверджуючи у драмі думку про те, що суперечність між покликанням художника і практичними потребами громади не одвічна, що вона є наслідком певних суспільно-історичних обставин, поетеса майже повністю скорочує наведений уривок.

Не увійшов до остаточного тексту й інший епізод з чорнового варіанта (дія II). Після слів Джонатана:

Я б сказав: нічого!

Та тільки се сказав би як поганин.
Тепер, як християнин, я кажу:
Розбий її!

у чорновому тексті було:

Вривається раптом чоловік в небагатому чорному пуританському вбранні, розлючений, ледве гамує себе. Не вітаючись приступав до Річарда.

Чоловік

Слухайте лиш, майстре,
Чи я на сміх вам здався?

Р і ч а р д
Що там сталося?
Чого ви так притьомом?

Ч о л о в і к
Скажіть на бога!
Він ще й дивується! А піч забули?

Р і ч а р д
Ах, піч... пригадую...

Ч о л о в і к
Ще б не згадати!
Се добре сказано! Адже ще вчора
Прийти ви обіщали?

Р і ч а р д
Та вгамуйтеся.
Направляю піч.

Ч о л о в і к
Коли?

Р і ч а р д
Як буде час.

Ч о л о в і к
Ні, далебі, ви берете на глузди,
У мене піч готова завалитись,
А він мені: «Як буде час»! То майстер!
Тепер повинні стати на роботу,
Бо порядились.

Р і ч а р д
Я тепер не можу.

Ч о л о в і к
Чом?

Р і ч а р д
Маю вдома діло.

Ч о л о в і к
Отакої!
Робота хатня може почекати.

Р і ч а р д
Не завжди!

Ч о л о в і к
Чи не се ота робота?

Р і ч а р д
А хоч би й се?

Чоловік

Комедія! Ну, майстре,
Мені немає часу тут базікати.
Кажіть одразу, прийдете сьогодні
Піч мурувати?

Річард

Не прийду, аж поки
Оцю роботу хатню не скінчу.

Чоловік

Ви не жартуєте?

Річард

Ні.

Чоловік

Ну, то знайте,
Що іншого десь муляра знайду.

Річард

Це ваша воля.

Чоловік

Прощавайте!

Річард

З богом!

Чоловік виходить, грюкнувши дверима.

Джонатан

Ну, ти не забагатієш, як будеш
Отак усіх людей від себе відправляти.

Річард

Скажи на ласку, я хіба продався,
Що мушу кидати статую й летіти
Якомусь дурню мурувати піч.
Не діжде він!

Джонатан

А як не стане хліба?

Річард

То буду глину їсти.

Джонатан

А родина?

Річард

За неї не турбуйся, я не жебрак.

Джонатан

Але ж ти напитаєш ворогів
Таким обходінням.

Р і ч а р д

Та дай же спокій!
Хіба немає іншої розмови...

В процесі роботи над твором певних змін зазнає і образ Дженні Кембл. У первісному варіанті вона, хоч і неспіло, все ж пробує захищати Річарда перед батьком. Про це свідчить такий уривок з дії I, що пізніше був суттєво перероблений.

К е м б л ь

От як дочко?
Так ти вже на моделі перейшла?

Д ж е н н і

Йй-богу, татку, я того не знала,
Що він мене ліпив.

К е м б л ь

Так і повірю!
Яка ж вона ота твоя фігура?

Дженні не підіймаючи очей, показує на комин.

К е м б л ь

(підходить і дивиться на статуетку Дженні)

Чи ба, в яку принцесу нарядив!
Іще б тут ображатись. Се вже, дочко,
Восковий комплімент, а не фігура.
Ну-ну! А я й не знав!

Д ж е н н і

Та що ж «не знав»!
Хіба се що? Хіба се гріх?

К е м б л ь

Авжеж!
Один: «не сотвори собі кумира»,
А другий: «дівчини не зводь з ума»,
А третій: «не давайся на підмову».
Ся третя заповідь про тебе, Дженні.

К р і с т а б е л ь

(тихо озивається)

Шаповний батьку, Джошуе, дозволь
Запевнити, що брат мій не з таких,
Аби з ума дівчат невинних зводив.
Чи так, матусю?

Е д і т а

Правда, Крістабель,
Ти добре кажеш. Брате Джошуе,
З тих трьох гріхів, що ти сказав, зостався

Один: «не сотвори собі кумира».
Се гріх великий, більший, ніж два інших,
Але для правди треба-бо признати,
Що в інших мій нещасний син не винен.

Д ж е н н і

Мати Едіто, чим
твій син нещасний?

Е д і т а

Тим, що в гріху живе.

Д ж е н н і

Але, скажи, се, може, справді гріх
Робить портрети?

К е м б л ь

Ну, се не портрет,
Портрети, бач, мальовані бувають,
Твій ліплений. Се бридко перед богом,
Вже ніде правди діти.

Д ж е н н і

Я гадала,
Що тільки бог поганський, то кумир.

К е м б л ь

Ні, сказано: «ні всякої подоби».
Се бридко перед богом. Добре, дочко,
Що ти спитала батьківської ради,
Бо іграшки ведуть до згуби часом.
Так, отже, більш портретів тих не треба.

Д ж е н н і

(смутно)

Добре, татку.

Працюючи над твором, Леся Українка вносила й інші зміни, про що свідчать чорновий автограф, а також уривки первісного варіанта драми. Так, спочатку дія відбувалася не в Массачусетсі, а в Меріленді, Річард вчився не у Венеції, а у Флоренції. Головні дійові особи не мали власних імен. Було: Мати замість Едіта, Сестра замість Крістабель, Чоловік замість Гонкінс, Скульптор замість Джонатан. Джонатан був учнем, а не другом Річарда; Антоніо, який звався Мікеле, був учителем Річарда у Флоренції, а не купцем, Дженні Кембль була нареченою Річарда, сеньйора Кароліна звалась Анджеліна.

Не відразу був знайдений і заголовок драми. Разом з автографом зберігається окремий аркуш, на якому є напис: «Річард (чорповик)». Під заголовком до дії I рукою К. В. Квітки написано ще кілька варіантів: «Артист», «Життя аргиста», «У пущі», «За океа-

ном», «Забута трагедія», «У шурхах», «Річардсон», «Похований артист». Заголовок «У пущі» — підкреслений.

В архіві Лесі Українки зберігаються також підготовчі матеріали до драми: виписки англійською мовою з книги «Thomas Carlyle. Oliver Cromwell's letters, vol. I—V»¹ (ф. 2, № 809); список творів Джона Мільтона і літератури про нього (ф. 2, № 810); незакінчена стаття Лесі Українки про Джона Мільтона (ф. 2, № 868); писаний невідомою рукою конспект російською мовою твору Роджера Вільямса «The bloody Tenent of Persecution for Cause of conscience»² (ф. 2, № 811); незакінчена стаття М. П. Драгоманова про Роджера Вільямса (ф. 2, № 812); бібліографія і виписки М. П. Драгоманова для цієї статті (ф. 2, № 813); уривок друкованої книжки невідомого автора «Footprints of Roger Williams»³ (ф. 2, № 814); а також книжка «Alfred Stern, Milton und seine Zeit»⁴, Leipzig, 1877, т. I, у двох частинах, з рясними помітками Лесі Українки.

Датується за автографом 1897—1909 роками.

Подається за першодруком, звіренням і уточненням за чорновим автографом.

«Літературно-науковий вісник» — український художній і публіцистичний журнал. За ідейним спрямуванням історія журналу поділяється на три періоди: 1) демократичний (1898—1906, Львів); 2) буржуазно-ліберальний (1907—1914) і буржуазно-націоналістичний (1917—1919, Київ — Львів); 3) буржуазно-націоналістичний, профашистський (1922—1939, Львів); з 1933 р. виходив під назвою «Вісник».

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, учений і громадський діяч буржуазно-демократичного, потім ліберально-буржуазного напрямку.

Масачусетс (Massachusetts) — штат Північної Америки.

Род-Айленд — штат Північної Америки.

Ханаан — стародавня назва Палестини.

Я став волом, мов вавилонський цар — за біблійним переказом, вавилонський цар Навуходоносор, збожеволівши, їв траву, як віл.

Осія — біблійний пророк.

...що англіканська церква нечестива... — Пуритани виступали проти католицької і англіканської церкви, вимагаючи заборони богослужіння, ікон і скульптурних зображень бога. Тікаючи від переслідування в Англії, вони емігрували в Північну Америку.

Нікси — за стародавньою германською міфологією, водяні духи.

Папісти — католики, що визнають папу римського главою церкви.

...скарє, як Сапфіру, Анапіву жінку печестиву... — За біблійним переказом, член первісної християнської громади Ананій продав своє майно і утаїв перед громадою частину

¹ Томас Карлейль. Листи Олівера Кромвеля, т. I—V (англ.). — Ред.

² «Криваві сторінки переслідувань віри» (англ.). — Ред.

³ «Слідами Роджера Вільямса (англ.). — Ред.

⁴ Альфред Штерн. Мільтон і його доба. Лейпціг (нім.). — Ред.

грошей. За це бог покарав його наглою смертю разом з дружиною, яка не виказала громаді провини свого чоловіка.

Чого ж ти втік від неї, як від жінки Потіфара? — За біблійним переказом, Йосиф Прекрасний утік від дружини Потіфара, яка хотіла його спокусити.

Голіаф — за староврейською легендою, філістимлянський велетень, убитий Давидом; синонім велетня, людини великої сили.

Віккліфовці — прихильники Джона Віккліфа (1320—1384), англійського реформатора, що виступав проти влади папи і зловживань духовенства.

Лолларди — середньовічна релігійна секта, що виникла в Нідерландах і Німеччині. До неї належали переважно ремісники. Зазначив переслідувань, лолларди переховувалися в Англії, виступали за соціальну рівність.

«Незалежні» (індепенденти) — протестантська секта, що не визнавала єпископа.

Рівноправці — протестантська секта.

Сідон — стародавній торговельний і політичний центр Фінікії, в X ст. до н. е. поступився своєю могутністю перед Тіром.

Тір — велике фінікійське місто на східному середземноморському узбережжі; в X ст. до н. е. стало торговельним і політичним центром Фінікії.

Молох — у фінікійській і карфагенській міфології — бог сонця, вогню і війни, якому приносились людські жертви.

Астарт — у сірійській і фінікійській міфології — богиня земної родючості і кохання.

Єпископальна церква — державна (англіканська) церква в Англії, в якій верховна влада належить не папі, а королю.

Петиція прав — закон 1628 р., який ліг в основу буржуазної конституції в Англії.

Один артист... лишив нам статую без рук. — Мова йде про славнозвісну Венеру Мілоську.

Stabat Mater (лат.) — початкові слова католицького гімну.

Requiem (лат.) — католицьке богослужіння.

Нова Англія — колишні колонії Англії в Північній Америці.

Одісей і Ахіллес — герої гомерівських поем «Іліада» та «Одіссея».

Ереб — у грецькій міфології вічний морок.

Донателло (1386—1466) — видатний італійський скульптор доби раннього Відродження.

НА ПОЛІ КРОВІ

Вперше надруковано у ЛНВ, 1910, кн. XII, стор. 433—448.

Чистовий автограф не знайдено.

В архіві Лесі Українки є чорновий автограф драматичного етюда (ф. 2, № 797) з численними виправленнями та закресленнями. Він розкриває творчу лабораторію письменниці, свідчить про наполегливу роботу над удосконаленням композиції, образами, словом. Робота над твором не була остаточно закінчена і після того,

як драма була надіслана до журналу. Перед друком Леся Українка значно скорочує твір, про що свідчить її лист до редакції:

«Змін, що прошу поробити в драматичній поемі моїй «На полі крові».

Весь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений (через зміну моєї основної концепції сеї теми), внаслідок того поема кінчитись має на ремарці, що йде після скінчення діалога Юди з прочанином, а саме на словах: «не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестями». (Підпис мій і дату прошу відрізати і приклеїти на сьому місці, а решту (відкинуту) прислати мені назад.)

Крім того, в середині діалога Юди з прочанином прошу викреслити все написане *п і с л я* слів Юди: «От бачиш, ся містина коштує тридцять срібняків,— за стільки я ліпшої землі не міг дістати» і до слів: «От мучуся, як проклятий, над нею». (Сеї вирізки мені посилати не треба.)

Конечне прошу зробити сі зміни.

Леся Українка».

В архіві поетеси збереглися згадані в листі уривки (ф. 2, № 796).

У діалозі Юди з прочанином після слів Юди: «Я ліпшої землі не міг дістати» було:

Ще й то, поки дістав, набрався лиха.

Прочанин

Чому?

Юда

Ніхто не хотів землі продати
мені після того, як стався вирок.
Усі мов подуріли, мов забули,
що то ж вони сами лементувались:
«Розпни його, а нам пусти Варавву!»
Одно товчуть: «Учителя продав!»
Отак, як ти! А що їм той учитель?
Чого вони навчилися від нього?
Яке їм діло, де я взяв ті гроші?
Чи гроші значені?.. Дійшло до того,

(з силуваням сміхом)

що хоч повісься справді!

Прочанин

Як на мене,
я б не стерпів того, я б смерть прийняв.

Юда

Який ти скорий! Ну — лишень, повісься,—
он дерево!

Прочанин

Якби ж я був тобою!
А так — чого ж я вішатися маю?

Ю да

(уїдливо, дивлячись йому проникливо в вічі)

Ти певен, що тобі нема чого?

Прочанин

(презирливо здвигає плечима, але самовпевненість його зникає)

Ну, се вже ти не теє... знаєш сам...

А... власне, я хотів лиш те спитати,
що як же потім ти дістав сю землю.

Ю да

Ба! Мусили-таки велебні дати!

Прочанин

Хто?

Ю да

Архіреї ж! Я ото прийшов
та й кинув їм межі очі ті гроші,
що заробив від них.

Прочанин

Та що ти кажеш?
Невже межі вічі?!

Ю да

Там як прийшлося...
Сказав: «Беріть на храм!»

Прочанин

Ой, гріх який!
Хіба ж на храм такі годяться гроші?

Ю да

(глушливо)

Ні, де ж там, ні! Так і вони рішили,
отож купили сей шматок пустині —
тут буде кладовище для захожих,
а я, бач, сторожем на кладовищі,
то й маю право до сієї пивки.

Закінчення драматичного етюда у первісному варіанті було
таке:

З того боку, з якого надійшов був прочанин, з'являються три жіночі постаті, що хутко і легко посуваються, мов їм допомагають невидимі крила. Попереду утла і хвороблива, не першої молодості, жінка з широко розкритими чорними очима, з поривчастими рухами, з плямистим і зникомим рум'янцем на *снідому* обличчі, з розпущеним та старанно розчесаним волоссям, що чудно відбиває супроти її убогої, занедбанної одежі. Се Марія з Магдали. За нею йдуть, держачи одна одну за руку, Саломея і Сусанна; перша — молода жінка з материнським, трохи простодушним виразом обличчя, заживненька, скромно, але пристойно вбрана, їй, видно, важче йти, ніж іншим, бо часто переводить дух, але вона сама того не завважає; друга — Сусанна — молоденька, струнка

дівчина, надзвичайно вродлива, з прозорою церою і з полохливими очима газелі; вона могла б іти швидше, але не зважається пустити руку Саломеї, що мимоволі тамує її ходу. Всі три мають по слоїчку пахощів при собі.

Марія

(порівнявшись з Юдою, припиняє ходу)

Радій, убогий брате! Годі, годі
Тобі сю землю потом поливати!
Часи сповнились! Ми вже в царстві божім!
Все кинь і з нами йди!

(Простягає руку, щоб узяти від нього мотику.)

Юда

Геть, біснувата!

(Замахується на неї мотикою, але вона не сахається і з ясным усміхом дивиться на нього; він спускає руку й одвертається.)

Саломея

(злякано)

Ой господи! Се ж Юда! Утікаймо!

Сусанна

(тривожно тулячись до Саломеї, шепоче)

Невже ж і він воскрес? Невже диявол
теж може воскрешати?

Юда

(почувши те)

Ти здуріла?
Я не вмирав, чого мені вмирати?
Я жити хочу й буду жити довго!

Саломея

(сплеснувши руками і глянувши вгору)

Ні, господи! Сього ти не попустиш!

Марія

(до Саломеї)

Як можеш ти комусь бажати смерті?
Її ж нема! Її Мессія знищив!

Саломея

Немає смерті — навіть і для сього?

(Показує на Юду.)

Марія

(до Саломеї)

Не ворогуй. Його простив Учитель.

Юда

Та що ти знавш?

М а р і я

Він мені казав.

Ю д а

Коли?

М а р і я

Сьогодні.

Ю д а

Ти дурна чи п'яна?

Чи в тебе вже вселився восьмий біс?

М а р і я

(без тіні образи, тільки трохи здивована його недовірством)

Не знаєш ти хіба, що Він воскрес?

Ю д а

(намагається заглушити в собі тривогу, збуджену словами Марії)

Що ти торочиш? Як се може бути?

М а р і я

(впевнено)

А як би ж се могло інакше бути?

Ю д а

(іронічно т л у м и т ь свій страх)

І се б ти бачила його?

М а р і я

Авжеж!

Виразно так, як от тебе я бачу.

Я скрикнула: «Учителю!» І впала
йому до ніг. А він сказав: «Не бійся,
Маріє, мир тобі!» І довго-довго
зо мною говорив...

(Замовкає, захоплена спогадом, тільки уста її ворухаються, мов тихо повторюючи якісь слова, обличчя променів щасливим усміхом, очі вдивляються в простір, руки то немов пориваються до когось, то з ніжною покірною складаються.)

Ю д а

(з удаваною відразою одвертається від Марії. До Саломеї; знов іронічно)

Чи то ж і ти

з ним говорить сподобилась?

С а л о м е я

(не так упевнено, як ображено)

А чом же

не мала я сподобитись? Чи то ж пак
я зрадила його? Усі ми щиро
йому служили, не сама Марія.

М а р і я

(в радісному нестямі. До Юди)
Я перша бачила його!

С а л о м е я

Бо швидше
дійшла до гробу — ти прудка ходою.
А се однаково. Казав учитель,
що перші можуть перейти в остатні.
До мене, може, він пізніше прийде,
зате вже не покине.

Ю д а

(злорадно)

А! Ще прийде?
Я думав — вже прийшов!

С а л о м е я

Авжеж, прийшов!
Вже бачило його багато наших:
Петро, Іван і Яків, а Фома
до ран його руками доторкнувся.
Сусанна бачила.

Ю д а

(до Сусанни)

Ти, козеня,
Теж бачила Мессію?

С у с а н н а

(тихо до Саломеї)

Я не хочу
з ним говорити.

С а л о м е я

(завзято. До Сусанни)

Ні, скажи, скажи!
Нехай не завдає брехні! Хай знає!

Ю д а

(до Сусанни)

Ти бачила? Се правда?

С у с а н н а

Я... не знаю...
здається, бачила...

(Юда голосно сміється. Сусанна раптом одважується, твердим голосом.)

Але я чула,

він раз мене покликав. Так: «Сусанно!»
Та навіть і не раз. Багато разів.

(З щирою вірою.)

Я ж добре знаю голос! То був він,

Учитель наш! І бачила я — справді! —
як щось біліло, мов його одежа,

(смутно)

але зникало зараз...

(Засоромлюється і знов замовкає.)

М а р і я

(перехоплює її річ)

Се нічого!

То знак він подавав, що він в Юдеї
Не хоче zostаватись. В Галілею
він кличе нас! Ходім!

(Поривається йти, але спиняється і шпарко говорить до Юди.)

Він може тут

до тебе прийде, то скажи йому,
що ми вже в Галілею подалися,
як він наказував. Коли він прийде,
то ти не бійся...

Ю д а

(з жахом)

Ні! Не хочу! Ні!

М а р і я

Та не лякайся! Він же не змінився!
Се ж не мертвяк, не марище якесь,
бо він живий. Поранений, змарнілий,
але живий... Жди. Він отак приходить:
повіє вітерець... шелесть-шелесть...
а далі: «Мир тобі!» і постать біла
де-небудь в сутіні замріє...

Ю д а

(здригнувшись, оглянувся)

Геть!

Не говори! Не хочу слухать! Геть!

М а р і я

Він прийде й скаже, що тобі прощає,
І поцілунок миру дасть...

Ю д а

(затикає вуха)

Мовчи!!

С а л о м е я

Ходім, Маріє, сонце вже заходить.

М а р і я

(дивиться в західний край)

Заходить сонце... Падає роса...

(Проводить рукою собі по виду.)

Стривай, мені роси набрати треба
скропить своє волосся. Завтра рано
я обітну його, бо я зав'ю
гарячі рани панові моему
оцим волоссям, хай же буде свіже,
Як росяна травиця...

(Збирає жменю росу з колючих кущів, не завважаючи, що рани-ть собі колючками руку до крові. Всміхаючись, немов з розкоші, при-мочує собі волосся і гладить його. Збираючи росу, Марія віддаляє-ться від Юди, Саломея й Сусанна ідуть помалу за нею, розмов-ляючи межі собою. Юда прислухається, дивлячись їм услід. Вони не оглядаються, мов забули про Юду.)

Су с а н н а
(весело, по-дитячому)

В Галілеї
я польових лілей парву багато!
Учитель любить їх. Сплету вінок,
та гарний-гарний, мов корону царську,
і попрошу Мессію, щоб поклав він
собі на чоло. Може, він забуде
терни єрусалимські? Правда, сестро?

С а л о м е я
(потакує головою)

Я покажу йому своїх діток,
він ще не бачив їх. І він дозволить
мені не розлучатись більше з ними.
Він любить діточок. Мої ж найкращі
на весь Капернаум,— я не хвалюся,
се й люди кажуть, що немає кращих.
Він може й сам лишиться з нами жити,—
Йому ж було в Капернаумі добре.

Су с а н н а
Він любить Галілею.

М а р і я
То ходімо!
Ходімо в Галілею!

Су с а н н а і С а л о м е я
В Галілею!

Всі три раптом рушають далі такою самою прудкою ходою, якою
прибули.

Юда лишається сам. Який час стоїть і дивиться услід жінкам, поки
вони не зникають з очей, конвульсійно зітхає, заломлює руки і
знов береться до роботи, але вона йде йому не споро. Тим часом
заходить сонце, і тінь від глинища лягає на ниву.

Юда здригається й оглядається.

Ю да

(навмисне намагається голосно сам до себе говорити, як той, кому жаско на самоті чи в темряві. Голос його трохи спотворений)

Ну, і чого здригнувся? Що смеркає,
що холодом із яру потягло?
Так що ж, я загартований... От зараз
вогонь ще розкладу, і буде тепло,
і буде видно...

(Виймає з-за пояса ножа, ріже пруття.)

Прокляте — колюче!..

Дівча казало: «Можє, він забуде
терни єрусалимські»... Ну, навряд!..

(Випускає з рук оберемок пруття і задумується. Далі трясє головою, мов заперечує якійсь думці.)

...Ні, ні! Бо я ж не знав, що так з ним зроблять!
Вінець терновий... хрест... як міг я знати?
Могли ж його й помилювать...

(Смутним, остерігаючо-докірливим, не своїм голосом.)

«Лукавий!..»

(З острахом.)

Се хто сказав?

(Оглядається й скрикує.)

Ой!!

(Б'є себе по очах.)

Тю, дурний! Чого?

От змалився! Вже темряви боятись!

(Боязко шилить очима вбік.)

...А там біліє щось... Та ні, то глизна...

Ну, розпалю вогонь!

(Креشه вогонь з каменя ножем, розпалює пруття — воно куриться і не розгорається.)

Щось не горить...

Чому ж? Воно ж сухе... Се кара божя!

(Знов спиняється.)

Сказав теж неподобне: кара божя!

(Глухо.)

А та казала: «Він тебе простив...

Він прийде сам і скаже...» Ні, нізащо!

Не хочу бачити його! Не можу!

Скоріш умру!.. «Тепер немає смерті»,—
вона казала... Як немає смерті?

А де ж мені подітися від нього,
коли він прийде? Я ж умерти мушу,
коли Ісус воскрес! Я з ним укупі
не можу бути на одному світі!

Легкий подих вітру з гір, по деревах іде слабкий шелест. Юда, затремтівши, падає додолу. Шепоче:

Ось він іде... ось зараз... зараз скаже...
«Мир... мир тобі...»

(Схоплюється з заплющеними очима.)

Ні, треба поспішати!..
Десь тут був піж...

(Мацає руками по землі, все не розплющуючи очей.)

Ох, де ж він? Де ж се він?..

Знов подих вітру, сильніший. Одно дерево стиха рипнуло. Юда в
божевільному жаху кричить, затуляючи то очі, то вуха руками.

Мир? Мир? Не хочу миру! Не прощай!
Я не прощаю сам себе! Ісусе!
Мессіє! Сині божий! Одійди!
Позволь мені схватись хоч у пеклі!

Мокрий росяний листок з дерева падає йому на лице.

Ой! він мене цілує!.. Смерте, смерте,
рятуй мене! Невже немає смерті?

*(Похапцем зриває з себе пояс і кидає його одним кінцем на
ближнє дерево, а другим, зробивши петлю, собі на шию.)*

Кінець.

Наведені уривки, особливо кінцева сцена каяття, суперечили
накресленому з самого початку образіві зрадника, який виправ-
довує свій злочин власницькою мораллю. Крім того, сцена само-
суду, у якій Юда під впливом розмови з трьома жінками усвідом-
лює свій злочин і, боячися кари, вішається, певною мірою пом'як-
шувала безкомпромісне викриття і засудження зрадництва. В ос-
таточному варіанті Леся Українка усуває наведені місця.

Соціальний акцент у висвітленні теми твору, переосмислення
поетесою традиційної християнської легенди спричинилися до
цензурних репресій. Постановою Київського тимчасового комітету
в справах друку від 5.I 1911 р. на XII книжку ЛНВ за 1910 р., де
надруковано «На полі крові», була накладена заборона¹.

Дата в чорновому автографі: «1909. 2.II. Телав».

Подається і датується за першодруком.

ЙОГАННА, ЖІНКА ХУСОВА

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», 1909, № 32,
стор. 4—11, і № 33, стор. 5—10. Тоді ж видано твір окремою відбит-
кою.

В архіві письменниці зберігаються чорновий автограф драма-
тичного етюд (ф. 2, № 783) з окремими помітками, зробленими
А. Кримським, і чистовий автограф (ф. 2, № 782), в якому порівня-
но з чорновим автографом є ряд незначних стилістичних відмін-
ностей. Окремі слова в чистовому автографі виправлено рукою
Олени Пчілки. Всі ці виправлення відбиті в тексті першодруку.

¹ Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970. К., «Нау-
кова думка», 1971, стор. 217—219.

Леся Українка в листі до Надії Кибальчич від 24.V 1910 р., висловлюючи негативне ставлення до редакторських поправок у журнальних публікаціях своїх творів, зокрема у публікаціях у журн. «Рідний край», писала: «Адже, напр[иклад], «Вісник» все «виробляє» форму моїх віршованих творів, хоча я виразно просила «лишити мої гріхи на моїм сумлінні», виробляє старанно — аж до повної руїни розміру... що поробите?! Таж нам платять — «скажи, враже, як пан каже, на те він багатий!» Подумаєш, хутко 30 літ буде, як я вперше взяла перо в руки для віршів (правда, я його трохи зарані взяла), а мене все ще «виправляють» (от і мама в «Рідному краї» трохи виправила), либонь, я так і помру «молодою письменницею», що без редакторської ферули¹ не судна кроку ступити... Не думайте, що се в мені манія непогрішимості говорить, мої редактори, запевне, мудріші від мене, тільки навіщо вони мені розмір псують?»

Про цей твір згадує Леся Українка також у листі до сестри Ольги від 25.IX 1909 р.: «Ще хотіла б знати і про другу посилку: чи отримала мама мій рукопис «Йоганна, жінка Хусова» і чи думає і коли саме його друкувати. Коли він до «Рідного краю» непридатний, то даремно мама стісняється се мені написати, бо я дуже не люблю невизначності в таких випадках.

Датується за автографом.

Оскільки Леся Українка була незадоволена замінами у тексті першодруку, цей драматичний твір подається за чистовим автографом.

«Рідний край» — український громадський і літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напрямку. Виходив у Полтаві 1905—1907 рр., у Києві 1908—1914 рр., у Гадячі 1915—1916 рр.

Кибальчич Надія Костянтинівна (1878—1914) — українська письменниця.

...до сестри Ольги... — Ольги Петрівни Косач-Кривинюк (1877—1945), молодшої сестри Лесі Українки.

Тетрарх — у Стародавньому Римі начальник римської провінції.

Сарон — рівнина в Палестині, славилась своїми квітами, врожаями.

Сідон — стародавнє фінікійське місто.

Тускулум — місцевість біля Рима, де знаходились вілли знатних римлян.

Стола — верхня одяга знатних римлянок, що її одягали поверх туніки.

Камея — прикраса з твердого каменю з різьбленим опуклим зображенням.

ЛІСОВА ПІСНЯ

Вперше надруковано у ЛНВ, 1912, кн. III, стор. 401—448, з помилками та пропусками окремих слів та рядків. Леся Українка писала з цього приводу в листі до матері від 19.IV 1912 р. «Нарешті я одержала 3 книжки «Літературно-наукового вісника» і вже маю кінець «Руфіна і Прісцилли» та «Лісову пісню». Розуміється, «огорчили» мене помилки — цілі стрічки пропущені!» В архіві письмен-

¹ Ферула (лат.) — лінійка, якою били по руці школярів. — Ред.

ниці зберігаються три аркуші паперу (ф. 2, № 790, 791), на яких рукою Лесі Українки та К. Квітки зазначено коректурні правки до тексту драми, друкованого в ЛНВ. В січні 1914 р. вийшло окреме видання «Лісової пісні», здійснене за текстом, підготовленим поетесою. Нею було складено «Спис діячів» (ф. 2, № 793), виправлено друкарські помилки та інші неточності, а також вибрано народні волинські мелодії до твору.

Чистовий автограф не знайдено.

У чорновому варіанті драма була написана влітку 1911 р. в Кутаїсі протягом 10—12 днів. Остаточне доопрацювання та редагування твору тривало до жовтня того ж року. Леся Українка в листі до сестри Ольги від 27.X 1911 р. так згадувала про напружену роботу над «Лісовою піснею»: «Писала я її дуже недовго, 10—12 днів, і не писати ніяк не могла, бо такий уже був непереможний настрій, але після неї я була хвора і досить довго «приходила до пам'яті»... Далі я заходила її переписувати, ніяк не сподіваючись, що се забере далеко більше часу, ніж саме писання,— от тільки вчора скінчила сю мороку, і тепер чогось мені шпая і плечі болять, наче я мішки носила».

В листуванні письменниці є згадки про те, що стало поштовхом до написання твору. В листі до матері від 20.XII 1911 р. Леся Українка писала: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую Мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жабокрічч мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділась Мавка. І над Нечіним¹ вона мені мріла, як ми там ночували — пам'ятаєш — у дядька Лева скулинського. Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слухний час» — я й сама не збагну чому. Зачарував мене сей образ на весь вік».

Про «Лісову пісню» пише Леся Українка і в листі до А. Кримського від 14.X 1911 р.: «...Я не згадую лихом волинських лісів. Сього літа, згадавши про них, написала «драму-фєврїю» на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї (без сього вже не йде!)».

Численні переробки, закреслення та дописки в чорновому автографі свідчать про складну та наполегливу працю над твором. Автограф не становить єдиного цілого, має кілька текстових нашарувань і відбиває різні етапи роботи — від первісного до остаточного.

Цікавим є первісний начерк дії I, що іноді скидається на розгорнутий план, де фіксувався зміст окремих сцен і де поетичний текст іде впереміж з прозою, так, як він народжувався у творчій уяві письменниці. Початок твору був такий:

Ліс Лович — старезний, густий, предковичний. Посеред нього простора галява з плакучими березами, з великим прастарим дубом. Галява помалу переходить в куп'я та очерети — то берег лісового озера Нечіного. Саме озеро видко в прориви межі очеретами й кущами, вода в ньому нерухома, вкрита ряскою, лататтям з жовтими квітками та білими водяними лілеями. На озері туман то встає

¹ Урочище з озером в селі Скуліні на Волині.— *Ред.*

густою білою пеленою, то хвилює од вітру, то розвивається і відкриває озеро.

Рання весна. Ніжна зелень.

Дядько Лев і Лукаш (молоденький парубок) ідуть — Лев з сіткою па рибу, Лукаш з коновкою, за поясом ніж.

Д[ядько] Лев упереджує Лукаша, щоб допізна не барився над Нечімним, бо може що лихе спіткати, та й удень самому не дуже-то безпечно. «Ходи зо мною, будеш лико драти, наловиш риби (кловнею) та раків, та, може, де качок наглянем».

Лук[аш] не хоче, бо з дядьком тра дуже помалу ходити, лика має й так досить, па рибу — не хоче — забродиться та нову одержу покаляє, мати гніватися будуть, а ліпше тут з берези соку наточить та сопілку виріже.

Д [я д ь к о] Л [е в]

Та вже тих сопілок до лиха маєш.

Л у к [а ш]

Ну, скільки ж там? Калинова, вербова та липова — ото й усі! А треба ще й очеретяну собі зробити, та леспьско грає.

Д [я д ь к о] Л [е в]

Та вже бався, бався,
на те бог свято дав. А завтра прийдем,
то будем хижку ставити десь тут
коло Нечімного. Дедалі час
до лісу бидло виганяти. Бачиш —
травця вже пробилась межі рястом.

Л у к [а ш]

То в хижці будемо сидіти літом
лиш ви та я?

Д [я д ь к о] Л [е в]

Авжеж — старе й мале,
Воно то, правда, ти вже не малий.
На той рік, як бог дасть, женити будем,
Та сього літа ще понастухуєш,
поки там менші підростуть.

Л у к [а ш]

А як же
казали-сьте, що тут непевне місце?

Д [я д ь к о] Л [е в]

То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтись,
де хрест покласти, де осіку вбити,
де просто тричі плюнути, та й годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
Терлич посадимо коло порога,
та й не приступиться ніяка сила.
Ну, я це йду, а ти собі як знаєш.

Розходяться. Лук[аш] іде до озера і криється в тумані.

Русалка

(водяна випливає на берег)

Дідусеньку! Дідусю! Ой, рятуйте!

Ліс [о в и к]

(малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям)

Чого тобі? Чого кричиш?

Рус [а л к а]

Там хлопець
на дудки ріже очерет.

Ліс [о в и к]

Ото ще, коби всієї біди! Яка скупа. Ет, тут хижку думають ставити, то я й то нічого, бо на такі хижі доброго дерева вже ж не візьмуть, а я ж не жалую так кожного цурупалка, як ти кожної очеретини.

Р [у с а л к а]

Хижку? Ой лелечко! То се тут люди будуть?

Ліс [о в и к]

Дарма, то дядько Лев. Ми з ним приятелі. Се він так собі пахвалляється відоком та терличем. Ми з ним помиримось. Якби не він, сього дуба — окраси нашого лісу — давно не було б, уже приїздили німці міряти — 3 сажні навколо. «Поки живу, стоятиме», — сказав. Отой блазень Лукаш мені не до вподоби...

Р [у с а л к а]

Я його залоскочу!

Ліс [о в и к]

Не смій! Я заприсяг, що ні йому, ні його родині не станеться лиха в моєму обладі. Мені защемило бороду в пень, а він визволив.

Р [у с а л к а]

То нехай лісові його щадять — ми ж водяні. Залоскочу! Ух, весело буде!

Ліс [о в и к]

І не думай собі! Я очерети пов'ялю, і вільхи посушу, і верби потрощу, і буде твоє озеро голе стояти, поки висохне.

Р [у с а л к а]

Ой дідусю, не буду!

«Той, що греблі рве» — буйна сила весняної води вривається до рус[алки], каламутить озеро, поринає з русалкою, гоготить, реготить, поки з озера старий Водяник не укоськує їх...» і т. д.

Ще не завершивши дію І у первісному варіанті, поетеса, очевидно, зразу ж переробляє написане: кілька аркушів відкладає, щоб пізніше, у переробленому вигляді, використати у подальшій роботі над твором, інші, старанно відредагувавши і замінивши про-

зовий текст поетичним, включає до прологу, яким тепер починається драма, окремі — відкидає зовсім. Не увійшла до остаточного тексту, наприклад, така сцена з дії І, що йшла після ремарки:

Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком, виймає з-за пазухи кресало й губку й розпалює вогонь.

Лев

Е, хлопче, що ж так мало! Так я й не обсушуся. Іди-но ще принеси. А се добре, що запалив, я хоч люльку закурю, а то замокла губка, нема не неї... *(уриває і б'є себе по роті)* ото дурний, клянчу все, а тая погань слухає та й суне з болота.

Лукаш

Яка, дядьку, погань?

Лев

Така. Не допитуйся. Бігай!

Лукаш знов іде в ліс, а Лев присувається до вогню, запалює люльку при кострищі, розкурює її, вона тріскає і прискає іскрами дідові в вічі.

А нема на тебе куцого!

Куць

(молоденький чортик, убраний паничком, безхвостий, тільки по маленьких ріжках, що стримлять з-під шапчини, знати його природу. Меткий, хвірткий, ввічливий. Здіймає шапчину і вклоняється)

Добри вечір, дідусю!

Лев

(зумівшись)

О! А ти чого?

Куць

Та ви ж бо кликали?

Лев

Коли?

Куць

Та оце саме жалували, що мене нема. *(Лев плює.)* Я думав,— може, вам бакуну забракло, та й виніс вам свіженького, а ви мені колись за те горілочку принесете.

Лев

А що ж! Тільки для тебе й носитиму. А сам з нехворощі не викуриш?

Куць

Ей де, дідусю! З нехворощі гірка!.. Та возьміте, возьміте бакуну!

Лев

Дзінькую пану, щоб ще якої чемериці дав,

Куць

Де ж таки, дідусю, я ж вас поважаю.

Лев

З вашою повагою!.. Он кум Музика водився з тобою, як з добрим, а куди ти його завів? Під місток у прірву. Знаю я ваших.

Куць

Та то ж, дідусю, в нас було весілля, так як же без музики, а що він вилізти не здолав, то се його молодята щиро частували, а він же, ви знаєте, не був непитущий...

Лев

Ти вже вибрешся! Тебе й у ступі не влучиш... От ліпше, кажи навіпростець, чого ти з мене хочеш, бо ти ж бездаремно з болота не вилізеши.

Куць

Дуже ви, дідусю, неймовірно стали, а я вас таки зроду люблю (*Лев плює*), я так утішився, як почув, що ви сюди на літнє помешкання збираєтесь,— я вже казав своїм чортеняткам тут газони по-підстригати, і ротонду під дубом гарненько позамітати, і стежечки вигладити, щоб вам було де на шпацір ходити.

Лев

(*посміхаючись*)

І вигідає ж бісова пара!

Куць

Може, хочете подивитися, як мої чортенятка хорошенько навчилися халяндри скакати? То я їх покличу — там такі втішні.

Лев

Ще чого хибує! Потрібні вони мені, цур їм!

Куць

Фе, такий чесний господар і такі негречні вирази вживає... На се літо ми врадили правдиву панську забаву — *wyścigi, proszę pana*¹ — ніби по-простому гоні. Отак, як стемніє, будуть спочатку розмаїтості: танці, співи, боротьба.

Лев

Битимітесь навкулачки, чи що?

Куць

Н-ну... Тепер се вже так не зветься... На озері будуть туманні картини, а потім тут на плацу почнуться перегінки,— і до того будемо просити вашої ласкавої помочі.

Лев

Чи ти здурів? Я маю з вами переганятись? А йди ти в болото!

¹ Перегони, прошу пана (*польск.*).— *Ред.*

Куць

Фе, такий чесний господар і таких нечемних виразів уживати! Та хіба ж я кажу, щоб ви свої старощі турбували? Ми лише ва-жимо на ваші копенята — маєте коники ситенькі, добрі до пере-гінки...

Лев

Іще чого? А дзуськи не хочеш?

Куць

А таки не хочу, куштував, то не смачно. Та ви ж і сами знаєте звичай: як нема застави, то вже наше право до коней, се вже хоч і на суд ідім, то так буде. Ви чоловік справедливий, мусите призна-ти — що право, то право.

Лев

(заклопотано)

Гм... ніби... та як же його... хіба теє... Слухайте, паничу, а мо-же б якось...

Куць

(помахує бичиком, що має в руках)

Я завжди радий зробити присемність, коли мене гречно про-сять, але ж тут розходиться о стан посідання і я, яко відпоручник цілої нашої громади, підлягаю карності...

Лев

Мені, паничу, якось невтямки ваша гутірка... Я чоловік тем-ний, неписьменний, то вже вибачайте... А ніби я мав про заставу... Може б ви-те якось... то вже б ми... ви мені зробите ласку, а я вас у чому послухаю, то й, може, воно...

Куць

(недбало)

Про заставу можна поговорити. А яка ж би мала бути застава?

Лев

Та ніби кізлика можна б десь вишукати та привести, то для панпча було б ліпше за коня, бо відомо, що кінь — то не цап і не дорівняти. Чи ж кінь збіжить за цапом? — ей, де-де! Та ще такі коні, як наші, мужицькі, — ні тобі клусом, ні тобі вчвал, одно знають — тюпки... А цап, як вогонь, — не тра й огира.

Куць

Одного цапа мавш дати?

Лев

Та ніби трудно більше, ви ж відаєте наші достатки...

Куць

Та які ж то перегінки з одним цапом?

Лев

А нашо вам, паничу, ті перегінки? За вами й так ніхто не збі-жить, хіба от мої ярчуки...

К у ц ь

(при слові «ярчуки» підскачить)

А цапа дасте чорного?

Л е в

Та вже ж не як, я ж відаю, як тута треба. Можна ще ворогу додати. Лукаш десь уполює.

К у ц ь

Ніби трохи маленько... Та вже для вас... якось уже перед громадою вибрешуся... От нема чим могорич випити.

Л е в

Нехай-но я на другий раз припесу.

К у ц ь

Ей, чи ж принесете? Принесіть, принесіть та вип'ємо, а я покличу своїх чортеняток — там такі втішні — та потанцюємо халляндри.

(Дрібненько пританцьовує, приспівує.)

Тихцем, хильцем, вихилисям, скоком, боком, викрутасом — гоп!

(Стрибнув за купину і зник.)

Суттєвих переробок зазнають в процесі написання також дії II та III. Зовсім іншу кінцівку, наприклад, мала у первісному варіанті дія II. Після ремарки: «Той, хто в скалі сидить» відступається в темні хащі і там притаюється. З лісу виходить Лукаш» було:

Л у к [а ш]

(бачить Мавку, що йде йому назустріч з веселим одчаєм в руках і в очах)

Бач, нарядилась як!

М а в к а

Хіба негарно?

Л у к [а ш]

Та відки дороге таке?

М а в к а

Для мене не дорого ніщо!

Л у к [а ш]

(з подивом)

Ото сказала!.. Чому ти досі не була такою?

М а в к а

Бо не приходила моя пора.

Л у к [а ш]

Якби я знав, що ти така, то може б...

М а в к а

(з надією)

Що?

М а т и

(з порога хати)

А ходи сюди, Лукашу,— маю щось розказати!

Л у к [а ш]

(до Мавки)

Не втікай, пожди,
Я ще вернусь до тебе.

(Іде до матері, оглядаючись на Мавку, що стала над водою і по-
правляє на собі вінок і серпанок, дивлячись у воду, мов у свічадо.)

М а т и

(нишком до Лукаша)

А відаєш, чого так нарядилась твоя приبلуда?

Л у к [а ш]

Чи не годі, мамо,
усе її приблудою взивати, бо, може, прийдеться
сказати: «дочко».

М а т и

(сміється)

Ото, хай бог боронить!..

Лук[аш] хоче відійти.

Та чекай, я ж щось казати мала.

Л у к [а ш]

То кажіть, бо ніколи.

М а т и

Не квапся, ще поспієш,
а мо вже опізнився?

Л у к [а ш]

Що?

М а т и

А от що:

(нишком)

до неї, сину, кавалєри ходять.

Л у к [а ш]

Ще що скажіть!

М а т и

Аякже, був сьогодні
один, такий пристойний, красно вбраний...
Дивлюсь в вікно,— аж він її цілує,
а далі й у танець пішли обоє!

Л у к [а ш]

Неправда!

Мавка

Шо? Який коханск?

Лу к [а ш]

Та вже ж не я!

Либонь, се був той самий,
що розпалив тебе тоді навесні
і ти, жируючи, як навісна,
до мене кинулась. Розпусна дівко!
Се раз тобі вдалось!

Хіба зготуй дарунок на весілля,—
для тебе все не дорого,
багачка!

А я собі знайду таку до пари,
що буде моїй матінці слугою,
для мене ж буде вірною жоною.
Ну, годі. Іду на сватання! Прощай!

Мавка дивиться йому вслід з безумною тугою, потім шарпає на собі багряницю, що з шелестом падає додолу, зриває вінок і серпанок і кидається сама на землю. Сильний порив вітру зносить їй жене зграями листя з дерева, сиві хмари линуть по небу, по їх чорніють пташині ключі, що линуть у вирій, Мавка б'ється в розпачливому риданні.

Мавка

Ходи, Маро, я хочу забуття!

«Той, що в скалі сидить» з'являється і накладає руки на Мавку. З смертним стогоном вона западається вкупі з ним в землю.

Не дописавши до кінця дію II, Леся Українка відмовилася від такої кінцівки, оскільки вона не відповідала ідейній концепції твору. Поведінка Лукаша зумовлювалася не випадковими причинами (ревності до Перелесника), а несумісністю високих чистих ідеалів Мавки з власницькими умовами життя.

В автографі багато правок, закреслень та дописок вторинного походження, які засвідчують процес остаточного авторедагування тексту.

Ще за життя Лесі Українки була зроблена спроба поставити «Лісову пісню» на сцені, у театрі М. Садовського¹.

У травні 1912 р. поетеса писала з цього приводу до А. Кримського: «Чую, хотять її ставити на сцені, але що з неї там вийде?..» Сценічна доля драми-феєрії дуже хвилювала її. В листі до матері від 24.V 1912 р. Леся Українка висловлює турботу про те, «...щоб Садовський в разі серйозних замірів ставити сю річ, не замішав нічого, не списавшись зо мною,— боюся, щоб там чого не «співняли», намагаючись улегшити постановку. Я тямлю, що без змін її дуже трудно поставити, але всяким змінам є границя, яку сценічні «ретушери» часто переходять. Так само я могла б подати поради і щодо костюмів, як я собі їх уявляла (виписувати те все в ремарках було б незугарно, бо в сій річі і ремарки мають свій «стиль», а не

¹ Див.: Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970, стор. 220.

тільки «служебне значення»). Якесь у мене роздвоєне почуття щодо сеї поеми — я б і хотіла бачити її на сцені, і боюся, не «провалу» боюся, а переміни мрії — в бутафорію... Ну, та се ж вічна трагедія авторів».

В архіві письменниці збереглися матеріали, які дають уявлення про участь Лесі Українки у підготовці спектаклю: текст афіши та список діячів («ролі») (ф. 2, № 790).

Проте на сцені театру М. Садовського «Лісова пісня» світу не побачила. Вперше, вже після смерті поетеси, драма була поставлена 22 листопада 1918 р. в Київському драматичному театрі.

Датується за чорновим автографом: «25.VII 1911 р.».

Подається за виданням: Л е с я У к р а ї н к а. Лісова пісня. К., 1914.

К в і т к а Клімент Васильович (1880—1953) — український радянський музикознавець і фольклорист. Чоловік Лесі Українки.

С а д о в с ь к и й Микола Карпович (1856—1933) — великий український актор і режисер, один з основоположників дожовтневого українського театру.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Леся Українка з братом Михайлом і Маргаритою Комаровою. <i>Фото початку 90-х років.</i>	176—177
Леся Українка з сестрою Ольгою та Оксаною Ста- рицькою. <i>Фото. 1896.</i>	176—177
«Лісова пісня». <i>Сторінка чорнового автографа. 1911</i>	208—209
«Лісова пісня». <i>Обкладинка видання 1914 р.</i> . .	208—209

ЗМІСТ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

У пущі	9	<i>301</i>
На полі крові	135	<i>311</i>
Йоганна, жінка Хусова	158	<i>320</i>
Лісова пісня	201	<i>321</i>
Примітки	299	
Список ілюстрацій	334	

Академия наук Украинской ССР

ЛЕСЯ УКРАИНКА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

ТОМ 5

ДРАМАТИЧЕСКИЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ
(1909—1911)

(На украинском языке)

Редактор *Л. П. Чорна*
Художній редактор *Р. К. Пахолюк*
Оформлення художника *В. М. Дозорця*
Технічний редактор *Б. М. Кричевська*
Коректори *Я. М. Зубко, Л. Ф. Ящук*

Здано до складання 12.I. 1975 р.
Підписано до друку 12.V. 1976 р.
Зам. 5—434. Вид. № 342. Тираж 100 000.
Папір № 1, 84×108¹/₃₂.
Друк.-фіз. арк. 10,5+2 вкл.
Умовно.-друк. арк. 17,85.
Облік.-вид. арк. 16,2.
Ціна 1 крб. 22 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Репіна, 3.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР, Київ,
вул. Довженка, 3.

